

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

MİRJAKIP DULATOV'UN BAKITSIZ JAMAL
İSİMLİ ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
(TRANSKRİPSİYON, AKTARIM, DİL VE MUHTEVA İNCELEMESİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Yalçın ERDOĞAN

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Enver KAPAĞAN

Karabük
Ağustos – 2017

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Yalçın ERDOĞAN'a ait "Mirjakıp Dulatov'un Bakıtsız Jamal İsimli Eseri Üzerine Bir İnceleme (Transkripsiyon, Aktarım, Dil ve Muhteva İncelemesi)" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı YÜKSEK LİSANS programı tezi olarak oybirliği / ~~oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	: Yrd. Doç. Dr. Mustafa KUNDAKÇI	
Danışman Üye	: Yrd. Doç. Dr. Enver KAPAĞAN	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. M. Nurullah CİCİOĞLU	

Tez Sınavı Tarihi : 10.08.2017

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, ve bu eserleri her kullanışımında alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

10/08/2017

Yalçın ERDOĞAN

ÖNSÖZ

Türk dili, Türklerin ana yurdu olan Orta Asya'dan dünyanın her yanına dalga dalga yayılmış, bugün Avrupa'dan Çin içlerine kadar yerleşmiş bulunan Türklerin konuştuğu dildir. Türklerin bu şekilde geniş coğrafyalara yayılmasının da etkisiyle tarihten bugüne çeşitlenen ve şekillenen Türk lehçeleri ise günümüzde Türk ulusunun en önemli kültür ekinlerinden birisidir. Türk lehçelerinin dil özelliklerinin belirlenmesi, sahip oldukları söz varlığının ortaya konulabilmesi için lehçeler arası aktarımların yapılarak eserlerin dil özellikleri açısından incelenmesi büyük bir öneme sahiptir. Yine çevirisi yapılan eserlerin muhteva açısından incelenmesi de Türk ulusları arasındaki ortak geleneklerin ve kültürel durumun belirlenmesi açısından önemlidir.

Üzerinde çalıştığımız Bakıtsız Jamal adlı eser, Kazakların 20. yüzyıl başlarındaki dil özelliklerini göstermesi ve kızların başlık parası karşılığında evlendirilmesi geleneğine eleştirel bir bakışla yaklaşarak kadına ve çocuklara değer verilmesi gerektiğiyle ilgili olan içeriği açısından önemli bir eserdir.

Çalışma Ön Söz, Giriş ve Sonuç bölümlerinin yanı sıra Transkripsiyon, Aktarım, Dil ve Muhteva İncelemesi, Sözlük olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Transkripsiyon bölümünde Kiril alfabesiyle yazılan roman Latin alfabesine aktarılmıştır. Aktarım bölümünde roman Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine tercüme edilmiştir. Dil ve Muhteva incelemesi bölümünde romanın dili, ses ve şekil bilgisi açısından ve de içerik ve tema olarak incelenmiştir. Sözlük bölümünde ise romanda geçen Kazak Türkçesi kelimelerinin Türkiye Türkçesindeki anlamları verilmiştir.

Tez konusunun seçimi ve tezin her aşamasında derin bilgi ve birikimiyle daima yanımda olan, destek ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Enver Kapağan'a en samimi şekilde teşekkür ediyorum. Ayrıca bütün eğitim öğretim yaşantım boyunca benden hiçbir desteğini esirgemeyen, her zaman yanımda olan, eğitim sürecimi hep desteklemiş olan annem, babam ve ablama da teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
DOĞRULUK BEYANI	i
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAZAK TÜRKLERİ

1.1. KAZAK TARİHİ	4
1.2. KAZAK ADI	6
1.3. KAZAK DİLİ	7
1.4. KAZAK EDEBİYATI	7
1.4.1. Kazak Edebiyatında Modernleşme ve Romancılığa Geçiş	10

İKİNCİ BÖLÜM MİRJAKIP DULATOV

2.1. MİRJAKIP DULATOV'UN HAYATI	13
2.2. MİRJAKIP DULATOV'UN ESERLERİ	17
2.2.1. Şiirleri	17
2.2.2. Hikayeleri	18
2.2.3. Diğer Eserleri	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TRANSKRİPSİYON VE AKTARIM

3.1. BAQITSIZ JAMAL	19
3.2. TALİHSİZ CEMAL	62

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DİL İNCELEMESİ

4.1. SES BİLGİSİ	109
4.1.1. Kazak Alfabeti	109
4.1.2. Ses Bilgisi	110
4.1.2.1. Ünlüler	110
4.1.2.2. Ünsüzler	110
4.2. BİÇİM BİLGİSİ	110
4.2.1. İsimler	110
4.2.1.1. Çokluk Eki	110
4.2.1.2. İyelik Ekleri	111
4.2.1.3. Aitlik Eki	111
4.2.1.4. Hal Ekleri	112
4.2.1.4.1. Yalnız Hal	112
4.2.1.4.2. İlgi Hali	112
4.2.1.4.3. Yükleme Hali	112
4.2.1.4.4. Yönelme Hali	112
4.2.1.4.5. Bulunma Hali	112
4.2.1.4.6. Ayrılma Hali	113
4.2.1.4.7. Vasıta Hali	113
4.2.1.4.8. Eşitlik Hali	113
4.2.1.5. Soru Eki	113
4.2.2. Sıfatlar	113
4.2.2.1. Niteleme Sıfatları	113
4.2.2.2. Belirtme Sıfatları	114

4.2.2.2.1. Sayı Sıfatları	114
4.2.2.2.1.1. Asıl Sayı Sıfatları	114
4.2.2.2.1.2. Sıra Sayı Sıfatları	114
4.2.2.2.1.3. Kesir Sayı Sıfatları.....	114
4.2.2.2.1.4. Üleştirme Sayı Sıfatları	114
4.2.2.2.1.5. Topluluk Sayı Sıfatları	114
4.2.2.2.2. İşaret Sıfatları	114
4.2.2.2.3. Belgisiz Sıfatları	115
4.2.2.2.4. Soru Sıfatları	115
4.2.3. Zamirler	115
4.2.3.1. Kişi Zamirleri.....	115
4.2.3.2. Dönüşlülük Zamiri.....	116
4.2.3.3. Belgisiz Zamirler	116
4.2.3.4. İşaret Zamirleri.....	117
4.2.3.5. Soru Zamirleri.....	117
4.2.4. Zarflar	117
4.2.4.1. Yer ve Yön Zarfları	117
4.2.4.2. Zaman Zarfları	118
4.2.4.3. Durum Zarfları	118
4.2.4.4. Miktar Zarfları	118
4.2.4.5. Soru Zarfları	119
4.2.5. Fiiller	119
4.2.5.1. Bildirme Kipleri	119
4.2.5.1.1. Görülen Geçmiş Zaman	119
4.2.5.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman	120
4.2.5.1.3. Şimdiki Zaman	120
4.2.5.1.4. Gelecek Zaman.....	121
4.2.5.1.5. Geniş Zaman	121
4.2.5.2. Tasarlama Kipleri.....	122
4.2.5.2.1. Şart Kipi.....	122
4.2.5.2.2. Gereklilik Kipi.....	122
4.2.5.2.3. Emir Kipi	122

4.2.5.2.4. İstek Kipi	123
4.2.6. Edatlar	123
4.2.6.1. Ünlemler	123
4.2.6.2. Bağlama Edatları	123
4.2.6.3. Son Çekim Edatları	123
4.2.6.4. Cümle Başı Edatları.....	124

BEŞİNCİ BÖLÜM MUHTEVA İNCELEMESİ

5.1. OLAY ÖRGÜSÜ	125
5.2. KİŞİLER.....	130
5.3. MUHTEVA İNCELEMESİ	136
5.3.1. Kazak Gelenekleri.....	136
5.3.1.1. Kadercilik ve Gelenek	136
5.3.1.2. Geleneğe Bağlılık ve Zihin Karmaşası	136
5.3.1.3. Değişen Toplum.....	138
5.3.1.4. Geleneğe Karşı Çıkma	138
5.3.2. Sosyal Yaşam.....	138
5.3.2.1. Esere Göre Kız Çocuklarının Toplumdaki Yeri.....	138
5.3.2.2. Kız-Erkek Ayrımı	140
5.3.2.3. Toplumdaki Sosyal Yaşam ve Çarpıklıklar	141
5.3.2.4. Türk Toplumundaki Misafirperverlik.....	141
5.3.2.5. Konargöçer Yaşam	142
5.3.3. Eğitim.....	142
5.3.3.1. Eserin Başlangıcı ve Yazılış Amacı	142
5.3.3.2. Kazak Tarihine Atıf ve Yazarın Gözünden Kazak Halkı	143
5.3.3.3. Eğitim Sistemi	145
5.3.3.4. Gelenekçi Yaklaşım ve Ceditçilerin Yaklaşımı	145
5.3.3.5. Milli Folklor Kaynaklarının Eğitimde Kullanılması.....	146
5.3.4. Edebiyat	147
5.3.4.1. Halk Edebiyatı Unsurları	147

5.3.4.2. Kadın Şair.....	147
5.3.5. Din	148
5.3.5.1. Eserdeki Dini Terminoloji.....	148
5.3.6. Evlilik	148
5.3.6.1. Esere Göre Kazak Kültüründeki Evlendirme Geleneği.....	148
5.3.6.2. Türk Toplumunda İkinci Evlilik	150
5.3.7. Milli Unsurlar.....	151
SÖZLÜK.....	152
SONUÇ	216
KAYNAKÇA.....	217
ÖZET	219
ABSTRACT.....	220
ÖZGEÇMİŞ	221

KISALTMALAR

- age.** : Adı geçen eser
agm. : Adı geçen makale
bkz. : Bakınız
K.T. : Kazak Türkçesi
T.T. : Türkiye Türkçesi

GİRİŞ

Günümüzde Türk dünyası arasında yapılan dil ve edebiyat araştırmaları ortak Türk kültürünü ortaya koyabilmek için son derece önemlidir. Yapılan bu tür çalışmalarını dil incelemeleri özelinde düşüncecek olursak da bu araştırmalar, Türk lehçelerinin birbirleri arasındaki etkileşimi keşfedebilmek açısından elzemdir.

Yapılan bu çalışmada Kazak Türkçesinin özellikle morfolojik açıdan özellikleri ortaya konularak Türkiye Türkçesi grameri ile karşılaştırılmasının sağlanabilmesi amaçlanmıştır. 20. yüzyıl başlarında yazılan Bağıtsız Jamal isimli eserin dil özellikleri, metin üzerinde yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur.

Bağıtsız Jamal, Kazak edebiyatında roman adıyla yazılan ilk eser olması açısından son derece önemlidir. Yapısı ve hacmi açısından gerçek bir roman olarak kabul edilemeyecek durumda olsa da Bağıtsız Jamal Kazak romancılığına geçiş için en önemli aşamayı teşkil etmiştir.

Kazak edebiyatçısı Kıyabayev'e göre Bağıtsız Jamal'daki bölümler, "nazım nesir karışık, tasvirlerin az olduğu, belli bir konuyu esas alan ve belli bir çalışma üzerine kurulan klişe hikayelerdi. (Kıyabayev, 2007: 560). Mirjakıp Dulatov'dan o dönemin sosyal ve edebi şartlarına içerisinde bugünkü anlayışta bir roman yazmasını beklemek elbette mümkün değildir. Ayrıca yazarın edebi şartlar mümkün olsa bile bugünkü anlayışa göre bir roman yazmak için uğraşması da beklenemez. Çünkü onun için önemli olan romanın kendisi değil, romanda halkına vereceği mesajdır. Bu durum bizde romanı yeni bir tür olarak tanıyan ve onu topluma önce çevirilerle, daha sonra uyarlama ve benzer denemelerle onu aydınlatmak amacıyla sunan Tanzimat dönemi sanatçıları için de geçerlidir. "Tanzimat döneminin pek çok yazarı da roman yazma sanatı üzerinde durmak amacıyla değildi." diyen İnci Enginün sanki Mirjakıp'ı tarif etmektedir. Mesajın da sahibine; yani halka kısa sürede verilmesi gerektiğini düşündüğü için, yazar hem romanını kısa zamanda yazmış, hem de mesajını kitabının başındaki nazım kısmında belirtmiştir. Ailesi bile eserin

yazıldığını, aile bireylerine bu kitabı imzalayarak göndermesiyle ancak öğrenebilmişlerdir ki bu da eserin çok kısa bir sürede yazıldığının delilidir. (Arıkan, 2008: 41).

Hacmi roman türüne göre oldukça kısa olan *Bakıtsız Jamal* çok açık biçimde nazımdan nesre, halk hikayesinden de hikayeye geçiş özelliği göstermektedir. Aslında “*Bakıtsız Jamal*”da aşkları anlatılan Ali ile Cemal, Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı gibi halk arasında namı bilinen aşıklardan farksızlardır. Kavuşmak isteyen iki genç bu hikayelerin sonunda bir şekilde genellikle ayrılmaktadır. Bunlardan ölüm hem ayırıcı hem de birleştirici bir unsur olarak kullanılmıştır. *Bakıtsız Jamal* ile sözü edilen halk hikayeleri arasından bu çom benzer duruma karşılık, eser önemli bir farklılığı da beraberinde getirmekte ve önemli bir devre adım atıldığını göstermektedir. Şöyle ki yazar eserinin adını “*Bakıtsız Jamal*” olarak belirlemiştir. Bunun nedeni Ali’den çok Cemal’e dikkat çekmek istemesidir. Erkek egemenliğine dayalı bir toplumda kadının durumunu halk hikayelerinden farklı bir biçimde irdeleyen yazar bu yönüyle çok gerçekçi bir eser ortaya koymuş; ancak kadını; yani Cemal’i sosyal şartların acımasızlığı yanında kaderin kötü cilvelerine de kurban ederek romantik bir tavır sergilemiştir. Yine de toplumda kadına yönelik haksızlıkları tartışmaya açması; hatta ondan da öte ortaya koyması son derece önemlidir ki bu da toplumun değişmeye başladığının, batıya açıldığının göstergesidir. Bizde aynı durum Tanzimat dönemi eserlerinde de geçerlidir. Bu dönem eserlerimizde kadının toplum içindeki varlığı irdelenmiş, cariyelik kurumunun eleştirisi yapılmıştır. *Bakıtsız Jamal*’da başkahraman bir kadındır ve aslında toplumla savaşacak güce de sahiptir. Yalnız kadere karşı koyacak gücü yoktur. Ve ne yazık ki kader toplumdandır. Geçiş dönemi eserleri yeni bir dönemin temellerini attıkları için çok önemlidirler. Bu açıdan bugünün edebi anlayışı ile bakıldığında çok basit görünmesine rağmen, “*Bakıtsız Jamal*”ın barındırdığı çok yeni unsurlar onu değerli kılmaktadır. (Arıkan, 2008: 42).

Kazak romanının ortaya çıkmasında etkili olan durum toplumdaki sosyal ve siyasal sorunlardır. İlk Kazak romanlarının temel olarak ele aldığı konular da bu minvaldedir. Eserin edebi yönü incelenerek yazarın Kazak toplumuna verdiği didaktik mesajların öneminin vurgulanması amaçlanmıştır. Yazar, toplumun gençler

için olumsuz sonuçlar doğurabilen bir geleneği olan başlık parası karşılığında kızların evlendirilmesinin sona ermesi gerektiğini savunmuştur.

Eserin dil ve edebi yönü incelenirken Kazak Dili ve Edebiyatı hakkında Türkiye’de daha önceden yapılmış olan bilimsel araştırmalardan da faydalanılmıştır. Kazak Türkçesi üzerine yapılan gramer çalışmaları ile yazar Mirjakıp Dulatov ve Bakıtsız Jamal eseri üzerine yapılan diğer çalışmalar bu kapsamdadır.

Kiril alfabesiyle yazılmış bu eserin önce Latin alfabesine aktarımı yapılmış, daha sonra da Türkiye Türkçesine çevirisi yapılmıştır. Özellikle Rusya’nın etkisi altında uzun süreler yaşamış olan Türk devletlerinde Kiril alfabesi de uzun süre kullanılmıştır. Türk dünyası üzerinde verimli bilimsel çalışmalar yapılabilmesi için Kiril alfabesinin bilinmesi de gereklidir. Eserin Türkiye Türkçesine çevirisi yapılırken birebir cümle çevirisi yöntemi değil anlamın Türkiye Türkçesindeki karşılığının verilmesi yöntemi kullanılmıştır. Dil incelemesi yapılırken özellikle alt başlıklarda ek ve kelime türlerinin Kazak Türkçesindeki karşılıkları metinden örneklerle gösterilerek T.T.’ne göre benzer ve farklı yönlerin görülebilmesi amaçlanmıştır. Sözlük bölümünde ise metinde yer alan kelimelerin metinde kullanılan anlamlarının Türkiye Türkçesinde karşılıkları verilmiştir. Sözlükte madde başlarının alfabetik sıralaması Kazak Kiril alfabesine göre yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAZAK TÜRKLERİ

1. Kazak Tarihi

Türk topluluklarından biri olan Kazakların kendi adlarıyla tarih sahnesine çıkışı XV. yüzyılda Kazak Hanlığı'nın kurulmasıyla gerçekleşir.

Kazak halkının etnik bir topluluk olarak tarih sahnesine çıkması ile birlikte Kazak cüzleri; Ulu (büyük) Cüz, Orta Cüz ve Kişi (küçük) Cüz de anılmaya başlar. (Kesici, 2003: 36). Kazakların cüzlere ayrılma nedenleriyle ilgili bir çok sav öne sürülmüştür. Bu savlardan birinde Kazak cüzleri askeri-siyasal örgütlenmenin bir sonucu denmektedir. Buna göre, Cüzler güçlü merkezi bir yönetim olmadıkları zamanlarda; kabileleri birleştirerek Kazak topraklarını birlikte savunmak ve komşu ülkelere de birlikte askeri seferler yapmak için kurulmuştur. Başka deyişle; Cüzler, yüzlük birlikler biçimindeki eski Türk ve Moğol askeri örgütlenme geleneğinin devamıydı.(Kesici, 2003: 37). Genel olarak kabul gören bir başka açıklamada; Kazak halkının üçe bölünmesinin temel nedeni olarak steplerin “benzersiz” coğrafik özellikleri gösterilmektedir. Şöyle ki; 16. yüzyılda, Kazakların denetimi altında bulunan topraklarda, her biri yazlık ve kışlık otlaklara sahip üç bölge vardı. (Kesici, 2003: 38). Cüzlere ayrılmalarına karşın; Kazaklar dilleri, kültürleri ve ekonomik yaşama biçimleri aynı olan tek bir halktı. (Kesici, 2003: 40).

Kazak Hanlığı'nın kurulup şekillenmesi, Kazakistan topraklarında XV. yüzyılın ikinci yarısında parçalanarak yıkılan Ebu'l Hayr'ın Hanlığı (konar göçer Özbek devleti) ve Moğolistan'ın iç siyasi yapısıyla yakından ilişkilidir. Çünkü, her iki devlette de konar göçer asilzadelerin ekonomik güçleri artmış ve buna bağlı olarak merkezden bağımsız olma çabaları hızlanmıştı. Doğu Deşti Kıpçak ve Yedisu kabile ve boylarının nüfuzlu reisleri siyasi bağımsızlıklarını elde etmeye veya bu asrın ortalarında Ebu'l Hayr'ın Han ve Esenbuka Han'ın (Mogolistan) tahtlarını ele

geçirmeye çalışan Cengiz oğullarından herhangi birinin desteğini kazanmaya gayret ediyorlardı. (Kara, 2013: 209).

Ebu'l Hayr Han tahtını korumak için rakiplerini sürekli olarak baskı altında tutuyordu. Canıbek ve Kerey sultanlar, Ebu'l Hayr'ın hanlığını tanımıyorlardı. Ak Orda hanı Urıs Han'ın soyundan geldikleri için göçebe Özbek ulusunda kendilerinin hanlık etmelerinin gerektiğini ileri sürüyorlardı. Ancak, Ebu'l Hayr Han'a karşı yürüttükleri hanlık mücadelesinde yenilgiye uğradılar. Bunun üzerine, Canıbek ve Kerey sultanlar Aral yöresindeki yurtlarını terk ederek; kendilerine bağlı kabile ve uruğlarla birlikte Çu havzasına göç ettiler. Bu sıralarda adı geçen bölgede, Çağatay oğullarından Mogulistan hanı İsan-Buga (Esen-Buga) Han hüküm sürmekteydi. Esen Buga Han, kendi ülkesinden toprak isteminde bulunan Ebu'l Hayr hanlığının parçalanmasından yanaydı. Bu yüzden, Canıbek ve Kerey sultanları iyi karşıladı, onlarla işbirliği yaptı. Onların, Yedisu bölgesinin batı kısmı ile Çu ve Talas ırmakları arasındaki bozkırları ele geçirmelerine karşı çıkmadı. Canıbek ve Kerey sultanlar, burada Kazak hanlığını kurdular. Bu hanlığın değişik Türk kabile ve kavimlerinden oluşan halkına "Kazak" adı verildi. Muhammed Duğlat'ın "Tarihi Raşidi"de belirttiğine göre, Kazak ulusunun etnik bir topluluk olarak tarih sahnesine çıkışını simgeleyen "Kazak Hanlığı" 1456 yılında kurulmuştur. (Kesici, 2003: 31,32).

Kazak Hanlığı en parlak devrini, 16. yüzyılın ilk çeyreğinde özellikle Kasım Han (1511-1523) döneminde yaşadı. (Kesici, 2003: 34).

Kasım Han'dan sonra halkın birliği ve düzeni bozulur. Her cüzün kendi bağımsızlığını korumaya çalışması Kazakları zayıf düşürür. Bir yandan Kalmuklarla mücadele ederken, diğer yandan da Ruslarla mücadeleye girişmişlerdir. Devletin zayıflaması, Rusların Kazakistan'ı işgalini kolaylaştırır. 1850 yılında İli havzasını kendi idareleri altına alan Ruslar, bu tarihten sonra Kazakistan'ı tamamen işgal etmişlerdir. Kazaklar 1882 yılında tamamen Rus boyunduruğuna girerler. (Buran ve Alkaya, 2009: 274).

Kazakların Rus imparatorluğuna tedrici olarak katılmaları on yedinci asrın başlarından yani Rusların Sibiry'a'yı zaptetmelerinden ve Kazak bozkırlarına girmelerinden itibaren, on dokuzuncu asrın ortasına yani Özbek Buhara ve Hive hanlıklarının Ruslar tarafından zaptedilmesine kadar devam eden iki asırlık bir süreçtir. (Kesici, 2003: 67).

Kazaklar Rus eğemenliğine tabi olduktan sonra bir çok defa Rus sömürgeciliğine karşı isyan etmişlerdir. Bu isyanlar kanlı bir şekilde arlık idaresi tarafından bastırılmıştır.

Orenburg'ta yapılan 1917 Genel Kazak Kurultayı, ülkenin örgütlenmesi için çok önemli kararlar alır. Kazakların milli partisi Alaş Orda Partisi kurulur. İhtilal esnasında Alaş Partisi, Alaşorda adı altında Sırderya ve Yedisu eyaletleri dışında bütün Kazakistan'ın bağımsızlığını açıklar. 1917 Ağustosunda Bükey Han yönetiminde Kazakistan hükümeti kurulur. Ama bu hkmet hem kızıl, hem de beyaz orduya karşı savaştığı için zayıf düşer. 1919 yılında Alaş Orda Hkmeti dağılır ve bağımsız Kazakistan'a son verilir. 26 Ağustos 1920'de Kazakistan SSC kurularak Kazakistan toprakları Sovyetler Birliği'ne bağlanır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, diğer Türk Cumhuriyetleri gibi Kazak Türkleri de 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eder ve bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti'ni kurarlar. (Buran ve Alkaya, 2009: 275).

2. Kazak Adı

Kazak isminin anlamı ve etimolojisi üzerinde bir çok farklı görüş bulunmaktadır.

Kazak kelimesinin etimolojisi hakkında en yaygın ve ittifak edilen görüş, kelimenin “kaz-” fiilinden trediğidir. “Kaz-” fiili, “serseri dolaşmak, evsiz yurtsuz gezmek” anlamına gelmektedir. Kelime bu anlamıyla ağatay sözlüklerinde ve Kumuk lehçesinde mevcuttur. Houstma tarafından yayımlanan, Kıpçak lehçesine benzeyen 1245'te Mısır'da yazılmış el yazma lügatte “kazak” kelimesi, “ailesiz, yalnız başına olan” anlamlarına gelmektedir. Abuşka sözlüğünde de “kazak” kelimesi, “evsiz, başı boş dolanan” anlamındadır. Sözlük Nevai'den şu rneği de verir: “İhtiyar kadın dedi; şayet şah kazak olsaydı, kim kılıcı çıkartır ve askeri idare ederdi?” Samaylovi, Barthold, Radloff, Vambery, Zenker, Gombocz gibi pek çok alim “kazak” sözünün “başı boş gezen, evsiz barksız” anlamlarına geldiği görüşündedirler. (Buran ve Alkaya, 2009: 273).

Kazak tarihçileri, etnik nitelik kazanmadan önce, siyasi bir terim olarak ortaya çıkan “Kazak” teriminin, “askeri soylulara ve kabilesinden ayrılan cengaverlere” ad olarak verildiğinden bahsederler. Nitekim, Çokan Velihan da,

Kazak sözünün eski devirlerde askeri bir terim olarak kullanıldığını, “yiğit ve cesur” manalarına geldiğini ifade eder. Margulan ise, “Kazak” kelimesinin eski Sibiry Türkçesinde de mevcut olduğuna dikkat çektikten sonra, onun “güçlü, sağlam, heybetli, alp ve değişmez” gibi anlamlarda kullanıldığını hatırlatır. 1245 yılında Mısır Memlükler Devleti’ndeki Kıpçak muhitinde hazırlanan “Arapça-Kıpçakça” bir sözlükte, “Kazak” kelimesinin anlamının “hür ve serbest dolaşan” olarak verildiği zikredilir. (Kesici, 2003: 20).

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Kazak tabiri genel olarak, “hür, bağımsız, serbest, bekar, merd, yiğit, heybetli, cesur, cengaver, güçlü, kendi başına buyruk, isyan sonucu ilini ve ulusunu terkedenler” manasına gelmektedir.

3. Kazak Dili

Kazak Türkçesi Kıpçak lehçe grubuna dahil edilmektedir. Türk lehçeleri içerisinde en geniş sahada konuşulan Türk lehçesidir. Kazak Türkçesi bugün dağınık olarak Kazakistan, Doğu Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi bölgelerde yaşayan Kazaklar tarafından konuşulmaktadır. Kazak Türkçesi, Kıpçak lehçelerinden en çok Karakalpak ve Nogay lehçeleriyle benzerlik göstermektedir. (Buran ve Alkaya, 2009: 275).

Kazak Türkçesi; kuzeydoğu kolu, güney kolu ve batı kolu olmak üzere üç kola ayrılmaktadır. Bunlardan kuzeydoğu kolu çağdaş yazı dilinin temelini oluşturur. Kazak Türkleri 1923 yılına kadar Arap harflerini kullanırlar. 1928’de Latin alfabesibe geçerler. Ancak 1940 yılında bu alfabeden de vazgeçilerek Kiril alfabesi kabul edilir. Bağımsızlığa kadar eğitim dili olarak Rusça kullanılır. Bağımsızlık ilan edildikten iki yıl sonra 28 Ocak 1993’te Yeni Anayasa’nın kabulü ile birlikte Kazak Türkçesi resmi dil olarak kabul edilir. Kazakistan’da şu anda Kiril alfabesi kullanılmaktadır. (Buran ve Alkaya, 2009: 276).

4. Kazak Edebiyatı

Bütün ulusların edebiyatı destan, ağıt, türkü gibi sözlü halk edebiyatı ürünleri ile başlar. Bunlar çağlarca süren değişme ve gelişmeden sonra yazıya geçirilir. Böylece halk edebiyatı zamanımızda dal budak salan çağdaş edebiyatlara kaynaklık eder. Kuşkusuz Kazakların da ilk yazınsal ürünleri halk edebiyatı ürünleridir. Sözlü

edebiyat, ulusal ruhu, halkın kişiliğini ve dünya görüşünü en iyi yansıtan aynadır. Sevgiyi, coşkuyu, üzüntüyü yansıtan türkü, destan ve şarkılar; halk bilgeliğini yansıtan atasözleri, bu edebiyatın birer birimidir. (Bozkurt, 2005: 611). Kazak Türklerinin kendilerine has, oldukça zengin bir halk edebiyatı vardır. Hayatın çeşitli dönemleri ile ilgili törenler, Kazaklar arasında çok canlı bir şekilde yaşamaktadır. Kazak Türkçesindeki halk edebiyatı terimleri, batı Türkçesi terimlerinden farklıdır. Kazaklarda halk türküsüne “jır” veya “ölen”, türkü söyleyen kişiye de “jirav” veya “ölenşi” denir. Ağıt türünden olan şiirler muhtevalarına göre “yestürdi”, “köñül aytu” veya “coktav” adını alır. Didaktik nitelikli şiirlere “tolgan” denir. “Akın” adı verilen Kazak halk ozanları irticalen şiir söyler, diğer akınlarla atışır, halk hikayeleri anlatır, destanlar okurlar. Akınların atışmasına “aytısı” adı verilir. Daha çok ayrılık ve hasret duygularını terennüm eden “koştasu” adlı türküler, Kazaklar arasında en çok rağbet gören türdür. Bu türküler vasıtasıyla Kazaklar, Rus istilasına karşı tepkilerini dile getirmiş ve halkı isyana davet etmişlerdir. Bu türkülerde Kazak halkının tarihi macerası coşkun bir lirizmle anlatılır. (Buran ve Alkaya, 2009: 276).

Kazak Edebiyatının yazılı dönemleri Buran ve Alkaya (2009: 276)'ya göre aşağıdaki şekilde incelenmiştir:

Klâsik İslâm medeniyetinin ürünleri Yûsuf ile Züleyhâ, Leylâ ile Mecnûn, Tâhirile Zühre ayrıca mahallî kültürden kaynaklanan Ayman Şolpan, Şakir Şekret, Bozoğlan, Kozı Körpeş ve Munlık Zarlık hikâyeleri sözlü edebiyatın önemli eserleridir. Ayrıca Tatar Türkleri vasıtasıyla Türkiye Türklerinden Kazak Türklerine geçen Kelbala (Keloğlan), Kesikbaş, Battal Gazi, Kerbela Vakası, Kırk Vezir, Ahmediye ve Muhammediye halk kültürünün zenginliklerindedir. Köroğlu, Göroğlu adıyla Kazak Türklerince de bilinmektedir. Destanların da Kazak halk edebiyatı içerisinde önemli bir yeri vardır. Neşredilenler arasında Koblandı, Alpamış, Kanber Batır, Toktamış, Edige, Çora Batır ve Köroğlu destanları ünlüdür.

Çağdaş Kazak Edebiyatı, XIX. yüzyılda başlar. Çağdaş edebiyat kendi arasında: Hazırlık Dönemi (XIX. yüzyıl), Hürriyet Dönemi (1905-1920 arası) ve Sovyet Dönemi (1920'den sonraki devir) olarak üç bölüme ayrılmıştır.

1. Hazırlık Dönemi: Rusların Kazakistan'ı istilası ile başlar. Bu dönemde Kazak aydınları süratle Rusça öğrenirler ve bu dille yazılan eserler aracılığı ile Avrupa'nın ve dünyanın diğer ülkelerinin edebiyat ve fikir hayatı ile yaşayışları

hakkında bilgiler edinirler. Buşekilde Kazak edebiyatında roman, hikâye, tiyatro gibi yeni türler ortaya çıkar.

Hazırlıkdöneminin en önemli kişileri Abay Kunanbayulı, Çokan Velihanov ve İbray (İbrahim) Altınsarin'dir. Abay, çağdaş Kazak edebiyatının ve dilinin kurucusu sayılır. Doğuyu vebatıyı iyi tanıyan Abay, 1880'de ilk Kazak ozan ve yazarı olarak ortaya çıkar. KazakTürkçesini ustaca kullanması, kıvrak anlatımı, halk edebiyatı ve folklor ürünlerininbüyük bir başarıyla kullanması ile kendinden sonra gelecek yazarlar kuşığına çığır açar.Abay'ın iki yüzden fazla şiiri, kırk civarında didaktik hikâyesi, dört manzumesi(Maksud, İskender, Azîm Hikâyesi, Vadim) ve çeşitli tercüme eserleri vardır.

Hazırlıkdöneminin diğeri önemli adı olan Çokan Velihanov, Cengiz Han'ın soyundandır. ManasDestanı'nı yazıya geçirmenin dışında, Kazak Türklerinin çağdaş dünya ile yüz yüze gelmesi için ortaya koyduğu çabalarla tanınır. Ayrıca, ilk Kazak ressamıdır. Eserlerininidaha çok Rusça yazan Velihanov'un; Cungarya Oçerkleri, Ablay, Kırgızlar, Çinİmparatorluğunun Batısı, Kulca Şehri, Kazaklarda Şamanizm, Kazak Şecereleri, KazakSilahları gibi eserleri vardır.

İbray Altınsarin ilk Kazak eğitimcisidir. Folklorla yakındanilgilenmiştir; realist Kazak nesrinin kurucusudur. İlk kez Kazak Türkçesini resmîyazışmalarda kullanmış ve bu lehçeyle ders kitapları yazmıştır. Rusların Kazak Türkleri arasında Hristiyanlığı yayma çalışmalarına karşı çıkmış, bu faaliyetleri engellemek için"Şerâitü'l-İslâm Müslümanlıktın Tutkası" adıyla bir ilmihal yazmıştır. (Buran ve Alkaya, 2009: 276).

2. Hürriyet Dönemi:1905 yılında gerçekleşen Rus ihtilâlinden sonra, hürriyet havasından faydalanan Kazakaydınları derhal teşkilatlanıp halkına seslenmiş ve çeşitli basın yayın organlarıkurmuşlardır. Kazak Türkçesiyle çıkan Sirke gazetesi, İslamcı Aykap mecmuası,Kazakistan gazetesi, Kazak gazetesi, İşim Dalaşı ve Alaş gibi gazeteler millî şuuruncanlanmasında önemli rol oynamışlardır. Daha çok millî konuların işlendiği bu döneminönemli şair ve yazarları arasında Köpeyoğlu Yusuf Bek, İsfendiyar Köpeyoğlu, SultanMahmut Toraygıroğlu, Ahmet Baytursunoğlu, Ömer Karaşi, Şahingiray Bükeyhan, Mağcan Cumabayulı, İsa Baycaoğlu sayılabilir.

3. Sovyet Dönemi: 1920'den başlayarak devam eden dönemdir. 20 Ağustos 1919'da Ruslar, millî hükümeti yıkarak yerine Kazakistan Muhtar Sovyet Sosyalist

Cumhuriyeti'nikururlar. Böylece Kazakistan'da Sosyalizm ve Komünizmin baskısı altında bir edebiyatortaya çıkar. Bu yıllarda yeni rejime ayak uyduramayan milliyetçi sanatçılar 1937, 1938 ve 1939 yıllarındaki katliamlarda öldürülürler. Yeni yetişen nesillere baskiile resmî ideoloji kabul ettirilir ve bu yolda eserler yazılır. Ancak 1950 yılından sonrare smî ideolojiye tepki olarak millî mirasa sahip çıkma, geçmişin önemli olaylarına vebüyük kahramanlarına karşı ilgi gösterme şeklinde ortaya çıkan akım, bir kısım Kazakhalkı ve aydınları arasında millî birlik ruhunu meydana getirmiş ve millî gururu canlıtutmuştur.

Bu dönemin önemli edipleri arasında Saken Seyfullin, Muhtar Avezov, Sabit Mukanov, Abidin Mustafin, Abid Musrepov, Tahavi Ahtanov, Tahir Cerakov, Abdullah Tacıbayev, Ali Urmanov, Olcas Süleyman, Kalkaman Abdulkadirov gibi isimler öndegeler. Bunlar arasında Muhtar Avezov ve Olcas Süleyman'ın ayrı bir yeri vardır. Muhtar Avezov, Kazak Destanları ve Türkistan Türk Edebiyatı üzerinde ilmi yayınlaryapmış ve konusunu tarihten alan oyunlar yazmıştır. Abay'ın hayatını belgelere dayalıolarak kaleme aldığı "Abay Yolu" adlı romanı ünlü olup pek çok dile çevrilmiştir. Olcas Süleyman da son devir edebiyatının en büyük şairidir. Şairin Argamaklar, Yeryüzü, İnsana Eğil, Parisli Bir Kızdır Gece, Seherin Güzel Vakti gibi şiir kitapları vardır. Şairin "Fizikçinin Duası", "Az i Ya", "Yazının Ucu" adlı kitapları Türkiye Türkçesineaktarılmıştır. (Buran ve Alkaya, 2009: 276)

4.1. Kazak Edebiyatında Modernleşme ve Romancılığa Geçiş

Sözlü ürünler açısından çok zengin olan Kazak Edebiyatı, siyasi gelişmelerin de etkisiyle 19. yüzyıldan itibaren modernleşme alanında önemli gelişmelere sahne olmuştur. 19. yüzyıl siyasi olaylarına baktığımızda Rusların hakimiyeti altında yaşayan Kazakları ve Kazakistan coğrafyasını görürüz. Bu dönemde Kazak halkı Rusların asilimasyon politikalarına maruz kalırlar. Kazaklar, bu zaman diliminde ilmî olmayan, zorla kabul ettirilen ve uygulanan sosyalizmi yaşayıp, nice soykırım ve açlıktan geçerler.

Kazak aydınlanmasını zaruret haline getiren Rusların Türkistan coğrafyasını işgalleridir. Bu işgaller ile birlikte edebi eserlerin de temalarında ciddi değişmeler meydana gelir. Bu dönemde yaşanan sıkıntılardan ötürü "Sanat toplum içindir." anlayışı daha yerleşik bir hal alır. Bu anlayışa bağlı olarak, vatanın kurtuluşu

noktasında sorumluluk alan ve eli kalem tutan yazar, şair sıfatına haiz tüm devlet adamları kalemlerini bağımsızlık yolunda oynatırlar. Sanatlarını, toplum üzerinde oynanan oyunları bozmak ve yaşananları gelecek nesillere aktarmak maksadı ile icra ederler. Geline bu noktada araç olarak kullanılan edebiyat, aydınlanmanın kaçınılmaz yöntemlerinden bir diğerini yani siyaseti hazırlar. Kazak aydınlanmasının siyasi boyutunu meydana getiren en önemli teşekkül, hiç şüphesiz mensuplarının çoğunu yazarların ve şairlerin oluşturduğu Alaş Orda Partisi'dir. (Kapağan, 2015: 255).

Devrim dönemindeki karışık, şiddetli sosyal ve siyasî olaylar, çoğu yazar ve şairimizi halkına hizmet edemez hale getirmiştir. Kargaşa; edebî ve sosyal hayatlarında rahat çalışmalarına imkân vermemiştir. Artık hiç kimse özgürlük, bağımsızlık gibi kavramlardan bahsedemez olmuştur. Bu arada Kazak aydınları yirminci yüzyılın başında, toplumsal ve siyasal fikirler bakımından daha çok Batı Avrupa'ya yöneldiler. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, batılılaşma yanlısı olan ilk Kazak aydınları görülmeye başladı. Bu aydınlarında arasında Şokan Velihanov, İbrahim Altınsarın, Abay Kunanbayulı'nın özel bir yeri vardır. "Bu kişilerin, kendilerinden sonra gelen Kazak aydınlarının üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Onların izinde yürüyen yeni kuşak aydınları Kazak bozkırlarında ulusal uyanış ve kurtuluş hareketini başlattıkları gibi sömürücü rejimin neden olduğu geri kalmışlığı, karanlığı, cehaleti yenmek için eğitim ve yenileşme alanlarında da önemli çalışmalar yapmışlardır." (Kesici, 2003: 213).

19. yüzyıldaki modernleşme sürecinde Türk toplum yapısındaki değişmelere paralel olarak Türk edebiyatı da şekil, tür konu ve fikir bakımından devamlı kabuk değiştirme içinde olmuş ve Tanzimat sonrasında da sosyal ve siyasi konular edebiyat eserlerinde geniş ölçüde işlenmeye başlamıştır. Bu yüzyılda yenileşme hareketlerinin sadece Osmanlı topraklarıyla sınırlı olmadığı, bütün Türk dünyasında bu değişimin gözlemlendiği unutulmamalıdır. Nitekim, Kazak edebiyatında da değişim, 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı'yı tanıma çabaları sonucu, duyguların yerine akıl ve düşünceyi koyarak hayatı yeni bakış açısıyla irdeleyen İbray Altınsarın, Abay Kunanbayulı, Ahmet Baytursınulı, Mirjakıp Duvlatulı, Jüsipbek Aymavitulı, Magjan Jumabayulı gibi 'aydınlanma' döneminin temsilcileri vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bu aydınlar

sayesinde edebiyatta kadın hakları, vatan, hürriyet, eğitim, cehalet, sosyal adalet, hümanizma gibi konular işlenmeye başlamıştır. (Arıkan, 2008: 103).

Eğitim alanındaki çalışmaların zenginleşmesi, Kazak aydınlarının sayıca artmasıyla bağlantılıdır. Kazakistan'ın Çarlık hükümetinin idaresi altına girmesi, beraberinde Rus kültürü ve onun aracılığıyla da Avrupa kültürüyle tanışma imkanı getirmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında geleneksel dini eğitim sistemi önemini kaybederek geri plana itilmiştir. 20. yüzyılın başlarında ise, 'Rus – Kazak eğitim sistemi' yaygınlaşmaya başlamıştır. Bazı Rus okullarının asıl hedefi, Kazaklar arasında Rusça konuşup yazabilenlerinin sayısını arttırmak ve Çarlık için memurlar yetiştirmek iken, bazı okullar da Kazak çocuklarını Ruslaştırma amacını gütmüştür. Yoksul çocuklarının eğitimi için ayrılan paralar, Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursinov gibi aydınların sık sık kaydettikleri gibi baska hedefler için kullanılmıştır.

1905 yılında ilan edilen Meşrutiyet'le birlikte Rusya'nın ve onun idaresi altında bulunan Türkistan bölgesinin kültür hayatında bir canlanma görülür. Büyük bir kısmı "usûl-i cedit" okullarında yetişmiş olan aydınların öncülüğünde yeni gazete ve dergiler yayımlanmaya başlar. Siyasi örgütlenmeyle birlikte basın ile edebiyatı halkı aydınlatmada bir araç olarak kullanma eğilimi artar. Siyasi faaliyetlerin en önemlileri, Duma seçimlerine katılmak için kurulan siyasi partiler ve Rusya Müslümanları Kongreleridir. Bununla birlikte Kazak edebiyatında Yenileşme Dönemi Türk Edebiyatında olduğu gibi bir millîdebiyat devri başlar.

İşte böyle bir siyasi ve fikri ortamda Kazak romancılığının temeli 1910 yılında Bakıtsız Jamal'ın basılmasıyla atılmış olur. Bakıtsız Jamal hem nazım hem nesir karışık olarak yazılmıştır. Bu roman, o dönemde Kazak edebiyatında yazılan ilk roman olarak kabul edilmektedir. Günümüz roman anlayışına göre bir takım eksiklikleri olmasına rağmen bu eser ve bu eserden etkilenerek yazılan Kız Körelük, Kalın Mal, Kamar Suluv gibi eserlerle Kazak edebiyatında romana geçiş daha sağlam temeller üzerinde daha ileriki yıllarda Kartkoja (1926) ve Akbilek (1928) adlı eserleriyle Jüsipbek Aymavıtu'na nasip olacaktır. (Arıkan, 2008: 117).

İKİNCİ BÖLÜM

MİRJAKIP DULATOV

1. Mirjakıp Dulatov'un Hayatı

Yirminci yüzyılın başlarında Kazakların edebi ve siyasi yaşamında önemli bir rol oynayan Mirjakıp Dulatov, 1885 yılının Kasım ayında dünyaya gelmiştir. Doğum yeri, şimdiki Kazakistan'ın Kostanay vilayeti, Torgay ili, Cangeldin ilçesine bağlı Kızılbek köyüdür.

Mirjakıp'ın babası Duvlat, annesi ise Demeş'tir. Baba Duvlat, eski usul medrese tahsili olan, açık gözlü, uyumlu, kavga-kargaşadan uzak duran kendi hâlinde bir kişidir. Anne Demeş ise Karamanlı ünlü bir zengin kızıdır. Güzel olduğu kadar akıllı ve gösterişlidir. Düğün derneklerde dombıra çalıp, türkü söyleyen Demeş aynı zamanda atışmalara da katılan, hitabeti güçlü ve hoş sohbet birisidir. Becerikli, ev işlerinde maharetli, konuksever, çevresindekilere hoşgörülüdür. (Arıkan, 2008: 104).

Mirjakıp Dulatov iki yaşında annesini, on iki yaşında ise babasını kaybetmiştir. Genç yaşta hem öksüz hem yetim kalan Dulatov, okumuş ve bilgili olan abisi Askar'ın himayesinde büyümüştür.

Mirjakıp sekiz yaşına gelince o sırada Torgay hâkimi olan ağabeyi Askar, Torgay'a gidip bir Tatar mollayı ücretle tutarak getirir ve Mirjakıp'la birlikte diğer akraba çocuklarına eğitim verdirmeye başlar. Mollanın bilgisiz oluşundan rahatsız olan ağabey, Mirjakıp'ı yeni açılan köy okuluna gönderir. Yeni açılan köy okulunda Kazakça ve Rusça dersler veren Mukan Toktabayev adlı hocasının gözünü açtığını belirtip daha sonraki yıllar ondan övgüyle bahsetmiştir. Bu okulda 1897 yılından 1902 yılına kadar eğitim aldıktan sonra iyi derece ile mezun olur. Mirjakıp bu okulu bitirdikten sonra Kostanay'daki bir yıllık bitirip köy öğretmeni belgesini alarak köyünde ders vermeye başlar. (Arıkan, 2008: 105).

Öğretmenlik diplomasını alarak mezun olan Mirjakıp, 6-7 yıl köy mekteplerinde öğretmenlik yapar. (Altınmakas, 2014: 329).

Bu yıllarda milliyetçiliği, cüretkarlığı, eğitimciliği ve bilgisiyle Ahmet Baytursımov ünlüdür. 1904 yılında Arqa'da bulunan ve Kazak aydınlarının toplanarak bir araya geldikleri Ombı şehrine gelir. Burada gelecekte hocası olacak Ahmet Baytursımov'la karşılaşır. Çar aleyhine yapılan faaliyetlere ve darbe girişimine katılır. Siyasi liderlik vasfının ilk derslerini Ombı ile Qarqaralı'da Ahmet Baytursımov ekolünden alan Mirjakıp, başkente geldiğinde bu vasfını daha da geliştirir. (Koç, İşina ve Korganbekov, 2007: 486).

Rus hükûmetine 17 Ekim'de gönderilen Kazaklarla ilgili teklif mektubunu hazırlayanlar arasında yer alan Mirjakıp ateşli sözleri ve yararlı pek çok faaliyetinden dolayı oradaki aydınların temsilcisi olarak Kazak Anayasal Demokratik Partisi'nin (daha sonra Alaş Orda adını alacaktır) Oral'daki (Rus. Uralsk) meclisine katılır ve temsilci olarak 1906 yılında Petersburg'a gider. Burada Kazak aydınları Ahmet Birimjanov, Bakıtjan Karatayev ile tanışır. Bunlar gibi basım işlerine çok yardım eden zengin Şahmardan Kosşigulov ve bir grup Kazak okuyucusuyla tanışır. (Arıkan, 2008: 107).

1907 yılında Petersburg'ta sadece bir sayısı çıkan "Serke" adlı gazetede Mirjakıp'ın "Castarğa" (Gençlere) adlı şiiri yayınlanır. Bu gazetenin ikinci sayısında Dulatov'un "Bizdiñ Maqsatımız" (bizim maksatımız) adlı bir makalesi gazetenin devlet tarafından kapatılmasına sebep olur. Dulatov'un ilk şiir antolojisi, 1909 yılında Kazan'da "Şark" matbaasından "Oyan, Qazaq!" (Uyan Kazak!) adıyla yayımlanır. (Koç, İşina ve Korganbekov, 2007: 486). Mirjakıp kitabı baskıdan çıkar çıkmaz ağabeyi Askar'a ve akrabalarına gönderir. Askar kitap eline geçince sevincinden ne yapacağını şaşırır; ailesini toplar ve kitap için büyük bir toy düzenler. Bu kitap halk arasında da çok sevilmiş, içindeki şiirler halk tarafından ezbere söylenmeye başlamıştır. Ama kitabın bu başarısı Mirjakıp'ın yöneticiler tarafından takibe maruz kalmasına neden olmuş ve hakkında soruşturma açılmıştır. Bunun neticesinde o, doğduğu topraklardan ayrılıp Kızıljar şehrine gitmek zorunda kalmıştır. Kızıljar'da olduğu sırada sürekli göz hapsinde olan Mirjakıp, resmî kuruluşlarda rahatça iş yapamaz hâle gelecektir. Tercümanlık yaparak geçimini sağlamaya çalışmıştır. Kazak çocuklarına Rusça dersler vermeye başlamıştır. O

sırada Magjan Jumabayulı'na da Rusça ders vermiştir. Kızıljär'dan ailesine gönderdiği bir mektubunda Mirjakıp şöyle demektedir: “Kızıljär'da bazı kişilerle tanıştım, onların içinde kanımın en çok kaydığı Jumagali Tilevlin adlı eczacı. O aynı zamanda kalemi güçlü bir yazar. Edebî yönünün güçlü olması samimi olmamıza sebep oldu. Buraya geldiğimden beri Rusça ders verdiğim Magjan Jumabayulı'da bir şair var. Onun yaşı benden küçük, yazdığı şiirler muhteşem, kalemi güçlü, çok yetenekli bir genç. Hayata bakışımız arasında fark yok desem yeridir, sırlarımızı paylaşıp, dertleşip dost olduk.” (Arıkan, 2008: 107).

1910 yılında Kazan'daki Kerimovlar Basımevi'nde Bakıtsız Jamal 'Talihsiz Jamal' adıyla ilk romanı yayımlanır. Mirjakıp, aynı sıralarda çeşitli yerlerde yayımlanan gazete ve dergilere yazılar gönderiyor, özellikle Aykap dergisine aralıksız olarak yazıyordu. Daha sonra Kızıljär'dan Semey vilâyetine doğru seyahate çıkan Mirjakıp Çarlığın hafiyelerinin katı takibine alınmış ve Semey şehrine gelince polis tarafından tutuklanmıştır. Kaldığı ev basılmış, evdeki kitaplar ile el yazma nüshalara el konulmuştur. Bu sıralarda Mirjakıp'a gazete ve dergilerde haber yapmak hükûmet tarafından yasaklanmıştır. Onun tutuklandığı haberini veren Aykap'a 300 som, Vakıt gazetesine 100 som ceza verilmişti. Bir buçuk yıldan fazla hapiste (19 ay) kaldıktan sonra, yasak olmasına rağmen, yine Aykap'ın göre 2000 som tazminat ödeyerek serbest kalmıştır (İsmagulov 2002: 11). Bu sırada ailesi Mirjakıp'tan uzun süre haber alamamış, bu yüzden ağabey Askar üzüntüsünden hastalanmış, yatağa düşmüştür. 1913 yılı başlarında Mirjakıp'tan ailesine bir mektup gelecektir ve bu mektubunda Mirjakıp 1911 yılından 1913 yılına kadar ki zaman içerisinde bir buçuk yıl kadar Semey'de hapis yattığını, sağ salim olduğunu bildirecektir. (Arıkan, 2008: 107).

Hapisten çıktıktan sonra 1912 senesinde Orenburg'a gelir. Buradaki Kazak aydınlarıyla görüşerek Ahmet Baytursinov ile beraber Kazakların ilk resmi olmayan “Qazaq” gazetesinin temelini atar. 1913-1918 yılları arasında çıkan bu gazetenin Kazak milli bağımsızlık hareketinde oynadığı rol çok büyüktür. (Altınmakas, 2014: 330).

1913 yılında, Uyan Kazak kitabından sonraki dönemde yazılan şiirlerini Orenburg'ta Azamat adını verdiği kitapta toplar ve yayımlar. 1914 yılında Bakıtsız Jamal'ı Kazan'da tekrar bastırmıştır. Aynı yıl ilkbaharda Ombı'ya gidip Gaynıjamal

ile evlenir. Gaynıjamal Ombı'da yaşayan ve doktorluk yaparak geçinen bir Kazak'ın kızıdır. Şehirde büyümüş ve iyi eğitim almıştır. 1915 yılı güzünde de ilk çocuğu Gülnar doğar. Gülnar'dan sonra Abılay, Halide, Navrızbay, Alibek adlı çocukları olmuştur. (Arıkan, 2008: 108).

1915 yılında Orınbor'da Terme adlı şiir kitabını yayınlanır. Bu arada bir taraftan da Kazak gazetesinde baş redaktör Ahmet Baytursınov'un yardımcısı ve mesul müdürü olarak çalışan Mirjakıp'ın ve diğer Alaşçıların Şubat devrimini kabul edip Ekim devrimini kabul etmedikleri görülse de onların yeni düzenin taraftarı oldukları ve bu uğurda belli süre çalıştıkları görülmektedir. Mirjakıp, 1917 yılında Minsk ile Varanoviç şehirlerindeki Kazaklara rehberlik etmek, yol göstermek amacıyla bu bölgeye gönderilir. Bu dönemde Semey'de Kazak tarihinde ilk kez Kızılay benzeri "Acil Yardım Kurumunu" oluşturmuştur. (Arıkan, 2008: 109).

Kazak gazetesi kapatıldıktan sonra 1918 ile 1920 yılları arasında Taşkent'te yayımlanan Akjol gazetesinin redaksiyonunda, ondan sonra da Semey Mahkemesinin çeşitli bölümlerinde çalışan Mirjakıp, 1922 yılında Alaş hareketine katıldığı için hapse atılmıştır (İsmagulov, 1997: 428). Kısa bir süre yattıktan sonra serbest kalır. Orenburg'taki Kazak Halk Eğitim Enstitüsü'nde ders vermeye başlar. Dört yıl bu görevini sürdürdükten sonra "Eñbekşi Qazaq" gazetesinde çalışır, bu yıllar Dulatov için verimli geçen yıllardır. (Koç, İşina ve Korganbekov, 2007: 487).

En verimli zamanında, cumhuriyetteki kültürel devrim işine aktif olarak katıldığı sırada Stalin-Gloşek'in zorbalığına uğrar ve daha önceki olaylar tekrar dile getirilip 1928 yılı sonlarında diğer bir grup Kazak aydınıyla tutuklanır. 1930 yılında idama mahkûm edilir; ama bu daha sonra on yıl hapis cezasına çevrilmiştir. 5 Ekim 1935 yılında 50 yaşına basmasına bir ay kalmışken Belomor-Baltık kanalı boyundaki Sosnovets'te ağır hastalıktan vefat eder. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Baş Savcısı, 27 Ekim 1988 tarihinde Mirjakıp'ın suçlu olduğuna dair hükme karşı çıkar. Bunun üzerine Cumhuriyet Yüksek Mahkemesi 4 Kasım 1988 tarihli kararı ile Mirjakıp Duvlatulı'nı tamamen aklar. 1992 yılında mezarı Torgay'daki kendi adı verilen köye nakledilir. (İsmagulov 2002b: 16, 25).

2. Mirjakıp Dulatov'un Eserleri

2.1. Şiirleri

Mirjakıp Dulatov'un yayımlanan ilk şiiri, 1907 yılında Petersburg'daki Serke gazetesinde çıkmış olan "Jastarga" (Gençlere) isimli şiiridir.

1909 yılında ise "Oyan Kazak" isimli ilk şiir kitabı Kazan'daki Şark matbaasında basılmıştır.

Oyan Kazak isimli şiir kitabında şairin 1902-1909 yılları arasında yazdığı şiirler yer alır. Bu kitaptaki şiirler ise şunlardır: Kazak Halkının Buringi hem Bugingi Hali 'Kazak Halkının Eski ve Bugünkü Hali', Kazak Halkının Buringi Mağışatı 'Kazak Halkının Bugünkü Maişeti', Hünermenen Hasıl Bolgan Nerseler 'Bilimle Meydana Çıkan Şeyler), Saylavlar Hakkında 'Seçimler Hakkında', Kazak Jerleri 'Kazak Toprakları', Mescid-Medrese Hakkında 'Mescit-Medrese Hakkında, Kazak Halkına Dini Bir Vagız 'Kazak Halkına Dini Bir Vaaz', Hünerin Halık Faydasına Jumsap Jürgen Okıgandarızga 'Bilimini Halk Faydasına Harcayan Okuyanlarımıza', Tarşılık Halimiz Hakkında Az Minajat 'Fakirliğimiz Hakkında Kısa Münacat', Müderris Zeynolla Efendige Jazgan Bir Mektübim 'Müderris Zeynolla Efendiye Yazılmış Bir Mektubum, Jesir Daguvaları Hakkında 'Dul Sorunu Hakkında), Jigitter 'Yiğitler', Jumbak 'Bilmece', Nasihat Gumumiya 'Umumi Nasihat', İsmagil Gasprinskiydin Aytkan Sözi 'İsmail Gaspıralı'nın Sözü-Nesir', Söz Akırı 'Son Söz'. (Arıkan, 2008: 112).

1913 yılında Orınbor'da Azamat isimli ikinci şiir kitabı yayınlanır. Azamat kitabında sırasıyla; Aytıs 'Atışma', Taza Bulak 'Temiz Pınar', Jut 'Kıtlık', Şeşenin Balalarını Süyüvi 'Annenin Çocuklarını Sevmesi', Ayanızdar Jetimdi 'Acıyınız Yetime', Gazet-Jurnal 'Gazete-Dergi', Aykapka 'Aykap'a', Ya Alla! 'Ey Allah' Gül 'Çiçek', Jogalğan Kız 'Kaybolan Kız', Könilime 'Gönlüme', Şagım 'Şikâyet', Mun 'Hüzün', Altınhannın Hatı 'Altınhan'ın Mektubu', Abaktı'da Ayt Küni 'Hapiste Bayram Günü', Kıyal 'Hayal', Kayter Edin 'Ne Yapardım', Hıbstagı Urının Minajatı 'Hapisteki Hırsızın Münacatı', Suluv Kızga 'Güzel Kıza', Armanım 'Hayalim', Kajıgan Könil 'Bitkin Gönül', Sırım 'Sırrım', Tan 'Tan', Mun 'Hüzün', Ayırılıv 'Ayrılmak', gibi şiirler yer almaktadır. (Arıkan, 2008: 114).

Terme adını verdiği diğer şiir kitabı Orınbor'da 1915 yılında yayınlanmıştır. Uyan Kazak'taki şiirlerden sekizi bu kitapta tekrar yayımlanmıştır. Bunlardan başka

kitabta Şu Şiirler yer alır: Jas Kazaktar Kaydasın? ‘Genç Kazaklar, Neredesiniz?’, Şakirt ‘Öğrenci’, Sagınuv ‘Özlemek’, Elim-ay ‘Halkım!’. (Arıkan, 2008: 114).

Mirjakıp Dulatov’un Şiir kitaplarında yer almayan Şiirleri ise (Arıkan, 2008: 114)’e göre Şunlardır: Őatlık; ‘Mutluluk’, Jigitterge; ‘Yiğitlere’, Navrız-Jana Jıl; ‘Nevruz Yeni Yıl’, Grigoriy Nikolaeviç Potaninge, Kara Kus hem Adam; ‘Kara Kuş ile İnsan’, AlaŐka; ‘Alaş’a’, Namıs Kurbanına; ‘Namus Kurbanına’, Jana Tilek; ‘Yeni Dilek’, Kayda Edin; ‘Neredeydiniz’, Eki Suluvga; ‘İki Güzele’, TungıŐ Kurban; ‘İlk Kurban’, Alaş Partiyasına Kosılmagan Akınga; ‘Alaş Partisine Katılmayan Akına’, Kökbaydın Hatı; ‘Kökbay’ın Mektubu’, Mirjakıptın Kaytargan Javabı; ‘Mirjakıp’ın Cevabı’, KobızŐı İnime; ‘Kopuzcu KardeŐime’, Akmuhammedke; ‘Akm Muhammet’e’, Kanat Taldı; ‘Kanat Yoruldu’, Bolat Jürek; ‘Çelik Yürek’, Baldızga; ‘Baldıza’, Men Azatpın, Sen de Azat; ‘Ben Özgürüm, Sen de Özgür’, Bürkit Kegi; ‘Kartalın İntikamı’.

2.2. Hikayeleri

Mirjakıp Dulatov’un; Eki Kızdın Munı ‘İki Kızın Üzüntüsü’, Kımbat Tay ‘Pahalı Tay’, Kızıl KaŐar ‘Kızıl Düve’, Keken-Seken ‘Avarelik’, Çitayu, Pisayu; ‘Okuyorum, Yazıyorum’, ÜŞ Kulak; ‘Üç Kulak’, KuvanıŐtı Kün; ‘Mutlu Gün’, Tik Bakaylar; ‘Arsızlar’, Bizdin Bolıs Jaraydı; ‘Bizim Muhtara Aferin’, İŐik Kayırlı Bolsın; ‘Kürk Hayırlı Olsun’, Sol Kızdın Atın Umıttım; ‘O Kızın Adını Unuttum’, Akıl Men ırıs; ‘Akıl ile Rızk’ isimli hikayeleri vardır.

2.3. Diğer Eserleri

1910 yılında Baqıtsız Jamal (Talihsiz Cemal) isimli romanı, Kazan’daki Kerimovlar Basımevi’nde yayımlanır.

Balkıya isimli dört perdelik piyesini ise 1922 yılında yazmıştır. Kazak tiyatrosu için önemli olan bu eser, o yıllarda başkent olan Orınbor’da sahnelenmiŐtir. Piyeste ele alınan konu Baqıtsız Jamal romanında olduğu gibi başlık parası veya bunun yerine verilen mal veya eşya ve buna bağlı olarak geliŐen olaylardır. (Koç, İŞina ve Korganbekov, 2007: 488).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRANSKRİPSİYON VE AKTARIM

3.1. BAQITSIZ JAMAL

Mir-Yakub – tömenderdiñ alası,
Sözimniñ bar ma, joq pa tamaşası.
Jıltırap tesik monşaq jerde qalmas,
Qazakşa bir roman jaza salşı.

Üş jüzge bizdiñ qazaq bölinedi,
Osılay şejireden körinedi.
Sanı köp, sapası joq, hämmädan bos,
Ğılımğa moyınsınbay, erinedi.

Şet şıǵıp saharadan baspas qadam,
Boladı büytip jürip qaşan adam?
Beyhabar ğalamdaǵı hikmattan,
Tutqınday qapastaǵı küni qarañ.

Bolmaydı kemşiliksiz heşbir halıq,
Bärinen keyin qalǵan qazaq anıq.
Basqa jurt biz sekildi jalqau emes,
Ğılımmen qarañǵını eter jarıq.

Şıǵıp jür här halıqtıñ talaptısı,
Bolmay ma talaptanǵan äli-aq kisi.
Qazaqta jazılmaytın bir auru bar –

Kelmeydi, minin aytsañ, jaratqısı.

Keudesin, “Mırza” deseñ, köteredi,
Barday-aq qurt aurujöteledi.
Şeginer halıq paydası degen iske,
Dep aytşı osı sözdi beker edi?

Okuğa emes jurttıñ bäre qumar,
Oqığanı romandı ne dep uğar?
Demeymin jalpaq jurttıñ bäre keşçe,
Mağınasın tüsinetin bar da şığar.

Sonda da jurttıñ bäre bile bermes,
Söz bolar jaqsı-jaman bäre keñes.
Maqsatı romanniñ – halıq tüzetpek,
Jazılğan erikkennen ertegi emes.

Jamaldıñ jayın jazdıq bul kitapta,
Baqıtsız bir qız eken osı şaqta.
Bireuge has nәрse emes hām bolğan is,
Jayılğan bul bir ğurıp hār qazaqta.

Ayırsın oquşılar mağınasın,
Jay ğana hikaya dep qaramasın.
Körgeñ kim şariğattan degen sözdi:
“Qor etip äyel halqın ayamasın”.

Satadı qızdı qazaq mal ornına,
Almaydı halal juptı jar ornına.
Äyeldi hayuanğa qisap etip,
Tutadı özin erler han ornına.

Bayqaşı öziñe öziñ otçet berip,
Baqıtsız Jamal qızdı oqıp körip.
Qazaqtıñ hár jerinde bar emes pe,
Hisaplap uaqıǵanı körseñ terip?

Bul sözdi oqıp körer qolına alǵan,
İnşalla, haqiqat-dür, emes jalǵan.
Tıyılıp mıñnan biri qıyanattan,
Körse eken ğayıbların hárkim qılǵan.

Kazakşa roman joq basılǵan köp,
Bul künde halıq işinde şaşılǵan köp.
Qadari hal bilgenimşe men de jazdım,
Tileymin bolsa eken dep asırǵan köp.

I

Ötken qıs şaruğa jeñil bolǵandıqtan, mal küyli, bie işti bolıp, Köktal qıstaǵan Qurman degen atanıñ aulı jıldıǵıdan jaylauğa erte şıǵıp edi. Eki aulday eldiñ jaylauı Saumalkölge jaǵalay auldar qonıp, bılırtırǵı jurttarına üy tigip, köp uzamay bie de bayladı. Qıstay bir-birine aralaspaǵan aǵayındar saǵınısıp, qaşannan astas, toylas bolǵan ğadetterinşe bir auldı bir aulderlikke şaqıra bastadı. Bozbalalar aralap “qımız işemiz” degen bolıp, täuir kiimderin kiip, jaqsı attarın minip, qızdı auldı qırındap jüruleri körinip, balalar da asau tayların üyretpekte idi.

Bir küni tús kezinde köldiñ jel jaǵınan şañdatıp şauıp kele jatqan bir orıs, bir qazaq körindi. Balalar qaşıp üyge tıǵılıp, ülkender: “Bul ekeui qayda toqtar eken?” – dep turǵanda, bardı da, Bekjan degen aulnayıñ üyine tüsti. Jartı saǵat bolmay-aq, sol jaylaudaǵı elge “erteñ erte osı jerge krestyanskiy naçalnik keledi” dep maǵlum boldı. Älgi ekeui, biri strajnik, biri poştabay eken, töreniñ aldınan üy tiktirip, lau baylatıp, qoy soydıruğa şıqqan.

Ol tüni aulnayı, vıbornaylar uyıqtamastan qızmetinde bolıp, tañerteñ auldanoqşauraq jerde tigilip qalǵan bir aq üy, bir qoñır üy körindi. Säske kezinde

qoniraulatıp püeskemen töre de körindi. Aldı-artınan etekteri daliıp jalpıldap şapqan qazaqtarmen dayarlağan üyge kelip toqtağanda, moyındarına şınjırlı znak taqqan aulnay, biler neşe märte şulğıp, qoşemetpen “taqsırlap” üyge kirgizdi.

Sol arada jumısı bar, joq bolsa da, tamaşağa jüzdey kisi jinalıp qalğan edi, halıqtıñ qazirgi ängimesi: “Naçalnik ne jumısqa keldi eken? Bälki, biilgi Satıbaldıñ arızı şıǵıp qalğan bolar ma?” – desti. Baǵzıları: “Jok, onıñ üşin nege kelsin. Mämbettiñ bolıstıǵın özine äperuge kelgen şıǵar...” – dep, ärqaysısı öz oyındaǵısın aytıp, dalanı bastarına köterip, gürildesip otırğanda, mandayınan ter şıǵıp, börkin qolına ustap, üyden Bekjan şıqtı.

Jurt buǵan qarap:

– Qalay, aulnay? Töre qızmetke razı ma? Ne jumıspen kelgen eken? – dep surağan soñ, aulnay ayttı:

– Älhämülillâ, özimdi bek maqtap, qolımnan qayta-qayta: “Spasibo”, – dep ustadı. Şıqqan jumısı bul jerde emes, Qarasu stantsiyasındaǵı Hohol qalasına baradı eken, munda qonaq bolıp, tınıǵıp, keşke jöneledi. Özi bek raqımdı kisi körinedi: “Şarua qalay, el arası tınış pa?” – dep hämmäsin suradı. Anau küngi Kötibaydıñ meni boqtaganın aytqanı joq, onı aytqanda, bäleme bolatın edi, ne qılayın. Hasenniñ köñiline qaradım. Jäne de töreniñ bir jat habarı sol: “Qazaqtan soldat alınbaydı, biraq mujiqtar sekildi qala bolam deseñ, 15 desyatına jer beriledi, – dedi. – Egin salıñdar, şkol aşındar, ulıqtarıñdı sıylap, buyırıqtarın ornına keltiriñder”, – dep nasihat ayttı.

Bekjan naçalnikten taǵı estigenin söyley bastağanda, älgi toptanıp otırğan halıqqa bir jigit şauıp kelip:

– Süyinşi, Särseke! Şolpan jeñge aman-esen bosanıp, taqiya tigip beretin taptı, – dedi. Sol uaqıtta jastar “Särseke” dep, ülkender:

– Särsenbay, quanış qayırlı bolsın, Alla uzaǵınan süyindirsin, äyel bala demeñiz! – desti. Särsenbay:

– Jok, olay demeñizder, men qaybir ul-qız tañdayın dep jürgen kisi, – dep ornınan turıp, atına minip üyine qayttı.

II

Oquşılar! Hikayamızdağı oqiğalar joğarıda ayılmış Särsenbaydıñ üy işindegi kisilerden bastalğanı sebepti, anıq añlatpaq üşin, Särsenbaydıñ kim ekendigin hām qanday kisi ekendigin jazamın.

Särsenbay heşbir ğılım oqımağan, momın, mal baqqan kisi edi. Atasınan artıq дәulet qalmasa da, berirek kelgen soñ malı da jaqsı bolıp, jılqısı jüzden asıp, eki jüz, üş jüzdep qoy da bitip, qatardağı maldı üyiniñ birine qosılıp edi. Biraq mal jağınan köñili hoş bolsa da, Särsenbaydıñ jamağatı Qalampır ğumırında bala kötermey, bul ekeui balağa muqtaj edi.

Särsenbay bağızı uaqıtta özi de hām janı aşıtn jaqındarınıñ sözimen de bala üşin bir toqal aludı oylasa da, Qalampırdan asa almay, äne-mine dep jürüşı edi. Bir küni, bir mäjiliste otırğan uaqıtta, bir qurdasınıñ qımız işip qızıp otırıp, äzilmen bolsa da, şınimen bolsa da söz arasında: “Äy, qu bas! Sonşa maldı aydap jürıp, durıstap zeket bermeysiñ, qajığa barmaysıñ, kim üşin jinap jürsiñ? Aqırında, Qalampırdan qorqıp, toqal da almadıñ”, – degen sözın estip, ol küni üyine bek muñayıp kelip, qatınimen söylespesten jatıp qalıp edi.

Erteñine aulıñdağı bir-eki ağayındarın şaqırıp alıp:

– Mine, men sizderdi şaqırğanım, “ümitsiz – şaytan” degen, “mal bitpes jigit bolmas, qurarına qara, ul tappas qatıp bolmas, turarına qara” dep, bul uaqıtqa şeyin sabır etip edim. Endi men bolsam qırıqtıñ ekeuine keldim. Qalampır da biil otız üşte. Qatınım! Payğambardıñ sünneti ğoy, sen de ruqsat ber, ağayınım, sizder osı jumıstı alıñdar, mine, biraz qanağat bar ğoy. Men endi bel bayladım, – dep aqırğı sözın mağlum etti. Qalampır kanşa unatpağan bolsa da, bul saparda Särsenbay da, hām basqalar da bir auızdı bolıp, sol jerde-aq uağda qılğanın körip, işi suıp, endi söylegenimen qoldan heş nәрse kelmesin bilip:

– Ne qılsañdar ıqtıyar. Äueliñde de men “toqal alma” degen jerim joq, mağan nesin aytasıñdar?! – dep, tüsi buzılıp, üyden şığıp ketti.

Munan keyin köp uaqıt ötkizbey, Särsenbay bir qız ayttırdı. Özderine qırıq şaqırım jerde Saybolat degen elde Jaras degen mollanıñ bir ul, bir qızı bar eken. Molla opat bolğan soñ, qatının bir jaqın kedey ämeñgeri alıp, älgi eki jetim bala sonıñ qolına şıqqan edi. Särsenbaydıñ ayttırğanı osı mollanıñ qızı Şolpan edi.

Şolpannıñ jası on törtke jetip turğan soñ, Särsenbay malın tügel berip, keler jılında alıp ta qoydı. Marqum Jaras molla tiri uaqıtında Şolpandı özi oqıtıp, kurannan eki şığıp , azıraq hat ta tanıp qalğan edi. Qalampır hár uaqıt Şolpandı küdestikpen sözimen de, qolımen de renjitip jürdi.

Şolpan on jeti jasqa kelgende, manağı Särsenbaydan top işinde süyinşi surağan qız bala tauıp, Särsenbay qırıq beske kelgende ğumırında körge balası osı edi. Särsenbay zor qanaşta bolıp, şildehanağa qanşa qızbozbala jiip, oyın oynap, qız bala demey, köl basın şaqırıp toy qılıp, balanıñ esimini Jamal qoyıp edi.

III

Jamal sağınp körge balanıñ aldı bolğan soñ, ata-anası qoldan kelgenşe älpeştep ösirip, jası toğızğa jetti.

Jamaldı erkek balaşa kiindirip jürge soñ, bilmegen kisi qız dep oylamauşı edi. “Qız” dep aytqan adamdarğa aşulanıp ta qalğan künder boldı.

Bir küni Särsenbaydıñ üyine eski jolmen oqığan, “düniende bilmegen närelerim joq” dep duğa qılışu bir şala nadan molla kelip qondı. Molla tısqa şıqpaqşu bolğanda, Särsenbay:

– Jamaljan, tur, moldanıñ kebisin sal, quman alıp şıq, – dep jumsağannan keyin, molda tıstan kelip otırıp:

– Bay, osı sizdiñ mırzañızdıñ esimi qalay? Qızdıñ atın qoyğansız ba? – dedi (Jamaldı er bala dep otır eken). Särsenbay azıraq toqtap turdı da, külimsirep:

– Taqsır, munıñ mänisi bar, biz bastan kem kisi. Ayımız da, künimiz de osı Jamal bolğan soñ, özimizdi özimiz aldap jürmiz, – dedi. Molda bul sözge tüsinip, biraz oylanıp otırdı da:

– Särseke! Könilge solay ekeni durıs ta ğoy, läkiinde şariğatta balağa tulım qoyu durıs emes. Jäne de bay qızı toğız jasta baliğ boladı. Sonıñ üşin namaz üyretip, oqıtıp, şaşın da qoyıñız. Sizdiñ munıñız Alla Tağalanıñ buyrıǵına könbegen sekildi boladı. Olay bolğanda, zor künä tabasız. Biraq oqıtqanda hat jazıp keterliktey de oqıtpañız, hususa jädid moldalardan oqıtpañız, ne üşin deseñiz, olar äueli din, iman bilgizip, namaz oqıtpay, “İman şart”, “Bäduäm”, “äptiek”, “äyjikterdi” bilay qoyıp, orıstarşa a, b, t dep orıstıñ isin quattap, balañdı buzadı, – dedi.

Särsenbay özi nadan, “moldanıñ ökşesi qızık degen kisi de künäli boladı” dep jürgen kisilerdiñ biri bolğandıqtan, tek molda esimın kötergen kisi bolıp, bilip bilmey aytsa da, “mınau – şariğat” degen sözge köz jumıp nanuşı edi. Sol sebepti: “Alla Tağalanıñ ämiri ğoy, bul moldanıñ şariğatı da durıs eken”, – dep, Jamaldı qızşa kiindirip, şaşın jiberip, oqıtuğa da razı boldı. Anası özi azıraq ta bolsa oqıp, ğılım qadiri bilgen soñ, bul sözge qarsı turmadı. Särsenbaydıñ ülken qatını Jamaldı jan-tänimen jaqsı körgensip (toqaldan tuğan qızdı işi jek körip tursa da):

– Oybay, moldeke, ol ne degeniñiz. Jamal qarağım tım bolmasa on beske kelsin, sonda şaş qoyarmız, – dep örşelengen boldı. Munan keyin keşikpey qızşa kiindirip, şaşın ösirip, burınğıday er bala dep köñilderin jubatqandı qoydı.

Manağı moldanıñ nasihatı esinde jürip, bir küni Särsenbay qatındarimen aqıldastı:

– Ahmetjanniñ moldasınan oqıtuğa eki şaqırım jerge Jamal barıp-kelip jüre almaydı. Onan da bir jastau molda jaldap alsaq qaydeti? Jamaldıñ sebebimen auldıñ balaları da oqır, özimiz maldıñ zeketin berermiz, aqısın aulımen birdey körermiz, – dedi. Buğan qatındarı da häm solay dep aytqan soñ, aulı da razı boldı. Bir-eki aydan soñ jazğiturım uaqıt edi, bir küni “aulğa bir şäkirt kelipti, moldalıqqa turadı eken” degendi estip, Särsenbay soğan söylesuge keldi.

Ufa medreseleriniñ birinen oqığan şäkirt eken. Qazaq işinde qımız işip, küzgi tähsilge qarajat jinap alu üşin muğalimdikke şıqqan Ğaziz esimdi noğay jigiti, jası jırma ekilerde, aşıq pikirli, usül tağılıminan jaqsı ğana habarı bar edi. Eki jılday qazaq işine şıǵıp, qazaktıñ sıрын bilgendikten jäne de Särsenbaydıñ pikirin añğarıp söylesken uaqıtında özin şip-şiki eski jolmen oqığan hadimi etip körsetti. Sebebi ol: “Az uaqıtta men bulardı tüzey almaspın, onan da bularğa hilaf kelmey, öytip-büytip qarajat jinap alayın”, – dep oyladı. Särsenbay şäkirtke ayttı:

– Özimiz bir aulda jeti-segiz üymiz, bes ayğa jırma bes som aqşa beremiz. Sözdı aşıp aytqan jaqsı, men öz basım malımniñ kirin beremin, basqalar özi bileği, al kempir-mempir qulap qalsa, öz talayıñnan, – dep küldi. Sol üyde osı auldıñ öz moldası da otır edi, soğan qaljıñdap anau jerde otırğan bir jigiti söyledi:

– Bizdiñ Qasen moldaday qandı qaqqan bolsa, bul molda da teris bolmas. Bizdiñ molda Torqa bayışe men Jappardıñ balası ölgennen beri dändep, künde bir kele jatqan kisi bolsa, namazğa şaqıra jür me dep qarap turatın boldı, – dep, üyde

otırğandardı du küldirdi. Biraz söyleskennen keyin Särsenbay şäkirtpen kelisip, üyine alıp qayttı.

IV

Uädeleri boyınşa muğalim hämän Särsenbaydın üyinde turatın bolıp, Särsenbaymen birge erip kelip, bir ülken boz üyge kirdi.

Sol minutta-aq auıldıñ adamdarı jinalıp, Qalampır báybişe sabadan qımız quya bastap, Särsenbay da Jamalğa:

– Tur, qarağım moldekeñe mal äkel! – dep ämir etti.

Jamal atasına bir qarap tısqa şıǵıp edi, soñınan keşikpey Särsenbay da şıǵıp, Jamalğa aqırın sıbırlap ayttı: “Äneugüñgi jambası qurttap jürgen kök qozını äkel, üyge kirgizerde keskegin alıp tasta! Uqtıñ ba?” – dedi. Jamal da: “Uqtım, uqtım”, – dep jügirip ketip, jartı saǵat bolmay aytılmış qozı bata qılınıp soyıldı. Jılıp otırğan kisiler muğalimmen keñese bastap, üydıñ jabıǵınan qız-qatındar sıǵalasıp tur edi. Bir qatın:

– Özi qalay, orıs sekildi ğoy, – dep, ekinşi qatın:

– Osı noǵaylardıñ şüldirlegen tili qurısın-ay, – dep, üşinşileri bir boyjetken qızǵa qarap:

– Urǵaşıǵa süykimdi jigit eken, – dep qaljıñdasıp turdı. Üydegiler de uaqıttı bosqa ötkizbey, aldı bes ayaq, artı eki ayaq qımız işip:

– Molda, qayda oqıdıñ, dārisiñ ne, qay qalanikisiñ, zatıñız noǵay ma, başqurt pa, neşe jasqa keldiñ, atañ bar ma, burın qazaq işine şıǵıp pa ediñiz, jamaǵat bar ma? – dep, üsti-üstine kerekti-kereksiz sözderdi surap, muğalimniñ basın qatıra bastadı. Äl-hasıl osı sekildi mäjilispän otırıp, soylǵan maldıñ etin jep, halıq taradı. Ekinşi küni muğalimge bir qos tigip berip, on şaqtı şäkirt jinalıp oqu bastaldı. Bul şäkirtterdiñ bir-ekeui bolmasa, basqaları burın eşbir qarip oqımağan edi. Muğalim qanşa usıljadid tärtibine oqıtpaqsı bolıp oylasa da, bala ieleri:

– Molda! Balalarǵa iman, namaz üyret, burınǵı moldalardıñ oqıtqan kitabın oqıt, bizdiñ balalarǵa sol jetedi, basqalardıñ keregi joq, – degen soñ, lajsız olardıñ tilegenin oqıttı. Burınǵı oqımağan balalardıñ işinde eñ zeyindisi Jamal bolıp şıqtı (Jamal osı mayda toǵız tolıp, onǵa qarap edi).

Bir ay ötkennen keyin muğalim Jamaldıñ zeyinine qızıǵıp, Şolpanǵa ayttı:

– Jamaldı usıljadidke oqıta bastasam, az uaqıtta hat jazıp keter edi, biraq bay unatpaydı ğoy, – dep. Şolpan turıp:

– Moldeke, bizdiñ otaǵasınıñ sözün ne qılasız, aqırın oñaşada jasırıp hat jazdırıp üyrete beriñiz, – dedi.

Muğalim bul jauapqa bek quanıp, sol künnen bılay şäkirtter tarap ketken soñ Jamalǵa künde bir-eki saǵat hat jazdırıp üyretetin boldı. Üş jarım ayda Jamal muğalimniñ ijdaǵatı, öziniñ ötkir zeyini sayasında hat tanıp, jazarlıqtay boldı. Muğalim äpendi sol jolmen bes ay oqıtqanda, Jamal bek äybat bolıp, türli kitaptardı oqıtuǵın bolıp qalǵan edi. Sentyabrdiñ aqırında muğalim Ufaǵa qayıp, Jamal da oqın toqtattı. Muğalim Särsenbaydıñ üyinde turǵan uaqıtta Şolpan bir ul perzent tauıp, sol sebepti “ayaǵı quttı” boldı dep, muğalimdi Särsenbay jaqsı qarajatpen qaytardı. Särsenbay jaña tuǵan balasınıñ esimin osı moldaday jigıt bolıp, özi de molda bolsın dep Ğaziz qoydı. Muğalim qayıp ketken soñ, Särsenbay endi bir molda ustaymın dep er-teñ-bütünmen jürgende qıs ta bolıp qalıp jāne de ärkimniñ:

– Endi jarar. Jamaldı oqıtpay-aq qoy, on eki pändi tügel bilse de, äyel bala dāris aytıp elge bas bolmas, – degen sözine Särsenbay aynalıp, tipti molda ustamay qoydı. Aulındaǵı basqaları, hārqaysısınıñ dāuleti şaǵın bolǵandıqtan, şaması kelmeytin boldı.

Jamaldıñ ğumırındaǵı oquı osı bes aylıq qana bolıp, hat jazarlıqtan äri aspay toqtadı. Muğalim ketkennen keyin Jamal hāmān qıssa oqıtın bolıp, atası da tıñdaudan jalıqpauşı edi. Üyge bir qonaq kelip qonsa da:

– Jamaljan, qonaǵıña qızmet et, qıssa oqu, “Salsalıñ” qayda, “Qız Jiberiñ” qayda? – dep, kuä bolıp oturuşı edi. Jamal da erinbey, qıssalardı basınan ayaǵına şeyin oqıp tastauşı edi. Jamaldıñ oqımaǵan qazaq qıssası bek az edi. El aralaǵan melişi saudagerde nendey jaña qıssa bolsa, atası oǵan şıǵınsınbay alıp beruşı edi. Jamaldıñ bir kişkene sandıǵın aşıp qaraǵan kisi: “Sal-Sal”, “Qız Jibek”, “Zarqum”, “Qıssa uaqıǵa Kör bala”, “Birjan sal men Sara qızdıñ aytısqanı”, “Noǵay men qazaqtıñ aytısqanı”, “Aqsulu”, “Ayman – Şolpan”, “Bozjigit”, “Şäkir – Şäkirat”, Akmolda, Nurjan, Äbubäkir moldanıñ öleñderi hām basqa sol sekildi kiptardı körer edi. Hättä Jamal sol qıssalardıñ baǵzıbir öleñderin jatqa da bilip, bir oyınǵa bara qalsa, “Jamal, öleñ ayt” degende, tartınbay aytıp saluşı edi. Osınday qıssalardı

oqumen h m el iŝindegi aytıp j rger qız-bozbalanıń  leńderin jazıp alumen, moldadan oqıp j rmese de, jazıın k nnen-k nge durıstap bara jattı. Jamaldıń osınday zerektigi auızǵa ilinip, on jasına jetken uaqıtında  rkimder: “S rsenbay  yinde bir jaqsı bala bar”, – dep, ayttıruǵa qızıǵa bastap j ne de Jamaldıń anası aqıldı, körkem qatın bolǵanǵa, “anasın k rip – qızın al, ayaǵın k rip – asın iŝ” degen maqaldı da eske tutıp s yleuŝi edi.

V

Bir k ni bie aǵıtar uaqıtta, auldıń sırtındaǵı bir t beŝikte qupiya söylesip  ŝ kisi otır edi. Onıń biri – maǵlum S rsenbay, ekeui sol eldegi atqa minip j rger, el arası tınıŝ bolǵannan daulı, s zdi bolǵanın artıq k retin pısıqshalau adamdar edi.

 lgi ekeui S rsenbayǵa qarap: “S rseke, bul zamannıń  zi qorıqqandı sıylaytuǵın zaman boldı, azıraq d reje bitken kisi bay – qara kisini kisilikke aludan ketip baradı. Sol sebepti bizdiń sizge aytqalı kelgen sözimiz: Alla Taǵala sizge bireuden artıq, bireuden kem d ulet berip, ekinŝi, mınau bir jaman nemeńiz bar. Bul zaman eki aynalıp kelmes, bir künderde malıń ŝıǵın bolıp, basqa da zar boldıńız, “ku bas” degen s zdi estigen k nińiz boldı. Endi t uekel dep, atıńızdı bir ŝıǵarıp qalsańız qayter eken? Mine, saylauǵa da  ŝ ay qaldı. K p bolsa,  ŝ j z teńge ŝıǵar. Siz maqul k rseńiz, biz  zimizge qaraǵan Qurman bolıp bilikke saylaǵımız keledi, halıq s zdi bir saparǵa qalay tastap kete qoyar eken dep oylaymız.  zimizdiń Nurpeyis bi rizalıǵimen berse, jolin alar, bolmasa t uekel dep ŝarǵa t sermiz, – dep neŝe t rli t tti s zdermen qubılıp, S rsenbaydı azǵıra bastadı. S rsenbay qanŝa momın adam bolsa da, sözge burılmaytın pende bola ma, d uletke qızıǵıp, birazdan soń: “ zderiń bilińder”, – dep jauap qaytardı. Bul m jilister bir m rte bolmay, birneŝe k nder aqılǵa salınıp, aqırında S rsenbay bilikke talaspaqsı boldı.

Saylau jetti. S rsenbay  rkimge jomarttanıp at mayın bere bastap, soyısı da artıldı. Sap akŝadan tört j z teńge jumsalıp, ŝarǵa tüsken uaqıtta Nurpeyiske on toǵız ŝar, S rsenbayǵa on tört ŝar ŝıǵıp, bizdiń jańa talap bosqa qaldı. Bul istiń bulayŝa saǵatı bolmaı da – sol elde jurıtqa qadirli j ne de bolıspen quda Bayjan degen kisi edi. ŝar salardıń aldında Bayjan vıbornaylarǵa:

– Sender şarlarıñdı Nurpeyiske salıñdar, jaña bayıǵan bir Kurmannıñ bolǵanınan alaşqa söyleskende namıs jibermeytin, eldiñ belin sındırmaytın Nurpeyis artıq emes pe? – dep aytıp otırǵanın sol saǵatında-aq Särsenbayǵa bireu kelip jetkizip edi.

Särsenbay salı suǵa ketken kisidey bolıp üyine qayttı. Köp rashod şıqtı (ul jep jayına, qız jep bayına ketti). Qasındaǵı äuelgi tınıp jatqan Särsenbaydı bilikke talasuǵa qızdırǵan dostarı:

– Qap, bālem, keler saylau bolsın! – dep qayrat bergen boldı. Osılayşa saylau tarqap, bes-altı da ötti. Baǵzı uaqıttarda saylau eske tüsip, şıǵındarın hām namısın oylaǵanda, Särsenbay işi küyip: “Hättä endi sondaǵıdan eki ese şıǵındalsam da degenime bir jetsem, armanım qalmas edi”, – degen sekildi pikirge de kelip qoyuşı edi.

VI

Joǵarıda aytıp ötken Bayjannıñ on jeti jastarǵa kelgen Juman deytin bir taz hām aqılsız balası bar edi. Sol elde eki-üş Juman esimdi jigitter bolǵanǵa, birin – “sarı Juman”, birin – “tapal Juman”, Bayjannıñ balasın “taz Juman” deuşı edi. “Ata danqımen qız ötedi, mata dañqımen böz ötedi” dep, Bayjan özi täuir bolǵan soñ, qol jetip turǵan zamanda bir bay jerden Jumanǵa jaqsı qız ayttıruǵa oyı bar edi. Bir künderde Bayjan мәjilis arasında: “Jumanǵa quda bolatın layıqtı jer bilgendiñ bar ma?” – dep surap otırǵanda, bireu turıp:

– Bilǵı Nurpeyispen bilikke talasatın Särsenbaydıñ bir jaqsı balası bar, şeşesi täuir kisi – Jaras moldanıñ qızı, özi oqıǵan bala, qāzirde on-on birge kelse kerek, – dedi. “Olay bolsa, bul eskeretin jer eken”, – dep Bayjan işinen oylap qoydı.

Köp uzamay Bayjan Särsenbayǵa: “Quday qossa, quda bolayıq” – dep bir kisi jiberdi. Bul habardı esitkennen soñ Särsenbay üy işine aqıldasıp körüp edi, ülken qatını unatıp, Jamaldıñ anası Şolpan unatpadı. Söytse de ötken saylaudaǵı Bayjannıñ Nurpeyiske bolısıp, özin qur tastaǵanın oylap, Särsenbay: “Qudalıq sebebimen kelesi saylauda bi bolmaspın ba eken?” – degen oyǵa kirip, özin bilikke talastırǵan dostarına aqıldastı. Bular estigen jerden:

– Quday berdi, äyde, qayırlı bolsın, quda bolıñız, qızdı qırğızğa da beredi. Bayjannıñ balasın jurt pälen-tügen dese de, asıldıñ tuqımı ğoy, äli-aq ösken soñ tüzeli ketedi, – dep, özi bosap turğan Särsenbaydı quda qıluğa aynaldırdı. Jalgız-aq Şolpan neşe kündey könbey:

– Jamaldı öziniñ teñine beremiz. Bayjannıñ balası jaman deydi, atasınıñ baylığı ne kerek? – dese de, Särsenbaydıñ qulağına kirmegen soñ:

– Eki düniede Jamaldıñ obalı sağan bolsın, bi bolmaq tursın, patşa bolatın bolsañ da, Jamaldı neğip sonday jamanğa qııp bermekşi bolasıñ? – dep közinen jas töğip, üyden şığıp ketti.

– “Urğasınıñ şaşı uzun, aqlı qısqa” degen osı”, – dep, Särsenbay basqa söz aytpay, işinen mıñqıldap otırıp qaldı.

Särsenbay burın Jamaldı jaqsı körip, öziniñ teñine beremin dep jüruinde heş şübä joq edi. Bul saparda saylaudağı şıqqan şığın, ketken namıs häm ilgeridegi ümit hämmäsi qosılıp, onıñ üstine köldeneñ kisilerdiñ sözi de qamşı bolıp: “Ne qılsa da, Bayjanmen quda bolamın”, – dep jauap qaytardı.

Bir aydan soñ batası qırıq jetiniñ malı, eki jüz teñge aqşağa kelisip, Bayjan kelip quda tüsti. Süyip bolğan qudasın Särsenbay kitke razı qılıp qaytardı. Quda bolğannan keyin belgisiz biraz zaman ötip, Jamal on bes keldi. Sululıq, aql, saltanat üşei bir-birine muafiq kelip, Jamal sol eldiñ qızınıñ aldı boldı. Bul ayılmış artıqsılığınıñ üstine, Jamal sözge bek usta bolıp, öz oyınan şığarıp öleñ de jazatın boldı. Olay-bulay qaljıñmen söylesken bozbalanı söyletpeytin edi. El işinde tildi bozbalalardıñ közi tüse bastap, şet elderge de “Särsenbayda bek körkem bir aqın qız bar” degen laqap jayıla bastadı.

Osı elde bir qız uzatqan toy bolıp, keşke oyınğa jurt jinalıp edi. Bes-altı talaptı bozbalalar jinalıp:

– Osı Jamal jas ta bolsa öleñge de, qarasözge de bek päle bolıp baradı, bugün keşke bir özine öleñ aytıp, betin qaytaralıq, – dep hämmäsi aqıldasıp, üş auız öleñ şığarıp, özderiniñ arasında bir pısıqtau jigitke Jamaldıñ qasında otırıp aytuğa tapsırdı. Bular Jamaldıñ küyeuiniñ jamandığın betine baspaq bolıp, öleñderin de sol mağınada şığarğan edi. Tün bolıp, oyun bastalıp, manağı jigit äuelgi planı boyınşa öleñin äbden jattap alıp, Jamaldıñ qasında otırdı. Bir mezigilde bul jigitke de: “Öleñ ayt”, – dep reti kelgende, bayağı üş auız öleñdi Jamalğa qarap dombıramen änge salıp qoya berdi:

Dombıra qolıma ustap, bastım perne,
“Nur jauar, – degen söz bar, – talaptı erge”.
Jasımnan bay balası bulğaқтаğan,
Jaman qız olay-pulay mağan teñ be?
“Bilgenge işara söz jeter” degen,
“Bilmeske sözi qor bop keter” degen.
Esekke arğımaqtı qosaqtasañ,
Ötpey me, ğumır zayğı beker degen.
Alıstan at terletip keldim toyğa,
Jaqsımen suhbattaspaq bolıp oyda.
Qu ilgen qıran bürkit biz bolamız.
Teñgerip jürme, qurbım, turımtayğa.

Jamal bul öleñniñ mazmunına tüşinip jäne de özine bul jigittiñ oyınan öleñ aytarlıq öneri joğı mağlum bolğan soñ: “Äueli bir auız öleñ aytayın, sonda ne der eken?” – dep aytqanı:

Söziñiz bek müläyim, aqın ağa,
Önerge jas küniñnen jaqın ağa.
Beruge qalay jauap bilmey turmın,
Tüşindir söziñizdiñ zatın, ağa?..

Bul toyda otırğandar “Endi Jamaldıñ mına sözine jigit ne aytar eken?” – dep tegis tıñdap otırıp: “Käne, söyle, mırza!” – degen här jerden dauıs şığa bastadı. Älgi jigit öziniñ bar jatqa üyrengen üş auız öleñin bitirip alıp, Jamaldıñ mına sözine muafiq jauap qaytara almay, uyalğannan qızarıp, manağı öleñ üyretken jigitterge jaltaq-jaltaq qaray berdi. Sol uaqıtta Jamal kökiregin kernep, mına öleñdi ayttı:

Ağadan söz qaytpadı qarındasqa,
Jigitten sizdey jauap tabılmas pa?
Bitse eger öleñ şirkin boyğa qaynap,

Jauapqa sizdey ğaziz tarılmas ta.
Bolğan soñ üyretindi bir-eki auız,
Aytuğa sizge, ağatay, unamas ta.
Esek pen arğımaqtı mısal qılıp,
Äpendim, bilgeniñdi betke baspa.
Pendesi Jaq jaratqan emes birdey
Han, qara, bi, töre men kâri-jas ta.
Namısı bõriktiniñ bir degen bar,
Bilseñiz, sizge uyat, bul ras pa?
Zamandas, jaqsı sözdi tabip degen,
Qurbığa bir sebeppen bitse hasta.
“Bir sırlı, segiz qırlı” körinesiz,
Tağı da bilgeniñdi aytıp tasta.

Här jerde qurbı işinde Jamaldıñ osınday şeşendigi körine bastap jürgenı sekildi, bul saparda da halıq Jamaldı madaqtap: “Ekinşi Sara munan şıqtı, endi munımen aytısarlıq Birjan qaydan şığar eken?” – dep tarastı.

VII

Jamal kámeletke jetken soñ küyeuiniñ naşar ekenin bilip (hätta bir toyda körse de kerek), köñiline künnen-künge uayım, qayğı tüse bastadı. Jamaldıñ bul qasiretlerin köbeytuge sebep bolğan Jumanniñ jamandığıman qurbı arasında külki bolğan isteri edi. Mısalı, Jumandı üyi qant-şay, ğayırı nârseler âkeluge qalağa jibergende, jolda terilerin alıpsatarğa satıp, on teñge altın ornına aldanıp, bir tim jaña baqır alıp kelui edi. Häm elde bozbalalıq qılmaqşı bolıp bir qızı bar üydiñ bosağasında uyıqtap qalğandıqtan, qızdıñ âkesi tañerteñ: “Tur, balam, uyqıñ qanğan şığar”, – dep üyine jiberui edi. Munıñ hämmäsin Jamal estigen edi.

Ata-anası zarıqqanda körgen balası ekenin de oylap, ne sebepti jaman küyeuge bergenine qayran qalıp jürdi. Özi teñdes qızdardıñ küyeulerin salıstırıp qarağanda, Jumannan naşarı joq edi. Basqa şet elderden: “Küyeuine razı bolmay, ekinşi jigitpen qaşıp ketipti” degendi estigende, işinen oylap: “Olar da men sekildi

beyşaralar ğoy”, – dep ayauşı edi. – Olar sekildi bir jigitpen köñil qosıp qaşsam, “pälenşeniñ qızı qaşıp ketipti” degen söz bolıp, atamniñ süyegin sındırğanday bolamın. Razi bolıp Jumança barsam, ğumırımşa qor bolamın ğoy”, – dep, qaysısın isteuge aqlı jetpey, baǵzı uaqıttarda tün boyı oylaumen uyıqtamay da şıǵuşı edi. Hâr uaqıt osınday uayımda bolǵan soñ, Jamal jüdep te ketti. Ata-anası:

– Qaraǵım, sen nege jüdeusiñ? – degende:

– Jay, basım aıradı, – dep qoyuşı edi. Jamal osınday uayımdarda bolıp jürgende, bir küni Bayjannan Särsenbayǵa: “Biıl balamdı urın jiberemin”, – dep sälem keldi.

Bul habardı estigennen keyin Jamaldıñ qayǵısı burınǵıdan üş ese arttı deuge layıq boldı. Jamal qanşa işinen qapalansa da, basqa bir kisige aytınıñ ebin taba almay, bir küni qolına qaǵaz ben qarındaş alıp: “Tım bolmasa köñilimdegi qasiretimniñ onnan bir bölige şıqpas pa eken” – dep, öz basındaǵı haline birazraq öleñ jazıp edi. Şeşesi Jamaldıñ bir qaǵaz jazıp otırıp, qasına bir hat tanıtın kisi barsa, jasıra qoyıp jürgenin köruşı edi. “Buniñ jazıp jürgeni nemene?” – dep Şolpan azıraq şübälanıp, Jamalǵa bilgizbey, oñaşada Jamaldıñ qaltaların aqtarıp, onan eş närse şıqpaǵan soñ, qaǵaz, kitap salatın sandıqşasın qarasa, bir kitaptıñ arasınan mınau öleñ şıqtı. Manaǵı Jamaldıñ jazıp jürgeni sol eken:

Allanıñ raqmatına sozamnı qol,
Adasqan men bir ğarip taba almay jol.
Aşılıp bizdiñ basqa túsken tuman,
Şattıqpen ötkiz deymen – tilegim sol.

Sırtım sau, işim tütün qapalıqta,
Bul künde köñilim jüdeu, qasiretim mol.
Tereñge túsip ketem, ustar tal joq,
Bir Alla, jalǵız öziñ järdemşi bol!

Baqşada sayrap jürgen sanduǵaş em,
Kez boldı men sorlıǵa qurılǵan tor.
Köl bolıp közdiñ jası ötkenim ğoy,

Bolmasa arılmağan mañdayda sor.

Jaylağan aqqu edim şalqar köldi,
Bul küni körinip tur jaman da zor.
Oraldıñ iler deuşi em aqıǵı,
Şınımen japalaqqa bolam ba qor?!

Men qayran atam malǵa satqanına,
Bir tazdı jalpaq elden tapqanına.
Atı öşip, tumay ketkir Juman degen!
Mal berip, meni özimsip jatqanına.

Atanıp bay balası, qara basqır,
Jumanniñ ne berersiñ maqtanına?
Qazaqtıñ külli ğayıp ğadetinde
Tüskenim bar qasqırdıñ qaqqanına.

Atama men ne jazdım qor qılǵanday,
Bolmasa bir minezben jaqpadım ba?
Jasımnan tärbieli han qızınday,
Qasiret aqırında tartqanım ba?
Älpeştep uldan artıq qız basımdı,
Ösirgen atama obal artqanım ba?!

Bul sözdi oqıp körgen soñ, anasınıñ közinen azıraq jas ketip, qızınıñ munday qayǵıda jürgenin bilip, älgi qaǵazdı da ornına salıp qoydı. Endi Şolpan Jamal qanşa uayımda bolsa, sonşa qayǵıra bastap, bir küni tünde tösekke jatqan soñ Särsenbayǵa söyledi:

– Qudanıñ qudireti, äuelde sen til almay, balanı munşa qayǵı-qasiretke saldıñ, mine, körmeymisiñ, Jamaljan özdi-özinen azıp, jüdep ketti. Osı qalpımen qor bolıp ketse, eki düniede bizge razı bolar ma, bizdiñ ata-analıq jaqımız moynımızda emes pe? – dedi. Särsenbay ne aytarın bilmey:

– Söytip jür me, söytip jür me? – dep berdi. Şolpan aşulanıp:

– “Söytip jürmeñ” qurısın, öz basında erkiñ joq, ärkimniñ qızdırğan tiline erip, aqırında Jamaldıñ köz jasına qalıp otırmız. Ata-babañ istemegen isti qılamın dep bi bolğansıp, bir jıldıñ işinde käne şıqqan müyiziñ? – dedi. (Särsenbay aueli talasıp bolmay qalğannan keyin, keler saylauda qudasınıñ sebebimen bi bolsa da, bir jılğa jetpey, s’ezduaqtında bir kisini boqtap, qamşimen salıp qalamın dep, biliginen tüsip qalğan edi).

Särsenbaydan berekeli jauap şıqpağan soñ, Şolpan tağı da suradı:

– Endi östip Jamaldı süymegen kisisine beremiz be? – dep. Sonda Särsenbay qayrattanıp:

– Osı it ne bılşıldap otır? Qudaydıñ jazğanınan artıq ne qılamız, ekinşi kisige beremiz deseñ, Bayjan bolıstarmen qosılıp, bizdiñ janımızdı qoya ma? Malımızdan qurıq, basımızdan sıırıq tüsire me? “ Qatın –duşpan” degen osı, bolmasa bul sözdi aytar ma ediñ? – dedi. Särsenbaydıñ juas, qorqaqtığı Şolpanğa burınnan mälim häm bul saparda da pikiri tamam körinip qalğan sebepti, endi bul tusta Särsenbaymen aqıldasıp, bastarına tüsken uayımdı bölisuden ümit üzip, sol tünnen bılay Jamal haqında Şolpan Särsenbaymen heş närese söylespeytin boldı.

VIII

Bas aman, malı tügelderdiñ köñili şattıqta, Jamaldıñ köñili hämän qayğıda bolumen biraz uaqıt ötip edi. Jamal qanşa qayğılı bolsa da, sırın halıqqa bilgizbes üşin häm jabıqqan köñilin köteru üşin, qız-bozbala jinalğan oyın-toydan qalmauşı edi. Jäne de Jamal bolmağan oyınıñ qızığı az sekildi körinuşi edi.

Qıs ortası bolğan edi. Bir küni sol elde bir baydıñ balası bolmay jürüp jamağatı ul tapqanğa, qız-bozbala üşin ülken mäjilis-şildehana boldı. Atrabındağı auldıñ qızdarı tamam kelip, Jamal da äzir boldı. Ağaş üydiñ keñ bir bölmesine törinen esigine şeyin halıq tolğan edi. Bul elde oyın-sauıq äli qalmağan bolğanğa bir qız, bir jigitten qatar otırğızatın ädet bar edi. Jılğandar biri öleñ aytıp, ekinşileri qaljıñdasıp, oyın äli qızıp bastala qoymağan uaqıtta esikten: “Keş jarıq!” – dep bir-eki jigite kirip keldi. Bağzı bozbalalar:

– Mine, bir sıpayı jigitter keldi. Qay jerge otırğızamız? – dep aqıldasa bastap, köp keşikpey bireuin Jamaldıñ qasına äkelip otırğızdı. Bul jigitti bizdiñ Jamal tanımaytın edi, Läkin Jamaldıñ qasına otırğızudan bir täuir jigitt ekendigi añlandı. Bul jigitt otırıp bolğan soñ, üydegilerge qısqa-qısqa sözben amandasıp, soñınan Jamalğa qarap:

– Siz de sälemetsiz be? – dep qoydı. Bul jigitt orta boylı, qıyapattı, betinde azıraq qorasan dağı bar, jaña murt şıǵıp kele jatqan, söylegen sözi sıpayı, ädepti, kiiminoǵayşalau Ğali esimdi bir zat edi. Köldeneñnen qarap salıstırğanda, bul üydeği jigitterdiñ abzalı Ğali, qızdardıñ abzalı Jamal sekildi körinip, ekeuiniñ qatar otırları da bek jarasıp ketti.

Ğali bir bolısta basqa aulınayğa qarağan Düysebek degen kisiniñ balası edi. Jasınan talaptı bolıp, Qızıljar, Troitskidegi medreselerde oqıp jürüp jäne de çastnıy uçitel’den oqıp ta, orıssa azıraq söylep, jazarlıqtay şaması bar edi. Musılmanşa jaqsı oqıǵan bolsa da, elge şıǵıp molda bolmay, soñğı uaqıttarda oqudı da qoyıp, azıraq saudağa aynalısqı edi. Atası bay adam bolmasa da, Ğali inabattı jigitt bolıp, härdayım alıs-beris isterinde uağdasında opaşıl bolğandığı köringenge, baylar şamalap nesie beruden tartınbauşı edi. Äuelgi uaqıttarda oquda bolıp, bul uaqıttan saudamen jürgen sebepti, elde turınan turmauı köbirek bolıp, özin halıq, halıqtı özi anıq tanımaytın da edi. Tek sırtınan: “Düysebektiñ balası talaptı, eti tiri jigitt, qısı-jazı üyde otırmay, oku oqıp, käsip qıladı”, – deuşi edi.

Jañada ötken bir järmeñkede alıs-beristerin bitirip, bir-eki jüz teñgelep payda qılıp, üyine qaytıp, aǵayındı aralap amandıqta jürgende, osı oynğa kez kelgen edi. Ğali Jamalmen qatar otırğan soñ, bir-biriniñ halin häm kim ekendikterin surap-bilisti. Ğali Jamaldıñ burınğı körıp jürgen jigitterinen sözge ustaraq, surağan sözine tolıq jauap qaytarıp häm özi de läzzattı sözder söyley bastağanğa mañayındağılardıñ ne istep, ne söylep, ne oynap jatqanın estimegen sekildi umıtıp, şın ıqlaspen keñespek te edi.

Ärtürli oyn bolıp, aqırında “Buǵıbay”, “Mırşalay – mırış” degen oyndar tamam bolğan soñ, bir jigitt bir belbeudi esip alıp:

– Endi, äleumet, öleñ aytasıñdar, aytpasañdar, aytpağandıña mineki, – dep, qolındağı esilgen toqpaqtay belbeuin körsetip qorqıtıp, aralap jüre bastadı. Bilgen

qadarınşa Ğali men Jamaldan basqa bozbalalar öleñ aytıp jatsa da, öleñderi qaşannan beri aytıp kele jatqan eski öleñder edi. Mısalı:

Bizderde öleñ da bar, öner de bar,
Baylarda minilmegen dönen de bar, –

degen sekildi, sonıñ üşin artıq läzzattı bolmağanğa jazbadım. Endi öleñ aytuğa ret äveli Ğaliğa, sonan soñ Jamalğa kelip edi. Ğali dombıranı äkelip ustatqanniñ soñında: “Meniñ öleñ aytu ädetimde joq edi, bilmeuşi edim, – dep külimsirep otırıp: – Qayır, endi köñilderiñiz qalmasın”, – dep, körkem ännen dombırağa dauıs qosıp söyledi:

Al söyle, keldi kezek endi, Ğali,
Kerilmey, usta qolğa dombıranı!
Ruh bergen mäjiliske qısmet körset,
Sayratıp til men jaqtı, bolsa hali.

Öneriñ bolsa işiñde, şıǵar sırtqa,
Bul jerde jasırudiñ bolmas mäni.
Qandırıp qulaq qurışın tıñdauşınıñ,
“Jaraydı, mine jigit! – desin: – Päli!»

Sekildi rayhan gül baqşadaǵı
Uılıp jigittiktiñ turǵan şaǵı.
Taba almay aytar orın jürüşü ediñ
Estirtşi, jat elderdiñ bolsa äni.

Naqışpen sanduǵaştay jüz qubılıp,
Dausıñdı türlendirseñ, keler säni.
Jastıqta sauıq-sayran etken küniñ
Emes pe jigittiktiñ rauşanı?!

Tiñdauşı asıl sözdi tabılğanda,
Aytuşı tartınar ma jāne tağı.
Qadirles qurbılarıñ jinalğanda,
Tarqasın razı bolıp, sınbay sağı.
Jasımnan elde jürmey, östim şette,
Demesin: “Käne eldi sağıñanı?”
Qurbıña, jatırqamay, aş sırıñdı,
Jüyriktey bauır jazıp babındağı.

Umıtpa mısaldı da dep ayılğan
«Tülkini tazı aladı tabındağı».
Boladı ne nārseden jāne de esker
Jigitke abıroydıñ tabılmağı.

Emes pe, eki jürek birdey kelse,
Arada mahabbat otı jağıлмаğı.
Mineki dombırañız, toqtadım men,
Söylesin sulu Jamal janımdağı!

Ğali bul arada: “Aytıp boldım”, – dep dombıranı Jamalğa usıñanda, otırğan halıq: “Mırza, tağı ayta tüsiñiz?” – dep ötiniş aytqan soñ, Ğali tağı da mınau öleñdi ayta bastadı:

Jaqsı qız bağa jetpes bir gauhar,
On altı, on jetige jetkende jas.
Jannattıñ pisip turğan almasınday
Qol jetpes, qanday jigit lāzzat almas.
Sulu qız raqattıñ kilti emes pe?
Qoliña tüsire alsañ, bar dağı aş.
Tizilgen meruerttey otız tisi,
Nurlı jüz, jaynağan köz, qılğan qas.
Şekede kamşat bōrik, kigen asıl,

Sıldırlap altın şolpı, iıqta şaş.
Buralğan totı qustay müşeleri,
Bozbala suhbattasqan bolmay ma mas.
Qatasız osı aytqanday bolıp tursa,
Jolıñda sonday qızdıñ qiyar em bas.
Bolatın maqsut hasıl jol tabılsa,
Tärik etip qanday jigit malın salmas.
Sert aytıp uağdamen bel baylasa,
Aytar ma jaqsı jigit jurta sır faş.
Talapker bozbalağa aytqan sözim,
Söz emes, muniñ bäre özime has.
Keudedede janıp turğan otı joqtar
Qadirlep bul sözimdi demes ras.
Şärbatın ğaşıqtıqtıñ tatpağandar
Ant berip aytsañ dağı sirä nanbas.
Şahbazlar süygen üşin izdenuden,
Körse de nendey qorlıq, bir tartınbas.
Janğan ot, közdegen oq tursa dağı,
Seskenip ğaşıq üşin jürek qaytpas.
Magniti sulu qızdıñ küşti emes pe,
Jigitti köñili süygen qaytip tartpas.
Astınan aq tamaqtıñ demiñdi alsañ,
Moynıña aq bilekti qaytip artpas?!

Ğali bul öleñdi aytıp bolğan soñ, otırğan retinşe Jamal ayttı:

Söyle, tilim, şeşilip asındayda,
Qurbılarmen bir jerge qosılğanda.
Oturmassıñ ünemi törde büytip,
Eriksiz-aq qoyarsıñ tosılğanda.

Emes pe edim, yapırım-au, keşe bala,

Biletuğın jastıqpen esti şala.
Belgisi joq eken ğoy ötken künniñ,
Qatar tüzep qız boldıq, mine, qara!

Qız bayğus el-jurtına kelgen qonaq,
Mısalı qızğaldaqtay ğumırı şolaq.
Kün keler öz basınan erik keter,
Qalalıq osındayda külip-oynap.

Söyledi Ğali mırza jigit jayın,
Härkimniñ hali özine turar dayın.
Qızdardı jigittermen salıstırıp,
Tıñdañız, men azıraq söz qılayın.

Jigittiñ erki özinde – jıldıñ qusı,
Uşsa da ya kelse de otırğısı.
Mısalı jazı bolğan jaqqa keter,
Bir jerdiñ qarı jauıp, tusa qısı.

Qız bayğus qolğa tüsken sanduğastay
Torında ğumırı öter kiltin aşpay.
Satadı mal köp bergen kisi bolsa,
Ketedi jılap, sorlı, qarsılaspay.

Raqım etpes jāne ata-anası,
Bolsa da jaqsı körgen öz balası.
Teñine qızdıñ köbi bara almaydı,
Könbeuge jāne dağı joq şaması.

Qalayşa tursın endi jılamay qız,
Erlerge qarsı kelsek, unamaymız.
Tutqında ösken janday dūnie körmey,

Jol izdep ulıqtan erik suramaymız.

Jamaŋa barsań, qor bop ğumır öter,
Ustaydı ol aqımaq küñnen beter.
Kün şıǵıp, ay da tuıp, köz aşılıp,
Bul qayǵı qız sorlıdan qaşan keter?

Kisiniń tuıp-ösken jeri qımbat,
Üyrengeń bala jastan eli qımbat,
Ata-anań, aǵa-jeńgeń qadirlegen
Tebisken qulın-tayday teńi qımbat.

Tastaydı osılardıń qız hämmäsin,
Qor etip bir jamaŋa ğaziz basın.
Öziniń süygenine bara almasa,
Qalayşa endi olar saǵınbasın?!

Qız bermek payǵambardıń süñnetindey,
Uzatpaq ata-anań mindetindey.
Härkimniń özine erik bergen joq pa,
Allanıń bunı deymiz qudiretindey.

Sözimde qata bolsa, sökpe, halqım,
Äşeyin aytıp öttim sözdiń saltın.
Turǵan soń köziń körip qiyanattı,
Tartadı uayımdap köñil salqın.

IX

Bul küni Ğali men Jamal äbden söylesip, ärqaysısı hal-ahualın bilisken edi. İşterinen bir-birine unaǵandıǵı bilinip, “bir körgeń bilis, eki körgeń tanıs”, munan bılay da kez kelip jürermiz dep, bul saparda ayrılısqan edi. Ğali äli qalıń bermegen

bir talaptı jigit bolğanğa, Jamaldıñ küyeuine narazılıǵına qaray, eki taraptan da bir-birine mahabbat baylandı deuge layıq boldı. Ne üşin deseñiz, ekeuiniñ de sol oyun bolğan tündegi sözderi köñilderinen ketpey, hämän birin-biri oylaytın boldı. Munan keyin Ğali Särsenbaydıñ üyine bir-eki märte kelip ketken uaqıtta, Ğali men Jamaldıñ bir-birine köz qarauların bayqap turğan kisi bolsa, ekeuiniñ de közderinde: “Men seni jan-tänimmen süyemin”, – degen jazudı oqıǵanday bolar edi. Läkin ekeui oñaşa joliǵuǵa eşbir reti bolmay jürdi.

Bir küni Ğali “qalaǵa bara jatır edim” degen bolıp, Särsenbaydıñ üyine kelip qondı. Dalaǵa şıǵıp-kirip jürgende Ğali Jamalǵa ädeyi bir joliǵu üşin kelgendigin sezdirip qoyǵanda, Jamal tünde Ğalidıñ qasına keluin şübäsiz dep oylap qoydı. Häm bul oyı da teriske ketpey, üy işi uyıqtaǵan uaqıtta eki jas bir tösekte edi. Ekeui äueli jolıqqan künderinen beri nendey oylar oylaǵandarın, birin-biri körüge saǵınǵandarın aytıp häm bastarındaǵı oqiǵaların da azıraq qozǵap qoyıstı. Ekeui tübegeyli tereñ oyǵa barmay, “aqırın köörmiz, qazırşe oynap-külip jüreyik” dep uaqıtta etip, aralarında şın dostıq ğalamattarı bolıp qaldı. Ekeui birdey qazaqtıñ ğurpında bolğan qatalardı, jäbirşilikterdi söylep, Jamal özi es bilgennen bergi uayımdarın bir minuttıñ işinde umıtıp, endi Ğalidı körmey turğan minuttar bir jıldıq körinerin Ğalidıñ quşaǵında jatıp aytıp bildirdi.

Osılayşa Ğali, Jamal dos bolıp, ärbir layıqtı uaqıttarda joliǵıp, suhbattasıp jürüp, qıs ötip, jaz da keldi. Bul ekeuiniñ köñilderinde bir ğana oy bar edi. Biraq bir-birine bul küнге şeyin aytuǵa härqaysısı özderine senbegen sekildi bolıp, ündemey jürüşi edi. Bul oyun Jamal söylese, Ğali qabıl alı, Ğali söylese, Jamal qabıl alı şübäsiz bolsa da, söyleuge ekeuiniñ oyındaǵı maqsattarı bir bolğan sekildi qauipteri de häm bir edi.

Jamal men Ğali az küngi oyun-külkiniñ qızıǵımen özderin düniedegi baqıttı adamdardan sanap jürgende, bir küni bularǵa ülken qasiretti habar estildi: “Bayjan men Särsenbaydıñ arasındaǵı uaqıtları bolıp, endi bir ayda Juman küyeu urın kelip, qalıñdıq oynaydı” degen ösek rasqa şıqtı. Bul reniştı habar bul küнге şeyin Jamal men Ğalidıñ işterinde saqtap jürgen sırların bir-birine bildiruge sebep boldı. Bul ayta almay jürgen sırları – ekeui qalay ğumırlıq joldas bolıp, Jumannan Jamaldı qutqaru eken. Biraq ärqaysısı da özderinen basqa eşbir jәрдемşi bolmaǵanǵa: “Tekke halıqqa masqara bolıp, maqsatqa jete almay qalamız ğoy”, – dep qorıqqan eken. Endi

mınaday “Juman keledi” degen habar anıqqa şıqqan soñ, düniede birinen biri bölek turudan qapasta jatqandı artıǵıraq körip, ne bolsa da ekeui qosılıǵa bir jol qaramaqşı bolıp, endi qay küni bir jolıqsa, burınǵı iştegi jumbaq bolıp jatqan sırların talasıp söylemekşi bolıp turǵanda, Jamalǵa Ğalidan bir hat ta kelip jetti. Oqıp körse, bul edi.

“Tura almadım tolıqsıp hat jazbasqa,
İşki sırdı bilgizip zamandasqa.
Eki köñil bir jerde qosılsa eger,
Ne qızıq bar jahanda onan basqa?!
Zılıqa men Jüsüpti qosqanıday,
Tilegin ber, İllahim, eki jasqa!
Aytpasañ da qalpıñdı, men bayqaymın,
Jek körmeysiñ meni de sen bayǵus ta.
Dertim sıymay işime, ettim sır paş,
Heş ündemey jürsem de jazı-qısta.
Sipatıña qızıqpas qanday jigit,
Hor qızınday nurlı jüz, qolañ şaşqa.
Söziñ bulbul sekildi, jüziñ ayday,
Seni sökken pende de heş oñbas ta.
Men munda, köñilim sende, oyıñ kimde,
Tileymin osı sözdi umıtpasqa.
Emespin men Jumanday bay balası,
Joqtıqtı, sulu Jamal, betke baspa!
Aqılsız jaman şirkin alıp ketse,
Qızǵanıp, halim barma qayǵırmasqa.
Seniñ de ötken küniñ jılday bolıp,
Köñiliñnen qasiretiñ arılmas ta.
Erte-keş köz aldımında turǵandaysıñ,
Qaraǵım, heş bolmaydı saǵınbasqa.
Jamaljan, talap tauday bolsa daǵı,
Ton kelte, süygeniñniñ qolı qısqa.
Töskeyden qızıl tülki bulañ etse,

Töbeden qıran bürkit umılmas pa?
Japalaq badıraq köz bosqa qalıp,
Qırğı qus tülkini alıp qulpırmas pa?
Otırıp täuekeldiñ kemesine,
Ah, dariğa, dariyadan öte şıqsa!
Ğaşıqtıq uağdamen täuekelşil,
Qajımay, osı üşeuin mekem usta.
Kimde-kim jeter sonda muratına,
Payda joq jüreksingen qorqınıšta.
Az sözde köp mağına degen mısıl,
Halimdi bayan etip jazdım nusqa.
Jamaljan, parasatlu eter fahim,
Bul sözim biiltufat qalmas bosqa.
Raqmatına mıñ san razı bolar edik,
“Ğali – Jamal layıq” dep Alla qossa.
Keler dep nendey jauap kütip qaldıq,
Hat jazıp janabıña soldap pošta.
“Qup!” degen jibermeseñ dāruıñdi,
Zorayadı künnen-künge bizdiñ hästa.
Duşpan köp, dosımız az, halıq senimsiz,
Ya, Alla, tura jolğa öziñ basta!
Ğalidan – paqırınıız jazıldı hat
Mahabbatlu mahbuba Jamal dosqa”.

Bul hattı Ğalidan Jamalğa alıp kelgen jigit hār uaqıt bul ekeuiniñ arasında osınday qupiya habarlar hām hattar tasıp jüretin Ğalidiñ bir anıq sengen kisisi edi. Bügin bul hattı Jamalğa tapsırıp:

– Jauabın erteñge şeyin dayarlap qoyarsıñ, men bir aulğa barıp qaytamın, – dep ketip qaldı. Jamal bul hattı üş-tört mārte oqıp şıǵıp, bir qızıp, bir suıp Jumangā barsa, ğumırınşa qayǵı-qasirette ötetinin oylap, Ğalimen qaşsa ne türli uyat maşaqattar bolıp, aqırı neşik bolatınına közi jetpey, az daǵdarıp, közinen monşaq-monşaq jastardı törıp aldı. Birazdan soñ taǵı da qayrattanıp: “Täuekel, Alla basqa

salğan soñ, ne de bolsa köterdim, Ğalimen ğumırımşa qol ustasıp jürsem de armanım bolmas”, – dep oyladı. Eger de Ğalimen qaşa qalsa, kim tilektes, jârdemdes bolarım oylağanda, öziniñ şeşesi Şolpannan basqa heşkim közine körinbedi. Şeşesine sinatın sebebi oquşığı da mälim. Şolpan äuelden Jamaldı Jumanğa beruge razı bolmay, Särsenbayğa tilin alğıza almay qoyğan edi. Ekinşi, Jamal boyjetken soñ, Jumanğa köñili narazı bolıp jürgenin de sezip, hatta sol mezigilde Jamaldıñ jazıp jürgen öleñin de taup alıp oqıdı dep joğarıda jazıp edik. Üşinşi, Jamal men Ğalidıñ jaqın bolıp jürgenderin bilip, körıp jürse de, bilmegensip jürüşı edi. Jamaldı Ğalığa layıq körgen sekildi bolıp, Ğalidı şın ıqılasımen balasınday jaqsı köruşı edi.

Uzın sözdıñ qısqaşı, aqırında Jamal Ğalidıñ jazğan sözderin qabıl alıp, qarsı jauap ta jazıp, erteñinde manağı jigitke tapsırdı. Bul jigit hattı sol küni-aq Ğalığa jetkizip bergen soñ aşıp oqısa, jazılğan söz mınau eken:

“Ğalijan, bizdiñ qolğa tidi qağaz,
Jazğanın qabıl aldım sizdey şahbaz.
Maqsatqa muafıqlı söz şıqqan soñ,
“Öñim be, tüşim be?” – dep turdım biraz.

Sizdeyin jazdım jauap bilgenimşe,
Ne türli jazğan söziñ kirdi işime.
Sırımdı jalğız sağan bildiremin
Aytpağan munan burın bir kisige.

Mağulım bir öziñe meniñ halım,
Heş raqat körmegendey sensiz janım.
Eriksiz bir esekke qosaqtalsam,
Jahanda eki birdey kelmes mänim!

Qosılsam näsip bolıp senimenen,
Kim aytar jürmedi dep teñimenen?
Senimen otqa jansam – armanım joq,
Juılmağan Juman attı perimenen.

Hatıñda “bay emespin” dep jazıpsıñ,
“Betke salıq qılma” dep köp jazıpsıñ.
Baydı süysem, Jumañğa barıma pa edim,
Munı oylamay, äşeyin tek jazınsıñ?!

Bir sensiñ ğaşıq otın söndiretin,
Kim bizdi ıqtıyarsız köndiremin?
Ölsek – şuqır bir bolsın, şıqsak – töbe,
Ayırılmalıq bolsa da öltiremin.

Bir Alla jalğız özi bolsın ayğaq,
Turalıq uağdanı bekem baylap.
Sen üşin bir basımdı ettim qurban,
Şinjırlap jiberse de Sibirge aydan!

Biz köndik munday halge, Quday saldı,
Panasız mazlummen men bir zarlı.
Al endi kün-tün demey hayla qara,
Keluine jeksurınıñ bir ay qaldı.

Mende joq ağa-jeñge muñımdı aşar,
Sırımdı basqağa aytsam, jurta şaşar.
Bilmeymin apam bayğus ne qıların
Jalğız-aq senetinin – aqıldasar.

Analıq meyirbanı tüsse eger,
Duşpannan qutılığa hayla tabar.
Senbeymin heş kisige munan basqa,
Kerek atam, kerek jaqın aғayındar.

Jan dostım, tört-bes künde jolıǵıp ket,

Bolsa da söylesermiz nendey ret.
Öziñ de qarap jürmey, eskere ber,
Köñilge kirgennen soñ munday niet.

Kelmediñ on bes kündey, men köp tostım,
Sanaulı endi az ğana bizdiñ bos kün.
Qayırlı sağattarda eskergey dep,
Hat jazğan qalam qozğap – Jamal dostıñ”.

X

Ğali bul hattı oqıģannan keyin, sol küni özine senimdi qurbıları Jünis, Nurmaş degen jigittermen kün batqannan tün ortasına şeyin auldan aulaq bir oñaşa jerde aqıldasqan edi. Ğali:

– Mineki, jigitter, bala jastan birimizge “sen” despey oynap ösken qurbı edik. Qazirde men mınanday bir qıyalğa tüsip turmın. Aytqan sertine qız jetip, men jetpey qalsam, mağan tiridey ölüm ğoy dep oylaymın. Men “täuekel” dep bul iske basımdı bayladım, sender ne aqıl aytasıñdar? – dedi. Älgi jigitter:

– Onıñ bizge nesin aytasıñ, bizdiñ senen ayanar heş närsemiz joq. Bul zamanda qızdıñ basında erik bar ğoy, azar bolsa, malın alar, kim qızdı tegin beredi, – degennen keyin Ğalidiñ quanğannan eki közi jaynap ketip:

– Ne qılsa da osı iske bir öner-qayrat ete köriñder, – dep, erteñ tağı da aqıldaspaqsı bolıp tarqastı. Bul üşeui erteñine häm bas qosıp, bul jolğı mäslıhattarı: äueli Ğali Jamalğa barıp, oñaşada äbden söylesip, qay küni qaşatındarın uağdalaşuğa qarattı.

Köp keşikpey Ğali da bir kün tünde, Särsenbaydıñ aulınıñ tusındağı bir sayda süyiktisi Jamalmen keleşekte birge raqat ğumır ötkizuleriniñ jelisin söylep tur edi. Düniede bul ekeui üşin bir jaqtan – “istiñ aqırı neşik boladı?” degen ülken qorqınış, ekinşi jaqtan – “duşpanıñ qolına tüspey, qutılamız ba?” degen quanışpen jürekteri lüpildep, biriniñ qolı biriniñ moynında bolıp, eki ğaşık bir oyda edi.

May juldızı, tañ qısqa, ay jariq, dünie tıp-tınış, jel joq, haua jaqsı, jaña qonğan jurt, kökoray şalğın, japıraq gülderdiñ iisi añqıp, bizdiñ jastardı körip turğan jalğız

Alla, ekinşisi aspandağı Ay men Juldız edi. Jan-januar kündizden şarşağan sekildi tınığıp, jılqı jusap, qara mal küysep, anda-sanda qoy ürikkende uyqısı saq töbettiñ mañqıldap ürğeni, kempir-şaldıñ aytaqtağan dauısı ğana estiluşi edi. Bul beyşaralardıñ da bozbalalardan “üniñ öşsin” degen qarğıstan basqa algısı joq edi. Mahabbat müptälesine duşar bolğan sulu qızdar eleñdep uyıqtay almay, tastan qattı şeşesi esikti qulıptap, tüñlikti aşıp qoyğanda:

Ätteñ, aydıñ jarıǵı kündizgidey,
Er jigittiñ qadirin qız bilgendey.
Qız bayğustiñ basında ıqtıyar joq,
Esik aşıp, dosın üyge kirgizgendey, –

degen bir auız öleñdi işterinen “uh” degen küyinişti dauısqa aralastırıp aytıp jatqanın qasına barıp kim körğen?

Torğay şırıldap, tañ belgi bere bastadı, bizdiñ saydağılar qısqa tañniñ atqanın bilmey qalğan edi. Jamal Ğaliğa ayttı:

– Äneügüñgi sağan jazğannan keyin meniñ öñim de buzılıp jürse kerek, apam oñaşada qayta-qayta: “Qarağım, nege munşa sarğayıp kettiñ, sırıñdı ayt, böten oyıñ bolsa, menen jasırma, men seniñ bireuge qor, muqtaj bolmağanıñdı oylamasam, sağan jamandıq tiler deymisiñ?” – degen soñ jāne apama sengen soñ, bar sırımdı söylep edim: “Olay bolsa, qarağım, betiñnen jarılqasın. Ğalidı men jek körmeymin, biraq qayteyin, Quday Tağala seni bir jamañğa baylastırıp qoyğan soñ”, – dep jılap ta jiberip, aqırında özi bizdi şıǵarıp jibermekşi boldı, – dedi. Buğan Ğali da bihisap quanıp, ekeui endigi jeksenbige osı saydı belgi qılıp, uağda baylastı.

Ğali üyine kelip, öziniñ bul is jaqında aqıldas bolıp jürgen qurbılarimen söylesip, keler jeksenbige at saylandıra dayarlana bastadı. Eki dosı – Jünis pen Nurmaş Ğalidı şıǵarıp salmaqqa bular da dayarlanıp, senbi küni: “Ne bolsa da erteñ boladı”, – dep, jas jürekteri damılsız soğuda edi. Ğali dayarlanğanda Jamal da qarap jatpay, aqırğı sırn tuğan anası Şolpanğa aytqanıñ soñında, Şolpan da razı bolıp, jol qamın oylay bastağan edi. Jeksenbi küni de bolıp, el jatqan uaqıtta Ğali, Jünis, Nurmaş üşewi, erlegen bir at jetegi bar, jolıqpaqşı bolğan sayda dayar bolğan edi. Bularğa härbir ötken minut sürlengen jılday bolıp: “Qaşan keledi, qaşan keledi?” –

dep qarap turğanda, bürkengen eki äyel körindi. Kelse, Jamal men onıñ şeşesi eken. Bularmen Şolpan amandasıp bolğan soñ:

– Şıraqtarım, endi Alla Tağala qayırılı saparın berip, maqsattarıña jetkizsin, qayda jürseñder de aman jürinñder. Qazirde eşkim körgen joq, toqtamay, jönelinñder, – dep Jamal men Galidinñ betterinen süyip, jılamdırıp qoştasıp, jastar attarına minip jönelgende, biraz arttarınan qarap turıp, üyine qayttı. Şolpan kisi közine tüşpey üyine barıp jata tursın, biz mezgilsiz attanğan jolauşılarımızdı jolğa salıp jiberelik.

– Galidinñ dostarımın aqıldasqanda Jamaldı alıp barıp jatpaqşı jeri – duanda özi birge saudalas bolıp nesie alıp jürgen Fatiholla bay edi. Qazirde auldan bılay bes-on şaqırım şıqqan soñ, arttarınan quğan eşkimniñ dıbısı joqtığına köz jetip, tağı da aqıldasıp, sol äuelgi planı boyınşa jüz jırma şaqırım jerdegi qalağa tartpaqşı boldı. Bul tüni kün şıqqanşa elu şaqırım jürüp, adam joq bir qıstauga kelip jasırınıp jattı. Kün batıp, ımırt jabılğanşa bulardı eşkim körmey, endi “täuekel” dep, tañ atqanşa duanğa jetpekşi bolıp Ğali men Jamal jürüp ketip, Jünis pen Nurmaş elge qayttı. Ğali, Jamal qalağa salamat jetip, Fatiholla baydınñ üyine keldi. Bastan-ayaq oqığanı Ğali Fatiholla bayğa aytqannan keyin, Fatiholla bay äuelinde osınday qazaqtıñ qızdı jastay quda bolıp, bireuge berip qoyatın jaman ğadetin jek körgendigi sebepti jāne de Ğalidı hām täuir köretindiginen, bul eki müsäpirdi qabil aldı. Fatiholla bay özinşe täuir pikirli ğana, özi aytqan sözün boldırudı. Jaqsı köretin bir tatar edi: “Äydä, Ğali! Sin bir de qorıqma, alhamdulillah, bizdinñ qorağa ruqsatsız heş bir stepnoy qırğızların kirä almas. Äğär de kilip skandal çığarmaqçı bulsalar, pryamo çastqazayavit ütip, jilkölärin qaşırtamız”, – dep Ğalidı qayrattandırıp qoydı.

Bir qonğannan keyin Ğali Fatiholla baymen aqıldasıp: “Qur munda kelip qarap jatqannıñ mänisi bolmas, ulıqtan Jamaldınñ basına erik alalıq”, – dep, advokatqa arız jazdırıp, krestyanskiynaçalnikke Jamaldı kirgizdi. Arızında: “Meni jeti jasımda atam qazaq ğurpınşa bir qazaqqa malğa satqan eken, bul künde kämil jasqa tolıp körsem, küyeuim özime unamağandığı sebepti hām meni atam ıqtıyarsız bermekşi bolğan sebepti, özimniñ süygen jigitimden qaşıp keldim. Marhamatşılıq jüzinen men mazmunanıñ köz jasın kurğatıp, basına erik berip, qıyanattan qorğasañız eken”, – degen sözder jasılğan edi. Bul arızdı iltifatqa alıp, naçalnik Jamaldınñ qolına: “Kimge barsañ da ıqtıyar” degen qağaz berip, bolısqa hām bılayşa qağaz şığardı:

“Jamal Särsenbayqızına eşkim qıyanat, jäbir qılmasın! Süygen küyeuine baruğa özine erik berildi. Qalıñmal haqında dau bolsa, volostnoy s’ezge salınsın”, – dep.

XI

Endi oquşılارğa elde bolıp jatqan uaqıǵalar maǵlum bolsın.

Jamal qaşqan küni tañerteñ Särsenbay namazǵa tösekten turıp, tündik aştırıp, azan oqıp bolǵannan keyin Jamaldıñ joǵın közi körip, qatındarınan:

– Jamal qayda ketken? – dep şübälanıp suray bastadı. Şolpan da heş närise bilmegensip:

– Jamaljan tısqa şıqqan şıǵar, – dep turǵanda Särsenbaydıñ bäybişesi:

– Oybay, betim-au, bir sumdıq bolǵan eken ğoy, Jamaldıñ iluli turǵan kiimderi qayda? – dep, sol minutta Jamaldıñ qaşqanı mälim boldı. Üy işi sasıp, renjude bolıp, sol saǵatında aulı da jinalıp, aqıldasa bastadı. Bireuleri:

– Öziniñ küyeui alıp ketken şıǵar, – dep, köbi:

– Joq, munı Düysebektiñ qu balasınan basqa eşkim äketken joq. Özderiñ de sonı paşanıñ balasınday äldeqanday körip, tım erkinsitip jiberip ediñder, al endi qayter ekensiñ? – dep Särsenkeñniñ jalǵız basın dañ qıldı. Söytse de, mäslihattasıp: “Osınday maǵlumsız bizdiñ balamız, sizdiñ keliniñiz Jamaldı bireu tünde alıp ketipti, endi ne qılamız?, – dep Bayjanǵa kisi jiberdi. Jäne bir jaǵınan astırdın Ğalidiñ aulına da kisi jiberdi. Keşke taman Ğalılarǵa ketken jigiti bugün tünde Ğali, Nurmaş, Jünis üşeuiniñ jaqsı attarına minip, üyelerinde joq bolıp şıqqan habarın alıp kelgen soñ, şübäsiz istiñ anıǵın bilip, Bayjanǵa ekinşi kisi jiberdi:

– Mineki, Düysebektiñ balası alıp ketipti, endigi aqılın özderiñiz bilesiz, – dep. Bul kün osılay habarlarmen ötip, ekinşi künde Bayjan jırma jigiti ertip: “Bälemniñ şañıraǵına qobız tartayın” – dep, Särsenbaydıñ aulına kelip tüsti. Bul ötken tünde Nurmaş pen Jünis te üyelerine kelip jetkeni maǵlum bolıp, attarı sümektey bolǵanı ärkimge körinip qalǵan edi.

Bayjan istiñ anıǵın bilgen soñ, joldastarınan bes kisini tünde attandırıp, Ğalılardıñ aulınan jılqı aldırmaǵa jiberdi häm bolısqa kisi jiberip hat jazdı: – “Mineki, osınday oqıǵalar bolıp qaldı, bileriñizdi alıp munda keliñiz!” – dep. Bayjanniñ

barımtağa attandırğan jigitteri at, ayğır, tu bieden on eki jılqı alıp hām joldan Särsenbaydıñ bir qısırağınıñ üyirin qosa aydap barıp ta qaldı. Külli jılıstıñ rashodı Särsenbaydıñ moynında bolıp, qorıqqannan bir auız söz qarsı aytuğa hali de joq edi, hättä jan-jaqqa şaptırıp jatqan attar da Särsenbaydiki edi.

Üş-tört künniñ işinde bir bolıs eldegi kerekti kisiler jinalıp, bir ülken s'ezd boldı. Bayjandı jaqsı körgender halıq jinalğan jerde:

– Mine, jurttı bul sekildi tentekke tizgin berip jibere berse, jurttıñ qoynındağı qatının da äketer, munday bolmasqa tıyu salıp, bireudiñ aq batalı jesirin qaytarıp äperu kerek. Bireuge bolğan qıyanat erteñ ekinşi kisiniñ basına kelmey me, munimen halıq arası buzılıp, jurttıqtan şıqqaymız ba? – dep uağız söyley bastadı. Keşke taman iñir uaqıtında Bayjan bolıs pen pisirdi, osı jılısqa kelgen bes bidi hām ukaznoy molda Ahmetjandı oñaşa, auldıñ sırtına şaqırıp alıp:

– Endi erteñ ne bolsa da bir is qılıñızdar, men qazirde malğa bitpeymin. Mınalardıñ bizge barıp qalğan on jaqsı jılqısı bar, bul mal meniñ jauıma qaytarılıp berilgenşe, özderiñ olja qılıñdar, men keşiktirmey satıp jiberemin. Sizder bir jolğa meniñ namısımdı joqtap ne degenimdi istep beriñizder. – dedi. Bular da “olja” degen sözdiñ qarasın körgen soñ, murttarınan külip:

– Endi qalay qıl deysiz? – dep suradı. Bayjan ayttı:

– Sizder här qızmettiñ basındağı kisilersiz, mineki, bolıs pen pisir ulıq jağınan bul turalı nendey is bolsa da durıstap turar. Biler, erteñ Särsenbay, Düysebekterdiñ munan suraytın jılqıların atkaz etip, qız ben jigitti şığarıp jiberen eki jigitti solardı tauıp äkeluge mindetti qılıñızdar, tauıp äkelmese, türmege oturuğa buyırñızdar! Al Ahmetjan molda, siz: “Bul qız ben bizdiñ Juman ekeuine alıp qaşudan on kün burın neke oqılğan edi” dep knigeñizge jazıp, bizge kuälik beriñiz, – dedi. “Siz, munday jumıstı bolıp turğanda, ötirikke de bolsa, kirispey bolmas”, – dep razı bolıstı. Sol jerde Bayjan qaltasınan suırıp, ärqaysısına elu teñgelep tört jüz teñge aqşa berdi.

Bul tün ötip, tañ ayttı. Bolıs-biler poveske jazıp, Ğalidiñ atası Düysebekke hām Nurmaş pen Jüniske şaqırışı kisi jiberdi. Bul üşeu de habar tigen soñ barmay qaludıñ lajım taba almay, özderine qarağan atqaminer kisilerin alıp, Saumalköl basındağı qurılğan s'ezge kelip jetti. Tisterin qayrap otırğan bolıs pen biler bir sağıt keşiktirmey tekserip, qolğa ala bastadı. Eki jağınan surastırıp kelgende, qız alıp qaşqan jağı: “Endi biz qolmen istedik, moyınmen köteremiz ğoy, bir tentektiñ

munday el arasın ayırıp sözdi qılğanına özimiz de penjimiz, jolimen mal beruge razı bolamız”, – dedi. Bayjan mına sözdi estigen soñ tas-talqan bolıp:

– Men özim at Jalın tartıp mingeli munday qorlıq körgenim joq. Bügin Qarınbaydıñ malın berseñ de bitpeymin, jesirimdi äkep ber, bolmasa mäymöñkelegen bılşıl söziñ kerek emes, – dedi. Biler de:

– Bayjannıñ sözi durıs. Bayjan jön aytadı, – dep maquldap qoydı.

Biler Jünis pen Nurmaştan suradı:

– Sender Ğalidi şıǵarıp salǵandarıñ ras pa? – dep. Bular moynına alıp:

– Janı birge qurbı bolǵan soñ, şıǵarıp salǵanımız ras, – dedi. Biler oñaşa üyge pisirdi alıp, bilikterin jazıp, qaytıp kelip esittirdi:

– Juman Bayjanulınıñ nekeli qatını Jamal Särsenbayqızın ıqtıyarsız Ğali Düybek balasına şıǵarıp berip jibergeni üşin: Düybek, Jünis, Nurmaş üşeu bir aydıñ işinde taup beruge mindetti boladı. Eger taup bermese, härqaysısı eki aydan türmege otıradı, – dep maǵlum etti.

Jauapker jaǵı:

– Bul “nekeli qatın” degeniñiz qalay? – dep surasıp edi, biler: “Şariǵat boyınşa, ijab qabıl bolǵan soñ, bäribir neke emes pe?” – degen boldı. haqiqatında bular ukaznoy moldadan ötken tündegi kuälikti almaqşı bolıp qoyǵanın Düybekter sezbey qaldı. Bul Bilikten keyin Düybek, Särsenbaylar Bayjannıñ barımtaǵa alǵan jılqıların surap bige tüsip edi, biler munı “qarsı dau” dep atkaz qıldı. Bul ekeui bilerdiñ osı eki biligine de razı bolmay, kopyya suraǵan soñ: “Aulǵa kelip alarsıñdar”, – dep bolıs pen pisir knigaların jauıp häm sol küni halıq tarqadı.

Kopyya alu üşin bolıstıñ aulına Särsenbay, Düybekter birneşe märte barsa da, ärtürli sebepter aytıp bermey jürgende, on bes kün ötip ketti. Bul künderdiñ işinde arız boyınşa naçalnikten joǵarıda aytıp ötken qaǵaz da kelip qalǵan edi. Bolıs Bayjandı şaqırıp alıp aqıldasıp, naçalnikke taǵı da qaǵaz qaytardı:

“Daulasqan eki taraptıñ surauı boyınşa bul qız haqında bilerge salıp edim. haqiqatta bul qız Juman Bayjanuǵlınıñ nekeli qatını eken, rastıǵına üşbuniñ ilän birge jiberilgen ukaznoy molda Ahmetjan Ayamasuǵlınıñ metriçeskiy knigadan bergen kuäligi дәlel häm bilerdiñ biliginen zakonlı srok, yaǵni on bes künniñ işinde kelip kopyya almadı, sonıñ üşin bilikti ornına keltiruge ämir etseñiz eken”, – dep.

Bolıstıñ bul qağazdarı naçalnikke tigen uaqıtta Düysebek, Särsenbay, Nurmaştar da qalağa kelip jetip, ğarızların kirgizdi.

– Öz ıqtıyarlarımen birin biri süyip qaşqan qız ben jigitti biz qaşırdı dep, qanşa malımızdı barımta alıp bermey, özimizdi tauıp beruge mindetti qılıp, “Tauıp bermeseñ, eki ayday türmege buyırıp, uä häm ukaznoy moldamız neke oqıdım” dep ötirik kuälik berip, bolıs-biler häm baylar birinğay bolıp qıyanat etip tur. Birneşe märte barğanda bilikten kopyya da bermedi, – dep, nendey bolğan uaqığanı bayan etti. Naçalnik bulardıñ ğarızın iltipatqa alıp, bolıstan jauap surağan qağaz jiberdi.

XII

Bayjan äuelgi qız qaşıp, halıq jinalğan künnen beri qupiya här jerge qız ben jigitti izdeuge kisi jibergen eken; härbir barar degen şübäli orındardıñ hämmäsında joqtığın sezip, aqırında qalada Fatiholla bayda ekendigine közi jetip: “Şahar işinen qol is qılıp ala almaspız, Fatiholla baydıñ elde alatın eki miñ teñgedey nesiesi bar ğoy, endi bul qaşqındarımızdı saqtap, halqımızdıñ jaqsılarınıñ tentek degen kisinin şıǵarıp bermeseñ, nesieñdi bergizbeymiz desek, qorqar”, – dep mäslihat etti. Osi sözdi aytuğa kelgen kisige Fatiholla bay işinen qauiptenip, bılay bolıu da bek ıqtimal dep oylap, jauap berdi:

– Durıs, äuelgi uaqıtta ulıqqa arız beru üşin ğana bizge üş-tört kün bolıp qonğan edi. Qazirde bizden ketti, qayda ekenin bilmeymin. Eger de munan bılay bizde ekendigi bilinse, halqıñızdıñ ne qılğanına razımın, – dedi. Bul kisi Fatiholla baydıñ älgi sözine nanıp, elge qayytı. Fatiholla bay Ğaliğa söyledi:

– Mina kăpirlerdiñ sırları öziñe mälim ğoy, endi basqa bir jerge barıp panalağanıñ öziñe de, bizge de paydalı bolar edi.

Ğali da bul sözge tüsinip:

– Hayır, Fatiholla abzi! Men sizge rizamın, zalımdar ne qıladı deuge bolmaydı. Olay bolsa, munan üş¹ şaqırım jerde atamıñ nağaşısı bar, sonda barayın, – dep, erteñine jüruge dayarlandı. Ğalidiñ özinde jeruge eki at bar edi.

¹Alğaşqı basılımdardağı “üş şaqırım” degen söz oqiğa jelisine qarağanda “üş jüz şaqırım” bolıu mümkin. (Ped.)

Fatiholla bay arba-sayman hām elu teñge aqşa berip, qaladan şıǵarıp salıp, “qayırılı salar” dep, duǵada bolıp qaldı. Ğali da, Jamal da özderiniñ ata-anasınan ayırılǵanday bolıp qımay, jılap ayırılıstı.

Ğali äuelden noǵayşa kiinip jüretin hām Jamaldı da noǵayşa kiindirip, şäli bürkendirgen soñ jolda körgen kisiler şübäsiz noǵay dep bilip, bulardan qauiptenbey, köñilderi şattanıp, oñaşada oyındaǵı sözderin söylesti. Ğali suradı:

– Eger jaman aytpay jaqsı joq, östip jürgende qolǵa túsip, seni menen ayırıp äketse, qayter ediñ, könip keter me ediñ? – dedi. Jamal:

– Quday saqtasın, ne aytasıñ, janım seniñ joliñda qurban, senen tiri ayırılǵannan ölim maǵan köp artıq– dedi. Bular bul sekildi sözben kele jatqanda säske tús bolıp, jolşıbay aǵaştardı aralap, bir köldiñ jaǵasınan ötti.

Mañayında el bolmaǵanǵa bul kölde neşe türli qaz, aqqu, ğayır qustar biqisap köp edi. Atırabındaǵı jerdiñ hämmäsi tamılıp kilem töselgendey bolıp, jelsiz künde köl aynaday jarqıldap, alıstan saǵımdar munarlanıp, bizdiñ eki ğaşıq biraz tamaşaǵa qalıp kele jatqanda, Jamal oyına bir närse túsip ketkendey äñ salıp, mınau öleñdi aytıp jiberdi:

Ğalamdı on segiz miñ jaratqan Haq,
Köp berip bireuge mal, bireuge baq.
Bireudi ğalım, bireudi zalım etken,
Bireudi muñlı jarattıñ, bireudi şat.

Tamaşa aspan menen jeri qanday,
Zeñgir tau, dariya şalqar köli qanday!
Orman-toǵay güldengen baqşaları,
Paydalanǵan bularmen eli qanday!

Közim toymas, qarasam tamaşasın,
Qisabına mi jetpey, adasasıñ.
Zañ tüzep, zakon jayıp, patşa otırıp,
Qaraǵan ğadildikpen qaraşasın.

Talasqan aspan menen taular biik,
Mekender ayu, qasqır, maral, kiik.
Ujmaqtıñ şeşmasınday bulaǵına
Ketpey me, qarap tursañ, işten küyik?

Aspanda ay men juldız, küni qanday,
Qalǵıǵan munarlanıp tüni qanday!
Suda balıq, kölde qus, toǵayda andar
Şulaǵan neşe türi üni qanday!

Jannattay tamaşalı jazı qanday,
Keletin uşıp aqqu, qazı qanday!
Eskerip ötken kündi kãrileri,
Jastardıñ jãne de aytqan nazı qanday!

Sıqırlap kelip qalǵan qısı qanday,
Qar jauıp, su qatırǵan muzı qanday!
Bergen soñ Alla quat jan saqtarlıq,
Jüredi maqulıq üsik almay.

Biz ğarip sol panañda sayalaǵan,
Duşpandar raqımsız ayamaǵan.
Jiberseñ jalǵız tamşı raqmatıñnan,
Bolsa da qutilmaymız qay aradan.

Ğali, Jamal jolda tãrt qonıp, Qırıqqudıqtaǵı naǵaşısı Babas degen kisiniñ üyine kelip jattı. Kõñilderi ornıǵıp, qorqınışsız künniñ ötkenin de bilmey jatqanda, eldegiler burınǵı qalpınşa daulasıp, qaǵaz üstinen qaǵaz aydap, bir berekesiz, ayaǵı üzilmeytin dauǵa kirirken edi. Ğalidıñ naǵaşısı da hãm sol eldiñ jaqsı kisileri de: “Endi bular bizdi pana tutup keldi ğoy, biz de eldigimizdi kãrsetip qorǵalıq, kãp bolsa eki jıl daulasar, onıñ ar jaǵında özderi de şarşar”, dep, jastardıñ kãñilin burınǵıdan da quantqan edi.

Bul müsäpirlerdin baqıtsızdıǵına qarsı bir küni Ğali tösekten aurıp turdı. Naǵaşıları da ürpiisip qalıp, Jamaldın tüsi qorıqqannan özgerip ketti.

Ğali: “Tula boyım qızıp, süyekterim sırqıraǵan sekildi bolıp tur”, – dep tınşı almay, nauqasınıń küştiligi körinip, tösekten turmay jattı. Nauqası künnen-künge aurı tartıp, tört-bes künnin işinde bek qauipti sekildi körindi. Hãrbir tamırşı dãrigerlerdi ákelip tamır ustatıp, uşıqtatıp-qaqtırıp körse de táuir bolmadı. Jamaldın közinen qandı jastar tögilip, as işpey, kirpik qaqpay, zor qasiretke kiristi. Bir minut Ğalidin qasınan ketpey, haman aurdı degen jerlerin sipap, möldiregen közderin Ğalidan almay qarap otıratın boldı.

Ekeuiniń qasında kisi joq uaqıtta:

– Menin baqıtsızdıǵım öz basımnan asıp, kesapatı saǵan da tie bastadı, aqırı qayırılı bolın, – dep, Jamal Ğalidi quşaqtap jılap ta aluşı edi. Ğali

– Jılama, Alla saqtar, jazıların, qazınası keń bir saǵatın jiberer, – dep özin, özinen de Jamaldın könilin jubatuşu edi. Söytse de dert küşeyip, Ğalidin hali naşarǵa aynaldı. Naǵaşıları: “Eline habar jiberelik”, – dep edi, Ğali ruqsat etpedi.

– Allanın jazǵanına qaşıp qutılmaspın, Quday saqtar, jibermeñizder, – dep toqtattı.

On künde nauqası sonşá aurılap, hãttá arızdasa bastadı. Jamal beyşara qıyalı bolǵan kisidey baǵzı uaqıtta bası aynalıp, talıp ta qalıp, Ğalidan:

– Men endi qaytemin, senen qaytıp qalamın, sensiz duniende men ne bolamın? – dep neşe márte surasa da, Ğali:

– Qudayǵa tapsırdım, – degennen basqa heş jauap ayta almadı.

Barlıǵı on üş kün aurıp, beysenbi küni tús kezinde jańa gül şasıp kele jatqan baqşaday janıp turǵan jas ğumır söndi. Alla raqmat tilesin... Juma küni halıq köp jinalıp, janaza oqıp, “Köken molası” degen ziratqa aparıp qoydı.

Ğali jan täsilim qılǵannan beri Jamal essiz bolıp jatqan edi. Naǵaşıları da ülken uayım qılıp: “Bir sapar bizge munday jumıstı bolıp kelgende beyşaralar büytip qaldı, qolımızdan óltirgen sekildi boldıq-au”, – dep, özderi aqıldasıp, estirtip hãm habar aytuǵa kisi jiberdi.

Habarşılar Ğalidin üyine, Jamaldın üyine kisi salıp estirtti. Ekeuiniń de ata-anaları qaǵazǵa jazıp keltire almastay jılap, zarlap, qayǵılanıp, duşpandarı hãm sol dãrejede tabalap şatlangan edi. Köp toqtamay Ğalidin ata-anası hãm Jamaldın şeşesi

qasına joldastar alıp, ayanıştı ölüm bolğan jerge jetti. Kelisimen jılap-sıqtap, ziratqa barıp mauqın basıp, aulğa keldi. Jamal beysara az künniñ işinde süzekten turğan kisidey bolıp, kelgen ata-analarımnen jılap körisuge de hali kelmedi. Jamaldıñ şeşesi:

– Jılama, balam, baqıtsızdıǵıñnan kör, Quday jazbağan, obalıñ bizde sekildi. Äuelde qazaqşılıq qılmasaq, munday iske sebep bolğan sekildi bolar ma edik? Tentektik qılsañ da, teñiñdi tauıp ediñ, Alla layıq körmegen soñ, jılağanıñmen ne öledi? – dep birsıpıra nasihat ayttı. Ğalidiñ şeşesi de jılap:

– Qarağım Ğalijan men Jamaljan qaşan eldiñ sözinen qutılıp, oñ jağımdı qarayıp otırar deüşi edim, ol tilegime Quday jetkizbedi, – dep, söziniñ ayağın bitire almay, eñkildep jılap jiberdi.

Bular üş kün qonıp, qaytatın küni Ğalidiñ ziratına duğa qılmaqşı bolıp kelgen edi. Molda quran oqıp bolğan soñ, Jamal Ğalidiñ qabiriniñ basın quşaqtap otırıp, közinen jas ağızıp söyledi:

– Ğali! Ğali! Baqıtsız Jamaldıñ qasıña kelip tur, Alla Tağala mağan seniñ qabiriñdi körsetkenşe, meni alğanı jaqsı bolatın edi, biraq buyırqsız jan şıqpaydı eken. “Düniede birge raqat ğumır ötkeremin, Ğali turğanda heş jamañğa qor bolmaymın” degenim tākapparlıq eken. Alla qabil etpedi, ümitim kesildi, Ğali. Qıp-qızıl şoqtıñ işine tastap, alıs saparğa jöneldiñ, öziñ üşin qayırlı bolsın! Men sorlıñ keudemde şıbın janım barda seni umıtpaspın. Düniede patşanıñ balası bolsa da sağan teñgermespin. Qoş, janım! Ğali! Bir men üşin meyirban ata-anañdı da köre almay, qoldarınan topıraq salğıza almay kettiñ, keş, janım! Alla Tağala aqirette qosıluğa nesip tilesin, sol uaqıtta ğana körgen qasiretim bir sağattay bolmay umıtlar. Men sorlıñ opasız düniede qonaqtay almay adasıp qaldım, qoş, janım. M... M... Qoş...o...ş, – dep Jamal talıp ketti. Zirat basındağı halıq Jamalğa su bürkip, kişkene täuir bolğan soñ alıp qayttı. Sonda da Jamaldıñ esi bütün kirmey, äldenendey mağınasız sözder söylep kele jattı. Zirattan qaytqan soñ Babastıñ üyine kelip, endi jolauşılar qaytpaqşı boldı. Ğalidiñ ata-anası üyine ketip, Jamaldıñ şeşesi Jamaldı öz üyine alıp qayttı.

XIII

Jamal üyine kelip turğan soñ künnen-künge uayım-qayğısı artıp, jaman bolıp, adam balası ayarlıqtay jüdedi. Bayjandar istiñ aqırı mundayğa aynalğan soñ: “Endi qayda barar deysiñ?” – dep, daudı da köp qozğamay, tınıp jata berdi. Jamal öz üyinde bir ay turğannan keyin Bayjanğa da, Särsenbayğa da birdey köldeneñ aғayındar дәllәlat qılıp, Bayjanğa:

– Endi keliniñizdi aldırıñız, pälen-tügen degen kek qılmañız, әuelden heş kinäñiz bolmağan soñ Alla Taғala jaq bolıp, aqırı munday boldı ğoy, – dep hәм Särsenbayğa da:

– Endi biz de balañızdı әueli razı bolğan jeriñizge beriñiz, – dep nasihat ayttı. Bul sözge eki jaғı da razı boldı.

Şolpan qızınan suradı:

– Qarağım, Jamal, jurт mınanday dep jatır, endi qaytemiz? – dep. Jamal:

– Apa, endi men üşin jamanattı bolmañız mağan endi, Ğali bolmağan soñ, bәribir, suға batırıp, otqa jandırса da iqtiyar bere beriñder, Alla Taғala meniñ mandayımdı aşayın dese, Ğalidi munday qılmas edi, – dep qasirettenip, muñlı dauıspen jauap berdi.

Juman mırza Jamaldı özi kelip aludı namıs körgen soñ, Bayjanniñ qatını kelip alıp ketti.

Bir күnderde Jamal kәmil baqtıttı bir qız bolıp jurттıñ auzına iligip, qurbısınıñ aldı bolıp jarqıldap жүrgen дәrejeden түsip, aqırında munday qadirsiz, munday kemşilikke duşar bolıp, barımtaға түскен malday bireuden bireu alıp жүrgenin körgen halıqtan Jamaldı ayamağan han qalмаdı. Jim-toy болғанда көлге qoңған aқquday көринetin Jamaldı endi көrgen kisi tanıмай qalatın boldı.

Jamaldı Bayjan üyine keltirgennen keyin, bolıs arqılı qaғaz jazıp, ulıqqa bildirdi. Quday qazası bolıp Ğali Dүysebek balası opat болғannan keyin bilerdіñ үkimi boyınша ата-anası Jamaldı alıp keldi. Jamal da endi “burıñğı күyeuime razımın” dep qol qoyıp, podpiske berdi. Jamal bolıp: “Endi eki tarapımızdıñ da bir-birimizden suraytın haqımız, dauımız joq”, – degen soñ, külli bul is haqındağı ğarızdar atkaz dep, naçalnikten habar keldi. Bul oқиғalar tamam болғанда, oktyabr juldızı jetip, jurт qıстауlarına kire bastaған edi.

Jamaldıñ heş uaqıt oyınan Ğali ketpey, bir minut köñil aşıp, ezu tartıp külmeüşı edi, heşkimmen söylespey, söylegen kisiniñ sözın uqpay ya estimey, birtürli diuana kisidey bolıp jürdi. Juman eregisip “burıñğılardıñ aldına keltiremin” degensip, ne söylese de ursıp, boqtap, bağızı uaqıtta türtip, tüyip qalıp, qorlap jürdi. Bayjan men qatını Jamaldı şın ıqılasımen jaqsı körmey, balasına aqıl aytıp, köp toqtatpauşı edi. Jamaldıñ üstindegi kiimi bek naşar bolıp, bağızı uaqıtta közderiniñ aldı kögerip te qalıp jürgende, Jamal beyşara kisi közine köringende jerge kirip kete jazdauşı edi. Soñğı künderde Jumanğa aqıl aytuşılardı da bolıp häm Bayjannıñ özi de:

– Endi, balam, jeter, “qaşqan jauğa qatın er” dep, köp qoqaqtay berme, – dese de, qulağına kirmedi. Jamalğa janı aşıp, körine bolısatın kisi bolmay, jalğız qolınan kelgeni oñaşada zarlanıp jılaw ğana edi.

Osılay qıstıñ bir-eki ayı ötti. “Jamaldıñ körgen qorlıq, kemşiligin musılman balasına bermesin” dep aytarlıqqa layıq bolıp, tursa – ayaqqa, otırsa – basqa uratın boldı. Nendey urıp-soğıp qınasa da, Jamal bir söz qarısı aytıp körgen joq edi.

Bir küni Juman tağı da bir sebepsiz boqtağan soñ, Jamal şıday almay:

– Meni eltiretin bolsañ, birjola öltir, äytpese, özi küyip jürgen janımdı küydirme? – dedi. Juman mına sözdı estı salıp:

– Ya, seniñ süyip bolğan bayıñnıñ küyigi basılmay jür eken ğoy, men seniñ küyigindi basayın, – dep, sol jerde tura salıp keudege tepkilep, Jamaldı taldırıp tastadı. Bulardıñ üstine Jumannıñ şeşesi kelip ayırıp alıp, Jumanğa ursıp:

– Endi sen kisi öltiremisiñ?! – dep üyden şıǵarıp jiberdi.

Jamal bir saǵattan keyin esin jiǵan soñ, aqırǵı aqılın jııp: “Men büytip jürıp tirşilik qıla almaydı ekenmin, munan da, bul ittiñ qolınan ölgenşe, basqa jaqqa ketip öleyin”, – dep oyladı. Jamaldıñ barmaqşı bolıp oylağanı qaladağı Fatiholla bay edi. “Äyteuir, onda jetsem, bireudiñ samaurının qaynatıp, qızmetin qılsam da, qor bolıp halıq közine körinbes edim”, – dep, osılay oylap jürgende kün de batıp, tün bolıp, el de jattı. Jamaldıñ bul oylağanına qaray osı tüni Bayjannıñ ertteuli atı tañ asıp turğan edi.

Jılraq kiim kiinip, eptep şıǵıp, Jamal älgi atqa minip, ülken jolmen: “Qutqardıñ ba, Quday?” – dep jöneldi. Jamaldıñ isi äuelde teriske basıp kele jatpağanmen, bul saparda istiñ säti bolmaytıǵın belgisi körine bastadı. Jamal şıqqan uaqıtta azıraq jayau borasın bar edi. Jamal jırma şaqırım şıqqan uaqıtta boran

köterilip, jol körinbey qaldı. Bara-bara boran äbden küşeyip, aldı-artın orap aldı. Qorqınıştıñ ne ekenin häm jan-tän raqatın umıtqan Jamaldıñ oyında Ğali ğana bolıp kele jatqan uaqıtta atı bir jerge kelip turıp qaldı. Sol uaqıtta ğana bayqasa, at äldeqaşan joldan şıǵıp ketip, bir qalıñ ombı qarǵa toqtaǵan eken. Attı keyin burayın dese, eki qolı qatıp qalıp, tizgindi ustauǵa kelmey toñıp häm külli denesiniñ qaltıraǵanın sezdi. Jamal bar küşin jinap alıp, atın burıp jürgen bolıp edi, heş närse körinbey, jol tabılmaytın boldı. Osılay adasıp tün ortasına şeyin jürip, özi äbden jaurap, ne bolǵanın bilmeske aynaldı. “Tım bolmasa attan tüsip, jayau jürsem, jılınar ma ekenmin”, – dep, tüsip jürip körıp edi, qalıñ qarǵa jıǵılıp-turıp jüre almay, bir jerge kelip birjola quladı. Kündizinde minilip jürip, tünde häm boldırǵan at Jamaldıñ qasınan uzamay turıp qaldı. Jamal da jan uşırıp, tula boyı qızıp bara jatqan sekildi bolıp, üstindegi kiimderin här jerge şeşip laqtırıp, bar dausımen:

– Ğali, Ğali, qıñaldı janım, qaydasıñ? – dep, aqırǵı tirşiliginiñ minutı osı bolıp, bir oyazday elge äñgime bolǵan sulu Jamal maqsatına jete almay, japan dalada, dekabrdiñ raqımsız borandı tüninde jan täsilim qıldı...

Boran Jamal üşin ğana bolǵanday tañerteñ aşılp, Jamal beysara da joldan jartı maqırım ğana jatır edi. Säske kezinde qaladan kele jatqan bes-altı jolauşı älgi jerge jaqındaǵanda, jol üstinde qaltıp turǵan bir ertteuli attı körıp, burılıp kelip, şübälanıp: “Muniñ iesi qayda eken?” – dep jan-jaqqa attıñ izimen jürip izdegende, Jamaldıñ üstinen tüsti. Körse – bir äyel adam, qasında şaşılıp jatqan kiim. Sol jerde joldastarınıñ birin jaqın jerdegi aulǵa şaptırıp, özderi kütıp turdı. Bular qarap turmay: “Bul kim eken? Ne qılǵan adam eken?” – dep tani almay turǵanda, bireui: “Muniñ qaltasında ne bar eken?” – dep şapanınıñ qaltasına qol salǵanda, qarındaşpen jazılǵan bir qaǵaz şıqtı. Oqıp körse, bul Bayjannıñ kelini Jamal eken, bul qaǵazǵa Ğalidı joqtap häm basına kelgen zarın jazǵan eken. Elden kisi kelip, Jamaldı Bayjandarǵa aparıp bergen soñ, erteñine bauırı suıq qara jerge tapsırdı. Manaǵı Jamaldıñ qaltasınan şıqqan qaǵazdı jolauşılar özderi oqıp häm solay dep mänisin aytıp, elderine taratqan edi.

Sondaǵı Jamaldıñ Bayjannıñ üyinde jazıp jürgen zarı mınau eken:

Qızdıñ qunı – bes baytal,
Satılıp ketti bazarǵa.

Basımnan keşken uaqiğa
Emes pe layıq jazarğa?
Janı aşığan şahbazlar
Ala jürsin nazarğa.
Raqimli pende ğaripke
Naqaqtan or qazar ma?
Mihrubanlı atamız
Qaramay berdi ajarğa.
Teñine barğan qız bolsa,
Mendey jüdep azar ma?
Körmedi Alla layıq
Ğali sindı sabazğa.
Körgeñ tüstey kün ötti,
Bolğan soñ solay äzalda.
Quanıñdı körsetip,
Tartqızğan qayğı jazañ da.
Qarañğıda qaldım men
Şam-şıraq söngen zamanda.
Ğalidan qalıp ne boldım,
Jetpedi meniñ qazam da.
İşime tüsti istıq dert
Qaynağan suday qazanda.
Buzıldı külki, tüngi uyqı,
Tileymin Haqtan azanda.
Mahşar küni bolğanda
Qosuğa Alla jazar ma?
Arasında eki ottıñ
Meni, Alla, qor ettiñ.
Ğaripmiñ köñilin muñaytıp,
Duşpandı şadlı zor ettiñ.
Altın, gauhar asıldı
Jerge kömip, joq ettiñ.

Aspahani qılıştı
Jasıtıp, fâlşî bor ettiñ.
Jamal qızdıñ dauı dep,
Saumalköl basın top ettiñ.
Raqmaşıñ mol Qudayım,
Masqara munşa nege ettiñ?
Totı qus edim baqşada,
Qaraqusqa jem ettiñ.
Han qızınday basımdı
Bir jamanğa teñ ettiñ.
Botasız narday bozdatıp,
Mineki, meni eñirettiñ.
Qaharıñdı jiberip,
Teñ qurbımnan kem ettiñ.
Munday zarlı qılğanday,
Men beşara ne ettiñ? ..
Jıladım zarlap – Ğali joq,
İsine köndim qudirettiñ!

Petropavl, 1910

3.2. TALİHSİZ CEMAL

Miryakup aşığaların aşığısı,
Sözümün var mı yok mu hoşlanacak tarafı.
Parlayan delikli boncuk yerde kalmaz,
Kazakça bir roman yazıver.

Bizim Kazak üç yüze bölündü,
Şecereden böyle göründü.
Sayısı çok, kalitesi yok, hem de boş,
Bilime uğraşmaya tembellik etti.

Sahradan uzaklara çıkıp, adım atmaz,
Ne zaman büyüyüp adam olacak?
Dünyadaki hikmetten habersiz,
Koğuştaki esir gibi günü karanlık.

Hiçbir halk eksiksiz değildir,
Belli ki Kazakların hepsi geri kaldı.
Başka milletler bizim gibi tembel değil,
Bilimle karanlığı aydınlık ederler.

Her halktan çalışkanlar çıkar,
Çalışan kişi başarılı olmaz mı.
Kazaklarda iyileşmeyen bir hastalık var –
Bu kusuru söyleyen hoşlanmazlar

Beyefendi desen gövdesi yükselir,
Verem hastalığı varmış gibi öksürür.
Halka faydası olan işten geri çekilir,
Söyle bu sözüm boş yere miydi?

Halkın hepsi okumaya hevesli değil,
Okuyanları romanı nasıl anlar?
Engin milletin hepsi geç kalmış demiyorum,
Manasını anlayanlar da vardır.

O zamanda da milletin hepsi bilemez,
Söz olur, iyi kötü hepsi tartışılır.
Romanın maksatı halkı düzeltmek,
Can sıkıldığında yazılan bir masal değil.

Jamal'ın durumunu yazdık bu kitapta,

Talihsiz bir kız idi bu zamanda.
Herhangi birine has bir şey değil olanlar,
Bu gelenek yayılmış her Kazak'a

Anlasın okuyucular anlamını,
Bakmasın sadece basit bir hikaye diye.
Kim görmüş şeriatta şu sözü:
“Kadınlar hakir olsun, halk acımasın”.

Kazaklar kızlarını sattı mal yerine,
Helal karıkoca almadılar eş yerine.
Kadını hayvan gibi hesap edip,
Erkekler kendilerini koydular han yerine.

Dikkat et kendi kendine hesap verip,
Talihsiz Jamal kızı okuyup,
Kazakın her yerinde var değil mi,
Hesap et olayı, görüp derleyerek..

Bu sözü eline alan okuyup görecek,
İnşallah gerçektir, yalan değildir.
Engelleyip binde biri zulümden,
Görse dedikoduyu hepsi yapar.

Basılmış Kazakça roman çok değil,
Bu günlerde halk içinde çok yayılmış,
Bildiğim kadarıyla ben de yazdım,
Dileğim hayata geçirenlerin çok olması.

I

Geçen kış köylüye hafif geçtiğinden, mallar besili, kısraklar gebe kalmıştı, Köktal'ta kışlayan Qurman dedenin obası her yıldan erken yaylaya çıkmıştı. İki oba kadar milletin yaylası olan Savmalköl'e sırayla obalar yerleşip, geçen yıl ki yurtlarına ocak kurdular, çok geçmeden kısraklar da semirdi. Kış boyu birbiriyle görüşmeyen akrabalar birbirini özlemiş, iyi günde kötü günde her şeyi paylaşma adetleri gereği bir oba diğer obayı yemeğe (misafirlige) davet etmeye başlamışlardı. Delikanlılar aralarında "kımız içelim" deyip, iyi giysilerini giyiyor, güzel atlarına biniyor, köyün kızlarına kur yaparak dolanıyorlar, çocuklar da huysuz taylarını eğitiyorlardı.

Bir gün öğle vaktinde gölün rüzgarlı tarafından tozu dumana katarak gelen yabancı bir Rus ve bir Kazak görüldü. Çocuklar kaçarak evlerine saklanmış, büyükler ise: "bu ikisi nerede duracaklar" diye düşünüp dururken, onlar vardılar ve oba beyi Bekjan'ın evinin önünde indiler. Yarım saat olmadan yayladaki millete "yarından önce buraya köy muhtarı gelecek" deyip bildirdiler. Biraz önce ikisi birlikte gelenlerden biri koruma, biri haberciymiş, muhtara ocak kurmak ve at arabası hazırlamak için önceden yola çıkmışlar.

O gece oba başkanı ve adamları uyumadan hizmet ettiler, sabahleyin obadan uzakça bir yerde kurulan bir beyaz ve bir de kahverengi otağ gördüler. Kuşluk vaktinde faytonla asilzade de geldi. Genişçe yayılan eteğine yapışıp ilgi gösteren etrafındaki Kazaklarla kendisine hazırlanan otağın önüne gelip durduğunda, boyunlarına zincirli madalyalar takan köylüler, başlarını eğerek "hazretleri" diyerek saygı gösterip onu otağına buyur ettiler.

O arada işi olan, olmayan 100 kadar kişi seyir için toplanmıştı, onların şimdiki meselesi: " Muhtar ne iş için geldi? Belki, Satıbaldı'nın bu yılki şikayeti sonuçlanmış olabilir mi? – idi. Bazıları " Yok, onun için niye gelsin, Mambet'in idareciliğini kendisine vermek için olabilir..." deyip, her biri kendi fikrini söyleyip, kumaşlarını başlarına kaldırmış vaziyette konuşurlarken, boynundan ter çıkan, borkünü elinde tutan Bekjan otağdan çıktı.

Millet ona dönerek:

– Oba beyi haberler nasıl? Asilzade hizmetten razı mı? Ne iş için gelmiş? – diye sorduktan sonra, Oba beyi şöyle söyledi:

– Elhamdülillah, beni çok methetti, “Teşekkür ederim” diyerek sık sık elimi tuttu. Çıkan işi bu yerde değil, Qarasu istasyonundaki Hohol şehrine gidiyorken burada konaklayıp, istirahat edip akşamleyin çıkıp gidecek. Kendisi çok merhametli biri gibi görünüyor: “Köylü nasıl, milletin arası huzurlu mu?” – diye herkese sordu. Kötibay’ın bana küfür ettiği o günü söylemedim, onu söylesem, gününü görürdü, ne yapayım. Xasen’in gönlünü kıramadım. Yine de asilzadenin bir haberi var: “Kazaklardan asker alınmayacak, eğer çiftçiler gibi şehirli olursanız 15 dönüm yer verilecek” dedi. – “Ekin ekiniz, okul açınız, büyüklerinize saygı göstererek emirlerini yerine getiriniz” diyerek nasihat etti.

Bekjan muhtardan daha başka duyduklarını söylerken, az önce toplanıp oturan halka doğru bir yiğit geldi.

– Müjde, Sarseke! Şolpan yenge sağ salim doğum yaparak, takke dikecek bir çocuk doğurdu. – dedi. O anda gençler “Sarseke” dediler, büyükler:

– Sarsenbay, sevincin hayırlı olsun. Allah uzun sürdürsün, kız çocuk deyip geçme! – dediler. Sarsenbay:

– Yok, öyle demeyin, ben kız çocuğu oğlan çocuğu diyecek kişi miyim, – diyerek yerinden kalkıp atına binerek otağına geri döndü.

II

Okurlar! Hikayemizdeki olaylar yukarıda söylenmiş olan Sarsenbay’ın evindeki kişiler sebebiyle başladığından, gerçeği anlatmak için Sarsenbay’ın kim olduğunu, nasıl biri olduğunu yazacağım.

Sarsenbay hiçbir ilim okumamış, uysal, mal bakan (hayvancılık yapan) biriydi. Babasından fazla malk mülk kalmamış olsa da, hayvanları çoğalmış, atları yüzü aşmış, iki yüz üç yüz koyunu da büyümüş, malıyla birlikte evinin birine eklenmiş idi. Ancak mal mülk yönünden gönlü hoş olsa da, Sarsenbay’ın cemaati (karısı) Qalampir ömründe hiç çocuk görmediği için bu ikisinin çocuğa ihtiyaçları vardı.

Sarsenbay bazı zamanlarda hem kendi fikriyle hem de yakınlarının sözüyle çocuk yapmak için bir kuma getirmeyi düşünse de, Qalampır'dan son derece memnundu, kendisine bunu diyenlere şöyle böyle deyip geçiştirerek yanlarından gidiyordu. Bir gün bir mecliste oturduğu sırada, kımız içerek sarhoş olan bir akrasının, şaka yoluyla da olsa laf arasında: “Ey, düzenbaz insan! O kadar malı önüne katıp gidersen, doğru düzgün zekat vermezsin, hacca gitmezsin, kimin için biriktiyorsun? Nihayetinde Qalampır'dan korktuğundan ikinci eşi de almadın”, – diye söylenen sözü dinleyip, o gün evine kederlenip gelmiş, eşiyle konuşmadan yatmıştı.

Ertesinde obasındaki bir-iki yakınını çağırıp:

– İşte, ben sizleri çağırdım, çünkü: “ümitsiz – şeytan” denilen “malı bitmeyen yiğit olamaz, çalışmayı bil, erkek çocuğu doğurmayan kadın olamaz, seçmeyi bil” diyerek, bu vakte kadar sabrettim. Şimdi ben 42 yaşına geldim. Qalampır da bu yıl 33'e. Karıcığım! Peygamberin sünneti ise sen de izin ver, kardeşlerim sizler de bu işte yardım edin, biraz ümidim var. Ben karar verdim, – diyerek son sözünü söyledi. Qalampır bunu beğenmemiş olsa da bu kez Sarsenbay'ın da diğerlerinin de aynı fikirde olduğunu anlayıp o anda konuşmanın elden bir şey getirmeyeceğini bilerek:

– Ne yapacaksınız arzulusunuz. Önceden de ben kuma alma demedim, bana ne söylersiniz?! – dedi ve surat asarak evden çıkıp gitti.

Bundan sonra çok vakit geçmeden Sarsenbay bir kızla söz kesti. Kendilerine 40 kilometre uzaklıkta Saybolat isimli yerde Jaras isimli mollanın bir oğlu biz kızı vardı. Molla öldükten sonra, karısını akrabası olan yoksul bir kayını aldı. İki yetim çocuğa da bakıyordu. Sarsenbayın sözlendiği bu mollanın kızı Şolpan idi. Şolpanın yaşı 14'e geldikten sonra Sarsenbay malın tamamını verip, bir yıl sonra da evlendi. Merhum Jaras Molla hayattayken Şolpanı kendisi okutmuş, Kuran'ı iki kez bitirmiş, yazıyı da öğrenmiş idi. Qalampır her zaman çekememezliğinden Şolpanı eliyle de sözüyle de rencide ediyordu.

Şolpan 17 yaşına geldiğinde, Sarsenbay'dan biraz önce bahsettiğimiz kalabalık içinde istenilen müjdeye neden olan kız çocuğunu doğurdu. Sarsenbay 45 yaşına geldiğinde ömründe gördüğü tek çocuğu bu idi. Sarsenbay çok büyük sevinç içerisindeydi, kız erkek demeden oyunların oynandığı bir eğlence düzenleyip kızının ismini Jamal koydu.

III

Cemal özlemlerle gelen bir çocuk olduğundan, anne babası onu ellerinden geldiğince üzerine titreyerek büyütmişti. Yaşı dokuza geldi.

Cemal'i erkek çocuk gibi giyindirdikleri için bilmeyen kişi ona kız demeyi düşünmezdi. Kız diyen insanlara sinirlendiği günler bile olmuştu.

Bir gün Sarsenbay'ın evine eski yoldan tahsil gören, “dünyada bilmediğim bir şey yok” diyen, duası eksik, bir cahil molla geldi. Molla dışarı çıkmak üzereyken, Sarsenbay:

– Cemalciğim, kalk, mollanın lastik ayakkabısını hazırla, tasa su koy, – deyip görevlendirdikten sonra molla dışarıdan gelip oturdu:

– Beyefendi, bu sizin beyinizin ismi nasıl? Kız ismi koymuşsunuz? – dedi. (Cemal'i erkek çocuk sanıyordu). Sarsenbay azıcık duraklayıp tebessüm etti:

– Efendim, bunun bir sebebi var. Biz baştan eksik kişileriz. Bizim ayımız da güneşimiz de bu Cemal olduktan sonra kendi kendimizi kandırıp duruyoruz. – dedi. Molla bu sözü biraz düşünüp:

– Sarseke! Gönüle böylesi düzgün gelir lakin şeriata göre erkek çocuğa saç örülmesi uygun değildir. Ve de zengin kızı dokuz yaşında buluğ çağına girer. Onun için namaz öğretip, okutup, saçını da uzatınız. Sizin bu işiniz Allah u Teala'nın emrine razı olmamak gibi oluyor. Öyleyse de bu büyük bir günahdır. Biraz okuttuğunuzda mektup yazabilecek kadar okutmayın, özellikle Cedit mollalarına okutmayınız, ne için dersiniz, onlar önce din, iman öğretmeden, namaz öğretmeden, “İman Şart”, “Baduven”, “Aptiek”, “Ayjikler” gibi kitapları bırakıp, Ruslar gibi “a, b, t” diyerek Rus işini savunarak, çocuğu bozarlar. – dedi.

Sarsenbay kendisi cahil ve “mollanın ayak topuğu bozuk diyen kişi de günahkar olur” diye düşünen kişilerden biri olduğundan, sadece molla ismini taşıyan kişiler bilip bilmeden söylese de, “bu şeriattır” diyerek söze gözü kapalı inanırdı. Bu sebeple “Allah u Teala'nın emri budur, bu moldanın şeriati da düzgündür” – deyip, Cemal'i kız gibi giyindirip, saçını uzatıp, okutmaya da razı oldu. Annesi birazcık da olsa okuyup ilim bildiğinden dolayı bu söze karşı koymadı. Sarsenbay'ın büyük eşi Cemal'i seviyormuş gibi bilgiçlik taslayarak (kumadan doğan kızdaki hoşlanmasa da)

– Eyvah, Molla, ne söylersiniz. Cemal evladım bari on beşine gelsin de o zaman saçını uzatırız, – diyerek söylendi. Bundan sonra gecikmeden kız gibi giyindirip, saçlarını uzatıp, önceki gibi erkek çocuğuymuş gibi kendilerini avutmayı bırakmışlardı.

Mollanın bir az önceki nasihatı Sarsenbay’ın aklındayken bir gün eşlerine şöyle akıl danıştı:

– Ahmetjan’ın mollasından ders aldığı iki kilometre uzaklıktaki yere Cemal her zaman gidip gelemez. Onun yerine daha genç bir molla kiralsak olur mu? Cemal’in vesilesiyle obanın diğer çocukları da eğitim alır, kendimiz de malımızın zekatını vermiş oluruz böylece obalılar da mollanın maaşına ortak olur. – dedi. Sarsenbayın eşleri onaylar, obalılar da razı olur. Bir iki ay sonra bahar vaktiydi, bir gün “obaya bir şakirt geldi, molla olacak kişi” diye haber alan Sarsenbay onunla konuşmaya gitti.

Ufa medreselerinin birinde eğitim alan bir şakirt idi. Kazaklar arasında kımız içebilmek gibi ihtiyaçları için ve de sonbaharda alacağı eğitimin masraflarını karşılamak amacıyla para biriktirmek için öğretmenlik yapan Gaziz isimli Nogay yiğit, yirmi iki yaşlarında, açık fikirli, usul talimleri hakkında bilgisi olan biriydi. İki yıl kadar Kazakların arasında dolaşıp Kazakları iyi bildiğinden ve Sarsenbayın düşüncesini anladığı için tanışma sırasında kendisini tecrübesiz, eski yoldan eğitim almış biri olarak takdim etti. Bunun sebebi “ Ben bunları az vakitte değiştiremem, onlarla zıtlaşmadan ne yapıp ne edip para biriktirmeliyim” şeklinde düşünmesiydi. Sarsenbay şakirte şöyle söyledi:

– Biz bu obada yedi-sekiz aileyiz, sana beş ay için yirmi beş som para vereceğiz. Sözü açık söylemek iyidir, ben çok malımın zekatını vereceğim, diğerleri kendileri bilir, kocakarı mocakarı düşüp kalırsa (ölürse) kendi şansındır, – diyerek güldü. Bu evde obanın kendi mollası da oturuyordu, orada oturan bir yiğit şaka yollu şöyle söyledi:

– Bizim Qasen molla gibi gözünü kan bürümüş olursa, bu molla da hata etmiş olmaz. Bizim molla Torqa hanımefendi ile Jappar’ın evladı öldüğünden beri, ne zaman biri gelmiş olsa, ölmüş de milleti namazına çağıracaktı gibi bakmayı alışkanlık haline getirdi. – diyerek orada oturanlar güldürdü. Biraz söyleştikten sonra Sarsenbay şakirtle anlaştı ve alıp evine götürdü.

IV

Anlaştıkları gibi öğretmen Sarsenbay'ın evinde oturacaktı., Sarsenbayla birlikte gelip, büyük bir boz eve girdi.

O anda obanın insanları toplanmış, Qalampır hanımefendi de onlara kımız ikram etmeye başlamıştı. Sarsenbay da Cemal'e:

– “Kalk, evladım, mollaya hayvan getir!” diye emretti.

Cemal babasına bakıp dışarı çıkmıştı, peşinden gecikmeden Sarsenbay da çıkıp Cemal'e sessizce fısıldayarak: “geçenlerde kuyruk sokumu kurtlanmış kuzuyu getir, eve sokmadan önce sargısını çıkar! Anladın mı? – dedi. Cemal de “anladım, anladım” deyip koşarak gitti, yarım saat geçmeden bahsedilen kuzu fatıhası okunup kesilmişti. Toplanıp oturanlar öğretmene konuşmaya başlamıştı, evde onların görmediği yerde olan kızlar-kadınlar da onları gözetliyordu. Bir kadın:

– Nasıl birisi, Rus'a benziyor gibi, – dedi. İkinci kadın:

– Şu nogayların kem küm eden dilleri kurusun, – dedi. Diğerleri yanlarındaki genç bir kıza bakarak:

– Kadınlar için alımlı, şirin biri, – deyip şakalaştılar. Evdekiler vakti boşa geçirmemiş, kimisi beş bardak, kimisi iki bardak kımız içerken:

– Molla, nerde okudun, verdiğin dersler ne, hangi memlekettensin, Nogay mısınız, Başkurt mu, kaç yaşındasın, baban var mı, evvelce Kazaklar arasında buldunuz mu, cemaatin var mı? –diye üstüste gerekli gereksiz sorular sorarak öğretmenin başını ağrıttılar. Velhasıl meclisde oturulurken kesilen hayvanın eti yenilmiş, halk da dağılmıştı. İkinci gün öğretmene bir ev yapılmış, on kadar öğrenci de derse başlamıştı. Bu öğrencilerden bir iki tanesi dışında diğerleri daha önce hiç eğitim almamıştı. Öğretmen her ne kadar Usul-ü Cedit tarzında eğitim vermeyi düşünse de, velileri:

– Molla! Çocuklara iman, namaz öğret, önceki mollaların okuttuğu kitapları okut, bizim çocuklara bu kadarı yeter, diğerlerine gerek yok, – dedikten sonra, molla da çaresizce onların istediğini okuttu. Önceden eğitim almayan çocukların içinde en zekisi Cemal çıktı (Cemal bu mayısta dokuz yaşını doldurup, ona girdi)

Bir ay geçtikten sonra öğretmen Cemal'in zekasına şaşırıp, Şolpan'a:

– Cemal’i Usül-ü Cedit tarzında okutmaya başlasam, az zamanda yazı yazmaya başlardı ama beyimiz istemiyor, – dedi. Şolpan da:

– Molla, beyimizin sözünü dinlemeyin, ona yavaş yavaş gizlice yazı yazmayı öğretiveriniz. – dedi.

– Öğretmen bu cevaba çok sevindi, o günden sonra öğrenciler dağılınca Cemal’e günde bir-iki saat yazı yazmayı öğretmeye başladı. Üç buçuk ayda Cemal öğretmenin gayreti ve kendi sivri zekası sayesinde okuma yazmayı öğrendi. Öğretmen efendi bu şekilde beş ay ders verseydi Cemal çok iyi olacak, çeşitli kitapları okuyup anlayacak durumda olacaktı. Eylül ayının sonunda Ufa’ya geri döndü, Cemal’in de dersleri kesilmişti. Öğretmen Sarsenbay’ın evinde kaldığı zamanlarda Şolpan bir erkek çocuk doğurmuştu, “ayağı uğurlu geldi” diyerek Sarsenbay, öğretmeni iyi bir parayla geri gönderdi. Sarsenbay yeni doğan çocuğunun ismini, bu molla gibi yiğit olsun, kendisi de molla olsun diyerek Gaziz koydu. Öğretmen geri döndükten sonra Sarsenbay, bugün yarın bir molla daha tutayım diye düşünüp dururken kış tekrar başlamıştı. Ve de herkesin,

– Artık yeter. Cemal’i okutmayı bir kenara koy, on iki dersin hepsini iyi bilse de, kız çocuğu ders görüp memlekete baş olamaz – diye söylediği sözlere Sarsenbay ikna oldu ve hoca tutmaktan vazgeçti. Köyündeki diğer ailelerin zenginliği az olduğundan onların da gücü yetmedi.

Cemal’in ömründeki eğitim aldığı dönem sadece bu beş ay olmuş, yazı yazmaktan bir az olsun öteye gidemedi. Öğretmen gittikten sonra Cemal kıssa okumaya başlamış, babası da dinlemekten bıkmamıştı. Eve bir misafir gelip geceleme kalsa da:

– Cemalciğim, misafire hizmet et, kıssa oku, “Salsal”ın nerede, “Qız Jiber”in nerede? – diyerek okumasına fırsat verirdi. Cemal de hiç üşenmeden kıssaları başından sonuna kadar okuyup bırakırdı. Cemal’in okumadığı Kazak kıssası pek az idi. Memleketi gezen tüccarlarda hangi yeni bir kıssayı görse babası masraftan kaçınmadan alırdı. Cemal’in ufacık sandığını açıp bakan biri: “Sal-Sal”, “Qız Jibek”, “Zarqum”, “Kör Bala kıssası”, “Birjan Sal ile Sara Kızı Atışması”, “Noğay ile Kazak’ın Atışması”, “Aqsulu”, “Ayman-Şolpan”, “Bozjigit”, “Şakir-Şakirat”, Akmolla, Nurjan, Ebubekir molların şiirleri ve o gibi kitapları görürdü. Hatta Cemal bu kıssalardaki bazı şiirleri ezbere de biliyor, bir eğlenceye katıldığında, “Cemal, şiir

oku” deseler çekinmeden okuyuverirdi. Bunun gibi kıssaları okumasıyla birlikte halk arasında söylenen kız çocuğu şiirlerini de yazardı. Molladan ders almıyor olsa da yazısı günden güne geliyordu. Cemal’in bu zekiliği ağızdan ağıza yayılmış, on yaşına geldiği vakit herkes: “Sarsenbay’ın evinde iyi bir kız var” – diyerek onu kendi çocuklarıyla nişanlamak için ilgi duymaya başlamıştı. Cemal’in annesi akıllı ve güzel bir kadın olduğundan, “anasına bak kızını al, tabağına bakıp yemeğini ye” atasözünü hatırlayıp konuşuyorlardı.

V

Bir gün kısırak sağma vaktinde, obanın dışındaki tepecikte gizlice konuşan üç kişi oturuyordu. Onlardan biri bildiğimiz Sarsenbay, ikisi memleket içinde huzur olmasını istemeyen, kargaşa çıkarmak isteyen memleketin uyanık kişileri idi.

Biraz önce ikisi Sarsenbay’a bakıp: “Sarseke, bu zaman korkulan kişiye hürmet etme zamanı oldu, azıcık mertebesi olan kişi, zengin veya fakir kişiye büyükmeye başlıyor. Bu nedenle bizim size söylemek istediğimiz: Allah Teala size birinden fazla, birinden az zenginlik verdi, ikinci olaraksa kötü bir çocuğunuz var. Bu zamanlar iki kez dönüp gelmez, bazı günlerde zenginliğiniz azdı, başka ihtiyaçlarınız da vardı, “kurubaş” sözünü duyduğunuz günleriniz oldu. Şimdi tevekkül edip, makamınızı yukarı çıkarsanız, ne olur? İşte, seçime de üç ay kaldı. Çok olsa masrafı üç yüz akçeye çıkar. Siz uygun görürseniz, sizi kendimize, Qurman obasına başkan seçmek istiyoruz. Halk bir seferliğine dediğimizi yapar diye düşünüyoruz. Bizim Nurpeyis bey kendi rızasıyla verirse, ne ala, vermezse tevekkül edip seçime gireriz, – diyerek kaç türlü tatlı sözlerle Sarsenbay’ı kararından vazgeçirmeye başladılar. Sarsenbay ne kadar uysal bir adam olsa da böyle sözlere itimat etmeyen, zenginliğe ilgi duymayan kul olur mu, sonunda “siz bilirsiniz” şeklinde cevap verdi. Bu toplantılar bir defa olmadı, birkaç gün oldu ve sonunda Sarsenbay iyice düşünerek seçime girme kararı verdi.

Seçim günü geldi. Sarsenbay cömertleşmişti, hayvan kesip herkese dağıttırdı. Saf akçeden dört yüz tenge harcadı, seçim sonuçları açıklandığında Nurpeyis’e on dokuz oy, Sarsenbay’a 14 oy çıkmıştı. Bizim az önceki arzumuz boşa gitti. Bu işin

böyle geçmesinde halk arasında itibarlı olan ilçe başkanının dünürü Bayjan isimli kişinin etkisi oldu. Oy vermeden önce Bayjan oy kullanacak kişilere:

– Oylarınızı Nurpeyis’e veriniz, yeni zenginleşen bir Kurmanlı’nın olmasından, Kazaklara konuşurken halkın şerefini koruyan, cesaretini kırmayan Nurpeyis, daha iyi değil mi? – dediğini birisi gelip anında Sarsenbay’a yetiştirmişti.

Sarsenbay salı suya götüren insanlar gibi olup evine döndü. Çok da masraf etmişti (oğlanlar yiyip evine, kızlar yiyip kocalarına gittiler). Önceleri sessiz sakin yaşayan Sarsenbay’ı seçime hırslandıran dostları:

– Dur, bakalım, gelecek seçim bir olsun! – diyerek cesaret verdiler. Böylece seçim de bitti, beş altı ay da geçti. Bazı zamanlarda seçim aklına gelip, masrafları ve şerefini düşündüğünde, Sarsenbay içi yanarak: “hatta o seçimden iki misli masrafa gирsem de hedefime bir ulaşısam, başka bir amacım olmaz” diye düşünüyordu.

VI

Yukarıda bahsi geçen Bayjan’ın 17 yaşlarında Juman adında hem kel hem akılsız bir çocuğu vardı. O memlekette Juman isimli ik-üç delikanlı olduğundan, birine “sarı Juman”, birine “bodur Juman”, Bayjan’ın çocuğuna da “kel Juman” diyorlardı. “Kız babasının namıyla, bez kumaşının namıyla alınır” diyerek, Bayjan kendi iyi haldeyken, elinin yettiği zamanda zengin bir aileden oğlu Juman’a iyi bir kız istemek düşüncesindeydi. Bir gün Bayjan toplantı arasında: “Juman için bana dünür olmaya layık bildiğiniz bir yer var mı?” diye sorduğunda, içlerinden biri:

– Bu yıl Nurpeyisle çekişen Sarsenbay’ın iyi bir kızı var, annesi de iyi biri, Jaras mollanın kızı. Kızın kendisi de eğitim almış, şimdilerde on-on bir yaşına gelmiş olsa gerek, – dedi. Bayjan “öyleyse bu dikkate alınacak bir aileymiş” diyerek içinden düşünüp durdu.

Çok geçmeden Bayjan, Sarsenbay’a “Allah nasip ederse dünür olalım” diye haber vermesi için birini gönderdi. Sarsenbay bu haberi işittikten sonra ev halkına danıştı, ilk eşi sevindiyse de Cemal’in annesi Şolpan sevinmedi. Kadınlar öyle etse de geçen seçimde Bayjan’ın Nurpeyis’e destek vermesi nedeniyle kaybettiği aklına gelen Sarsenbay: “Dünürlük sebebiyle gelecek seçimde bey olmaz mıyım acaba? –

diye düşünerek kendisini seçime girmeye ikna eden dostlarına danıştı. Onlar bunu duyduğunda:

– “Allah verdi, işte bu!, hayırlı olsun, dünür olunuz, kızı kırgıza da verirler. Bayjan’ın çocuğu için millet falan filan dese de, asilin tohumudur, büyüdükten sonra düzelir,” demeleri üzerine bu işe hevesli olan Sarsenbayı dünür olmaya teşvik etti. Yalnız Şolpan birkaç gün ikna olmadı:

– Cemal’i kendi dengine vereceğiz. Bayjan’ın çocuğuna kötü diyorlar, babasının zenginliği neye yarar? – dese de Sarsenbay’ın kulağına girmediğinden:

– İki dünyada Cemal’in vebali üzerine olsun, bey olmayı bırak, padişah olmuş olsan da Cemal’e kıyıp onu nasıl onun gibi kötü birine vermek istersin? – dedi ve gözünden yaş dökülerek evden çıkıp gitti.

– Sarsenbay “kadının saçı uzun akli kısa” dedikleri böyleymiş” diyerek başka söz söylemeden karnından konuşur gibi homurdanarak oturup kaldı.

Sarsenbay’ın önceleri Cemal’i hoş gördüğünden ve onu dengi birine vereceğinden hiç kuşku yoktu. Bu seferki seçimde çıkan masraflarını, giden şerefini ve gelecekle ilgili ümitlerini düşünüp bir de üzerine başka kimselerin sözlerinin etkisinde kalarak “ Ne olursa olsun Bayjan ile dünür olacağım” diyerek cevap verdi.

Bir ay sonra 47 hayvan ile 200 tenge paraya anlaşılıp, Bayjan dünür olmak için geldi. Sarsenbay da hediyelerle dünürünü memnun etti. Dünür olduktan sonra aradan biraz zaman geçince Cemal de 15 yaşına girdi. Güzellik, akıl ve zenginlik, bu üçü bir arada olunca Cemal memleket kızlarının arasında en önde geleni oldu. Söylenilen bu özelliklerinin yanı sıra Cemal söz ustası olup, kendisi de şiir yazmaya başlamıştı. Öyle böyle, şaka ile karışık konuşan delikanlıları sustururdu. Halk içindeki delikanlı söz ustaları arasında ve uzak yerlerde “Sarsenbay’ın pek görkemli ozan bir kızı var” şeklinde namı yayılmaya başladı.

Köylerinde bir düğün vardı, halk akşam eğlenceye toplandılar. Beş-altı delikanlı toplanıp:

– Şu Cemal genç de olsa vecizeli konuşmada, ozanlıkta pek hünerli, bu akşam bir şiir söyleyip onu yenelim, – diye istişare edip, üç dörtlük şiir yazıp, kendi içlerinden uyanık bir yiğite Cemal’in yanına oturup şiiri okuma görevini verdiler. Bunlar Cemal’in kocasının kötülüğünü yüzüne vurmak istiyor olup şiirlerini de bu anlamda yazmışlardı. Gece olup eğlence başladığında az önceki yiğit ilk planları

doğrultusunda şiirin tamamını ezberlemiş olarak Cemal'in yanına oturdu. Bir vakit sonra şiir söyleme sırası bu yiğite geldiğinde üç dörtlük şiirini Cemal'e bakarak dombırasıyla türkü olarak okumaya başladı:

Dombırayı elime alıp, bastım perde,
“Hırslı erkek başarılı olur” derler.
Özenle büyütülmüş zengin oğluyum,
Onun gibi kötü kızlar benim dengim mi?
Bilene işaret yeter derler,
Bilmeyene söz değersizdir, derler.
Eşekle asil atı evlendirirsen,
Hayat boş yere zayi olmaz mı?
Uzaktardan at sürüp geldim bu eğlenceye,
İyi ile sohbet etmek vardı fikrimde.
Kuğuyu kapalı kuşlardan biri, biz kartalız.
Akranım! Denk görme bizi bozdoğana.

Cemal bu şiirin anlamını kavrayıp ve de kendisine bu yiğitin doğaçlama şiir söyleme hüneri olmadığı malum olduğundan dolayı “evvela bir dörtlük şiir söyleyeyim, ona ne cevap verecek” deyip söylemeye başlar:

Sözünüz pek mülayim ozan ağa,
Sanata genç yaşından yaktın ağa.
Nasıl cevap vereceğimi bilmiyorum,
Sözünüzü izah edin, zat-ı ali ağa.

Bu eğlencede bulunanlar: “Cemal'in bu sözüne yiğit şimdi ne cevap verecek” diye kulak kabartarak: “Haydi söyle, beyefendi” diye her yerden ses gelmeye başladı. Az önce ezbere öğrendiği üç dörtlük şiiri söyleyip bitiren yiğit Cemal'in bu sözüne uygun cevap veremeyince utancından kızarıp az önceki şiiri kendisine öğreten diğer yiğitlere ürkek gözlerle bakakaldı. O sırada Cemal sesini yükseltip şu şiiri söyledi:

Ağadan geri cevap gelmedi, kardeşine,
Sizin gibi yığitten cevap gelmez mi?
Keşke şiir vücudu kavurup ortaya çıksaydı,
Sizin gibi aziz biri söylemekten geri kalmaz mıydı?
Bir iki dörtlük ezberledikten sonra,
Ağabeyciğim çıkıp söylemek size yakışmaz mı?
Eşek ile asil at örneğini verip,
Efendim, bildiğinizi yüze vurmayın.
Hakkın yarattığı kullar eşit değil
Han, hizmetçi, bey, soylu, genç ve yaşlı da,
Şerefi, börklünün bir diyen var,
Bilseniz, size ayıp, bu gerçek mi?
Akranlarım, güzel söze tabip derler,
Akranıma bir sebeple hasta gelse,
“Bir sırlı sekiz köşeli” gibisiniz,
Daha da bildiklerin varsa söyleyip terket.

Her yerde, akranları içinde Cemal'in bunun gibi hatipliği görünmeye başladığından bu seferde halk Cemal'i methedip: “İkinci Sara bundan çıktı, şimdi bununla söyleşecek Birjan nereden çıkar?” deyip dağıldılar.

VII

Cemal olgunlaştıktan sonra kocasının kötü biri olduğunu öğrenip (hatta bir toplantıda da görmüş olmalı), günden güne gönlüne kaydı düşmeye başladı. Cemal'in bu dertlerinin artmasına sebep olan şey, Juman'ın kötülüğü nedeniyle akranları arasında kendisiyle dalga geçilmesiydi. Mesela, Juman'ın ailesi onu çay, kesme şeker gibi şeyler alıp getirmesi için şehre gönderdiğinde, yolda derilerini tüccarlara satıp on tenge altın almak yerine aldanarak bir kuruş yeni bakır para alıp gelmişti. Bir keresinde de delikanlılık yapmak için gitmiş olduğu bir kızın evinin eşliğinde uyuya kalmış, sabahleyin kızın babası: “ Kalk, evladım, uykun kanmıştır artık” deyip evine göndermişti. Bunların hepsini Cemal de duymuş idi.

Anne babasının heyecanla bekleyip kavuştukları çocuğu olmasına rağmen hangi sebeple kendisini böyle bir kocaya vermek istediklerini düşündüğünde Cemal hayretler içinde kalıyordu. Kendi yaşıtı olan başka kızların kocalarıyla karşılaştığında Juman'dan kötüsü yok idi. Başka uzak memleketlerden: “Kocasından memnun olmayıp, başka birisiyle kaçıp gidenleri” işittiğinde: “Onlar da benim gibi biçarelerdir” diyerek içinden düşünüp onlara acıdı. Onlar gibi bir yiğite gönlümü kaptırıp kaçarsam, “falancanın kızı kaçıp gitmiş” diye laf çıkar, babamın kemiklerini sızlatmış olurum. Razi olup Juman'a varsam, ömrüm boyunca zavallının biri olacağım, deyip hangisini isteyeceğine aklı yetmiyor, kafası karışıyordu. Bazı vakitlerde gece boyu düşünmekten uyuyamıyordu. Her zaman bunun gibi şeyleri düşünüp endişe ettiğinden epey zayıflamıştı. Anne-babası:

– Evladım, sen niye bu kadar zayıfladın – dediklerinde:

– Hiç, başım ağrıyor. – diyordu. Cemal böyle endişeler içinde olup yaşarken bir gün Bayjan'dan Sarsenbay'a: “Bu yıl oğlumu nişanlısını görmeye göndereceğim” diye bir haber geldi.

Bu haberi duyduktan sonra Cemal'in kaygıları öncekinden üç kat daha arttı dememiz uygun olur. Cemal içinden ne kadar üzülse de başka birine derdini anlatma şansı yoktu. Bir gün eline kağıt kalem alıp: “Hiç olmazsa gönlümdeki derdin onda biri çıkmaz mıydı?” deyip, kendi halini anlatan ufak bir şiir yazmıştı. Annesi Cemal'in bir kağıda bir şeyler yazdığını, yanına okumayı bilen biri geldiğinde onu sakladığını görmüştü. “Bunun yazdığı şey acaba ne” diyen Şolpan birazcık şüphelenmiş, Cemal'e çaktırmadan, tek başına Cemal'in ceplerini karıştırıp, oradan hiçbir şey çıkmayınca kağıtlarını, kitaplarını sakladığı sandığa bakmış, bir kitabın arasından şu şiiri bulmuştu. Cemal'in az önceki yazdığı buymuş:

Allah'ım rahmetine uzatacağım el,
Ben yoldan çıkan bir garip, bulamamış yol.
Açılıp başımıza tüten duman,
Neşeyle geri ver derim, dileğim bu.

Dışım sağlam, içim kederli duman,
Bu günlerde gönlüm zayıf, derdim çok.

Derine düştüm, tutacak dal yok,
Bir Allah'ım, yalnız kendin yardımcı ol!

Bahçede şakıyıp duran bir bülbüm idim,
Rast geldi ben biçareye kurulan tuzak.
Göl oldu göz yaşlarım, ölüyorum,
Kurtulamazsam alınımdaki kötü talihten.

Engin gölde yerleşmiş bir kuğuydum,
Bu günlerde kötü de güçlü görünür.
Oral'ın kartalı alır diyordum,
Kemli baykuşa yem mi olurum.

Şaşkınım, babamın beni paraya satmasına,
Koca memlekette bir keli bulduğuna.
Adı batası Juman, doğmasaydı!
Mal verip, beni sahipleneceğine.

Zengin çocuk diye bilinir adı batası,
Juman'ın övülmesine ne demeli?
Kazak'ın tüm adetlerinde yok böylesi,
Düşmüşüm bir kurdun tuzağına.

Babama ben ne yazdım çaresiz bırakacak kadar,
Bir huyumdan mı hoşlanmadı?
Genç yaşımdan beri han kızı gibi terbiyeliydim,
Sonunda dert çeken mi olacağım?
Kız başıma rağmen erkekten çok üzerime titreyip,
Yetiştiren babama vebal mi yükledim?

Bu sözü okuyup gördükten sonra, annesinin gözünden azıcık yaş dökülüp, kızının böyle bir kaygıyla yaşadığını anlayıp, kağıdı da yerine koydu. Şimdi Şolpan

da Cemal kadar kederlenmeye başlayıp, bir gece döşeğe yattıktan sonra Sarsenbay'a söyledi:

– Allah'ın kudreti, ilk başta sözüme kulak vermeyip, çocuğunu bunca derde kedere bulaştırdın, işte, görmüyor musun, Cemalciğim kendi kendine zayıflayıp çöküverdi. Bu şekilde zavallı duruma düştükçe, iki dünyada bize rıza gösterir mi, bizim ana-babalık yanımız boynumuza borç değil mi? – dedi. Sarsenbay ne söyleceğini bilmeden:

– Bu nedenle mi, bu nedenle mi? – deyip durdu. Şolpan sinirlenerek:

– “Bu nedenle mi” diye deyip durma, kendi kafanda gücün yok, herkesin yalan sözünün peşinden giderek sonunda Cemal'in ağlamasına neden olduk. Annebabanın yapamadığı işi yapacağım diyerek bey olmak istedin, bir yıldır içinde çıkan boynuzun hani? – dedi. (Sarsenbay önceki seçimi kaybettikten sonra, gelecek seçimde dünürünün yardımıyla bey olsa da, bir yıl olmadan, s'ezd vaktinde birine küfredip, kamçılama kalkması nedeniyle görevinden düşürülmüştü.)

Sarsenbaydan düzgün bir cevap gelmeyince, Şolpan yine sordu:

– Şimdi böyle yaparak Cemal'i sevmediği birine mi vereceğiz? – dedi. Bu defa Sarsenbay cesaretlenip:

– Bu it ne gevezelik edip durur? Allah'ın yazdığından fazla ne yapabiliriz, başka biri vereceğiz desek, Bayjan yöneticilerle birleşip, bizim canımızı okumaz mı? Malımızdan eder, başımızdan sopa eksik eder mi? “Kadın düşmandır” dedikleri budur, olmasa bu sözleri söyler miydin? – dedi. Şolpan, Sarsenbay'ın yumuşak başlı, korkak olduğunu önceden biliyordu. Bu sefer de düşüncelerinin doğru olduğunu görünce, artık Sarsenbay ile istişare edip, başlarına gelen dertleri halletmekten ümidini kesip, o geceden sonra Cemal hakkında Şolpan, Sarsenbay ile hiçbir şey konuşmadı.

VIII

Sağlığı, zenginliği yerinde olanların gönlü neşeli, Cemal'in gönlü ise her anı dertle dolu olarak biraz zaman geçmişti. Cemal ne kadar kaygılı olsa da, sırrını halka belli etmemek için hem de dertli gönlünü ferahlatmak için, kızılı erkekli

eğlencelerden şölenlerden geri kalmazdı. Ve de Cemal'in olmadığı eğlencelerin güzelliği az oluyordu.

Kış ortasıydı. Bir gün o memlekette oğul olmayan bir zengin hanımı oğul doğurmuş, bu nedenle kızlar ve erkekler için büyük bir meclis-eğlence düzenlemişti. Etraftaki köylerdeki kızların hepsinin geldiği bu eğlencede Cemal de hazır bulundu. Ağaç evin geniş bir odası başköşesinden kapısına kadar insanla doluydu. Bu köyde eğlencelerde henüz kalkmamış olan bir kız, bir erkeğin yanyana oturma adeti vardı. Orada toplananlardan bazıları şiir söyleyip, diğerleri şakalaşırken eğlencenin henüz başlamış olduğu anda kapıdan: “Hayırlı akşamlar!” – diyerek birkaç yiğit girdi. Bazı delikanlılar:

– İşte, kibar yiğitler geldi. Sizi nereye oturtalım? – diyerek konuşurlarken çok geçmeden birini Cemal'in yanına oturtular. Bu yiğidi bizim Cemal tanıyamıyordu, Ancak Cemal'in yanına oturtulduğundan iyi bir yiğit olduğunu anlaşılmıştı. Bu yiğit oturup evdekilere kısa kısa hal hatır sorduktan sonra Cemal'e bakıp:

– Siz de iyi misiniz? – diye sordu. Bu yiğit orta boylu, iyi görünüşlü, yüzünde biraz çiçek hastalığı izi olan, bıyıkları yeni çıkmaya başlayan, konuşması kibar, edepli, kılık kıyafeti Nogaylara benzeyen Gali isimli biriydi. Kıyaslandırıldığında, evdeki erkeklerin en iyisi Gali, kızların en iyisi de Jamal gibi görünüyordu, ikisi yan yana oturduğunda pek yakışmışlardı.

Gali aynı bölgede olan başka bir oba beyine bağlı Düysebek isimli birinin çocuğu idi. Genç yaşından beri çalışkandı, Qızıljar, Troitski'deki medreselerde eğitim almış ve yine özel öğretmenden de ders almış, Rusçayı da birazcık konuşup yazabiliyordu. İyi bir islami eğitim almış olsa da, memleketi gezip mollalık yapmamıştı, son zamanlarda eğitimi de bırakıp, azar azar ticarete başlar olmuştu. Babası zengin biri olmasa da, Gali saygılı ve alış veriş işlerinde sözünde duran bir yiğit olduğundan zenginler bile kendisine borç vermekten çekinmezdi. Önceki zamanlarda eğitim aldığından, şimdiki zamanlarda ise ticaret işleri nedeniyle memleketinde fazla durmadığından kendisi halkını, halkı da kendisini tanıyamıyordu. Hakkında tek bilinen: “Düysebek'in oğul olduğu, girişken bir çocuk olduğu, yaz kış evde oturmayan, eğitim alıp meslek sahibi olan biri”, – olmasıydı.

Yeni biten bir panayırda alış-verişini bitirip bir-iki yüz tenge kar etmiş, evine dönüp akrabalarını ziyaret ederken, bu eğlenceye rast gelmişti. Gali, Cemal ile

yanyana oturduktan sonra birbirlerinin ne halde olduklarını, kim olduklarını, sorarak öğrendiler. Gali, Cemal'in önceki gördüğü erkeklerden daha iyi bir söz ustasıydı, sorularına tam cevaplar veriyor hem kendisi de tatlı sözler söylemeye başladığında etrafındakilerin ne istediklerini, ne söylediklerini, ne oynadıklarını fark etmiyormuş gibi, samimiyetiyle sohbete devam ediyordu.

Her türlü oyun oynanmış, sonrasında "Buğıbay", "Mırşalay – mırış" isimli oyunlar da oynandıktan sonra, bir yiğit kemerini çıkarıp eline alarak:

– Şimdi, halk, şarkı söyleyin, söylemezseniz, söylemeyenlere işte, – diyerek, eline aldığı tokmak gibi kalın olan kemerini gösterip korkutarak, aralarda da dolaşmaya başladı. Bildikleri kadarıyla Gali ile Cemal'den başka delikanlılar şiir söylese de, söyledikleri şiirler ne zamandan beri söylenegelen eski şiirler idi. Mesela:

Bizlerde şiir de var, sanat da var,
Zenginlerde binilmemiş at da var, –

şeklindeki bu tür şiirleri artık zevkli olmadığından yazmadım. Şimdi şiir söyleme sırası önce Gali'ye, ondan sonra Cemal'e gelmişti. Gali, dombırayı getirip eline tutuşturmalarının ardından: "Şiir söylemek adetimde yoktur, bilmiyorum, – diye gülümseyerek oturup: – Hayır, şimdi gönlünüz kalmasın", – diyerek dombırayı çalmaya başlayarak güzel şarkılar söyledi:

Haydi söyle, sıran geldi şimdi, Gali,
Gerilmeden, ustaca al eline dombıranı!
İlham veren meclise hizmet göster,
Şakıtarak dil ile çeneyi, varsa hali.

Hünerin varsa içinde, çıkar dışarı,
Burada saklamanın yok anlamı.
Dinleyenlerin kulaklarının pası silinip,
"Peki, işte yiğit" desinler, gayrı.

Bahçedeki reyhan çiçeği gibi

Olgunlaşan yiğitin tam da zamanı.
Söyleyecek yeri bulamayıp yürürdün,
İşittir, yad ellerin varsa şarkısı.

Yüz değişik ezgiyle öten bülbül gibi,
Sesini değiştirirsen gelir güzellik,
Gençlikte gününü eğlenceli ettin
Değil mi yiğitliğin güzelliği?!

Dinleyiciler asıl sözü bulduğunda,
Söyleyiciler sakınır mı hala daha.
Değer bilen yaşlılar toplandığında,
Dağılsınlar hevesleri kırılmadan,

Genç yaşımdan beri uzak yerde yaşadım,
Demesin: “Hani, memleketini özlemesini”
Yaşlılarına, yadırgamadan aç sırrını,
Olgunluğunda hızlı koşan at gibi

Bir hikayede anlatıldığı gibi, unutma
Tilkiyi tavındaki tazı avlar.
Ne sebep olacağını hatırla
Yiğidin şöhretini bulamamasına

Değil mi, iki yürek bir olsa,
Arada aşk ateşinin yanmayışı.
İşte dombıranız, durdum ben,
Söylesin yanımdaki güzel Cemal!

Gali bu arada: “Söyledim”, – deyip dombırayı Cemal’e uzattığında, orada oturanlar: “Beyefendi, daha da söyleyiniz” – deyip ricada bulunduktan sonra Gali de şu şiiri söylemeye başladı:

Güzel kız paha biçilmez bir cevher,
On altı, on yediye geldiğinde genç.
Cennetin olgunlaşmış meyvesi gibi
Ulaşılmaz, hangi yiğit tat almaz.
Güzel kız huzurun anahtarı değil mi?
Eline edebilersen, git de aç.
Dizilmiş inci gibi otuz dişi,
Nurlu yüz, parlayan göz, kalem kaş.
Kafasında süslü börk, giydiği asil elbisesi,
Şangırdar altın tokası, omzunda saçı.
Kıvrılmış papağan kuşu gibi uzuvları,
Delikanlılar sohbet ederken olmaz mı mest.
Şüphesiz dediğim gibi olsa,
Bu kızın yolunda koyarım baş.
Amacının hasıl olacağını bilse
Hangi yiğit malını feda etmez.
Yemin edip, verdiği sözle umarsa,
İyi yiğit başkasına sırrı söyler mi.
Talepkar delikanlılaradır bu sözüm,
Bunların hepsi kendime has söz değil.
Göğsünde yanıp turan aşk ateşi olmayanlar
Değerli olan bu sözüme demez doğru.
Aşkın şerbetini tatmayanlar
Yemin ederek söylesen de inanmazlar.
Kahramanlar sevdiğini aramaktan,
Ne kadar eziyet çekseler de kaçınmaz.
Yanan ateş, nişanlanmış silah çıksa da,
Korkup da aşkı için kalbi geri dönmez.
Güzel kızın çekiciliği mıktanıs gibi değil mi,
Sevdiği yiğidi kendide çekmez mi.
Boğazından bir buse alsan,

Kolunu boynuna doğru atmaz mı?!

Gali bu şiiri söyledikten sonra, oturduğu yerden Cemal söyledi:

Söyle, dilim, çözülp böyle bir durumda,
Akranlarımla bir yerde buluştuğumda.
Oturmazsın daima baş köşede,
Farkında olmadan böyle yerlerde.

Değil miydin, Allahım, daha dün çocuk,
Gençlikle bildirdiğin aklı eksik.
Yokken geçmiş günlerin işareti,
İşte bak, koca kız olduk!

Kız zavallı, el yurduna gelen konuk,
Lale misali ömrü kısa.
Gün gelir başından iradesi gider,
Kalalım burada, gülüp oynayarak.

Söyledi Gali beyefendi yiğidin durumunu,
Herkesin hali kendine hazır durur.
Kızları yiğitlerle kıyaslayın,
Dinleyiniz, ben azıcık söz söyleyim.

Yiğidin iradesi kendinde-yılın kuşu,
Uçmak da ister gitmek de.
Mesela yaz olan tarafa gider,
Bir yerin karı yağıp kışı geldiğinde.

Zavallı kız, ele düşen bülbül gibi,
Ömür boyu kafesinde öter açmayınca kilidi.
Malını satar çok veren biri olursa,

Gider ağlayarak, biçare, karşı çıkmadan.

Merhamet etmez hiç anne-babası,
Olsa da sevdikleri öz çocukları.
Kızların çoğu dengiyle evlenemez,
Razı olmaya da yok kuvveti.

Nasıl dursun şimdi ağlamadan kız,
Erkeklere karşı gelsek, beğenilmeyiz.
Esir gibi yaşayan dünya yüzü görmez,
Hak için yol arayıp büyüklere sormuyoruz.

Kötüye varsan, zavallı eder hayat geçer,
Davranır o ahmak köleden beter .
Gün çıkıp, ay da doğup, göz açılınca,
Bu kaygı zavallı kızdan ne zaman gider?

Kişinin doğup büyüdüğü yer değerli,
Küçüklüğünden öğrendiği halkı değerli,
Annen-baban, ağa-yengenin kıymet bildiği,
Tepişen kulun-at gibi dengi değerli.

Bırakır bunların kız hepsini,
Zavallı edip, bir kötüye aziz başını.
Kendisinin sevdiğine varmazsa,
Şimdi nasıl özlemesin onları?!

Kız vermek peygamber sünnetidir,
Kızını evlendirmek anne babanın görevidir.
Herkesin kendine irade vermedi mi,
Bunu dememiz Allah'ın kudretidir.

Sözümde hata varsa, sövme, halkım,
Öylesine şarkı gibi söyledim sözümü.
Görürken gözün ihaneti,
Gönül kaygılanıp duruyor.

IX

O gün Gali ile Cemal çok konuşup, birbirlerinin hal-ahvalini öğrenmişlerdi. İçlerinden birbirlerinden hoşlandıkları belli oluyor, “bir gören bilişir, iki gören tanışır”, bundan dolayı da vakti gelince tekrar görüşürüz deyip, ayrılmışlardı. Gali hala çeyiz vermemiş kabiliyetli bir yiğit olduğundan, Cemal de nişanlasına itiraz ettiğine göre, iki taraftan da birbirlerine karşı bir aşk ortaya çıktı dememiz uygun olacaktır. Ne için dersenez, eğlence olduğu gecede birbirlerine söyledikleri sözleri akıllarından çıkmamış, birbirlerini sık sık düşünür olmuşlardı. Bundan sonra Gali, Sarsenbayın evine bir iki defa gelip gittiğinde, Gali ile Cemal’in birbirlerine bakışlarını sinsice izleyen biri olsa, ikisinin de gözlerinde: “Ben seni tüm kalbimle seviyorum”, – yazısı okur gibi olurdu. Ancak ikisinin baş başa buluşmaları hiçbir zaman mümkün olmamıştı.

Bir gün Gali “şehre gidiyorum” diye, Sarsenbayın evine gelip orada geceledi. Kapının önüne çıkıp girdiğinde Gali, Cemal’e kasten onunla buluşmak için geldiğini sezdirmediğinden, gece Cemal şüphesiz yanıma gelir diye düşünmeye başladı. Bu düşüncesi de yanlış çıkmamış, ev halkı uyuduğu zaman iki genç aynı yataktaydı. İkisi ilk görüşmelerinden bu yana neler düşündüklerini, birbirlerini özlediklerini söyleyip biraz da başlarından geçen olayları anlattılar. İkisi de fazla derin düşünmeden, “sonrasını görürüz, şimdilik gülp eğlenelim” diye anlaşp, aralarında hakiki dostluk alametleri ortaya çıkmaya başlamıştı. İkisi aynı Kazak geleneklerinde olan insanlardı, zalimlikleri söylerdi. Cemal kendisine arkadaş bildiğinden bu yana endişelerini bir dakika içinde unutmuş, şimdi Gali’yi görmeden geçen dakikalar bir yıl gibi geçiyordu, bunu da Gali’nin kucağında yatarken söyledi.

Böylece Gali ile Cemal dost olmuş, her uygun vakitte buluşup, sohbet ederek kışı geçirmişler yaz da gelmişti. Bu ikisinin aklında sadece bir fikir vardı. Ancak bu güne kadar bu fikri birbirlerine söylemek için kendileri güvenleri gelmiyor,

konuşmadan gidiyorlardı. Bu fikri Cemal söylese Gali'nin kabul edeceği, Gali söylese Cemal'in kabul edeceği şüphesiz olsa da, ikisinin de bu oyundaki amaçları aynı olduğu gibi çekinceleri de aynı idi.

Cemal ile Ali kısa süreli gülüşüp eğlenmelerinin mutluluğuyla kendilerini dünyanın en şanslı insanları sanarken, bir gün elemli haber duyuldu: “Baycan ile Sarsenbay’ın arasındaki anlaşma gereği bir ay içinde Juman gelini görmeye gelecek, nişanlısıyla eğlenecek” dedikodusu doğru çıktı. Bu kötü haber bugüne kadar Cemal ile Ali'nin içlerinde sakladıkları sırları birbirlerine bildirmelerine neden oldu. Bu söyleyemedikleri sırları – ikisinin nasıl hayat arkadaşı olacağı, Cemal’i Jumandan nasıl kurtaracaklarıydı. Ancak her birinin de kendilerinden başka hiçbir yardımcı olmadığından: “ boş yere halka rezil olur, amacımıza ulaşamayız” – diye korkmuşlardı. Şimdi bunun gibi “Juman gelecek” diye haber ortaya çıktıktan sonra, dünyada birbirlerinden ayrı yaşamaktansa hapisanede yatmayı yeğleyip, ne olursa olsun ikisi kavuşmak için bir yol aramaya başlamıştı. Artık hangi gün buluşsalar, evvelce içlerinde gizli olarak yatan sırlarını söylemeye karar verdiklerinde, Cemal’e Gali’den bir mektup geldi. Mektup şuydu:

İçim dolup, duramadım mektup yazmaya,
İçimdeki sırrı bildirip dostuma.
Şayet iki gönül bir yerde kavuşursa,
Ne mutluluk var dünyada ondan başka?!
Zeliha ile Yusuf’u kavuşturduğun gibi,
İlahım, iki gencin gerçekleştir dileğini!
Söylemesen de yalanı, ben farkındayım,
Nefret etmezsin, ben de, sen zavallı da.
Derdim sığmaz içime, ettim sırrı açık,
Hiç konuşmadan yaşasam da yaz-kış.
Hangi yiğit yüzüne bakmaktan kendini alamaz,
Huri gibi nurlu yüzüne, uzun saçına.
Sözün bülbüle benzer, yüzün ay gibi,
Seni azarlayan insan hiç onmaz da.
Ben burada, gönlüm sende, aklın kimde,

Dilerim ki bu sözü unutmazsın.
Ben Juman gibi zengin çocuğu değilim,
Güzel Cemal, yoksulluğumu yüzüme vurma!
Akılsız, kötü biri seni alıp giderse,
Kıskanıp, halim var mı kederlenmemeye.
Senin de geçmiş günün yıl gibi olup,
Gönlün kederinden kurtulmaz mı.
Sabah-akşam gözümde gitmiyorsun,
Değerlim, hiç olmuyor seni özlemediğim.
Cemalciğim, dağ gibi eriyor olsam da,
Sesim uzun çıkmaz, seveninin eli kısa.
Dağın yamacından kızıl tilki geçse,
Tepeden cesur kartal saldırırmaz mı?
Koca gözlü baykuşun eli boş kalıp,
Kartal tilkiyi yakalayınca güzelleşmez mi?
Binip tevekkülün gemisine,
Ah, geçiverse ırmaktan öte!
Aşk, vefa ile tevekkül,
Bıkmadan, bu üçünü sağlam tut.
Kim erişir sonunda muratına,
Korkunun ecele faydası yok.
Az sözde çok anlam var denen şöyle ki,
Halimi zengin edip yazdım elimle.
Cemalciğim, ferasetlilik fehm eder.
Bu sözüm gitmez boşa,
Rahmetine bin kez şükrederdik,
“Gali-Cemal layık” diye Allah kavuştursa.
Nasıl cevap gelir diye bekledik kaldık,
Mektup yazıp etrafına yolla.
“Peki” diye göndermezsen ilacını,
Güçleşir günden güne bizim hasta.
Düşmanımız çok, dostumuz az, halk güvensiz,

Ya, Allah, doğru yola kendin yolla!
Fakiriniz Gali'den yazıldı mektup,
Sevgili aşık olduğum Cemal dostu”.

Bu mektubu Gali'den Cemal'e alıp getiren yiğit her zaman bu ikisinin arasında bunun gibi gizli haberler ve mektuplar taşıyıp duran Gali'nin gerçekten güvendiği biriydi. Bugün bu mektubu Cemal'e teslim edip:

– Cevabını yarına kadar hazırlarsın, ben bir obaya gidip geleceğim, – diyerek gitti. Cemal bu mektubu kimisinde heyecanlanarak kimisinde sakinleşerek üç dört kez okuyup, Juman'a varırsa ömrü boyunca dertli kederli yaşayacağını düşündü. Gali ile kaçsa ne çeşit zorluklara katlanacağını düşünüp, sonunda ne olacağını da tam bilemeyince kendisini biraz çaresiz hissetmiş, gözünden boncuk boncuk yaşlar dökülmeye başladı. Biraz sonra kendinde güç bulup:“Tevekkül, Allah başıma ne yazdıysa, tahammül edeceğim. Gali ile ömrüm boyunca el ele, kol kola yaşamak arzumdur” – diye düşündü. Eğer Gali ile kaçarsa, kim kendisiyle hemfikir olacak, yardımcı olabilecek kimseleri düşündüğünde, kendi annesi Şolpan'dan başka hiç kimse aklına gelmedi. Annesine sığınma sebebi de okuyuculara malum. Şolpan önceleri Cemal'i Juman'a vermeye razı olmamış, Sarsenbay'a söz geçirememişti. İkinci olarak, Şolpan'ın gönlü Cemal'in de Juman'a verilmesini istemediğini hissetmiş, hatta o zamanları Cemal'in yazdığı şiiri bulup okuduğu söyleyip, yukarıda yazmıştık. Üçüncü olarak, Cemal ile Gali'nin yakın olup sevdiklerini biliyor olsa da bilmiyormuş gibi davranıyordu. Cemal'i Gali'ye layık görüyor gibiydi, Gali'yi tüm samimiyetiyle kendi çocuğu gibi seviyordu.

Uzun sözün kısası, sonunda Cemike Gali'nin yazdığı sözlerine razı olup, karşı cevap da yazarak ertesi gün aynı yiğitle gönderdi. Bu yiğit mektubu aynı gün Gali'ye yetiştirip verdikten sonra açıp okusa, yazılan söz şöyleydi:

“Galiciğim, kağıdını teslim aldım,
Siz gibi kahramanın yazdıklarını kabul ettim.
Amacımıza uyan sözü gördükten sonra,
“Uyanık mıyım, rüyada mı?” – diye kalakaldım.

Siz gibi cevap yazdım bildiğim kadarıyla,
Yazdığın çeşitli sözler girdi içime,
Sırrımı yalnız sana söyleyeceğim,
Bunda önce smylemedim hiç kimseye.

Malum bir tek sana benim halim,
Hiç rahat edemiyor sensiz canım.
İradesiz bir eşeğe bağlarsam,
Cihanda ikisi gibi gelmez huzurum!

Evlenirsem nasip olur da seninle,
Kim diyebilir evlenemedi diye dengiyle?
Seninle ateşte yansam da – hayalim yok
Yıkanmayan Juman isimli periliyle.

Mektubunda “zengin değilim” diye yazmışsın,
“Yüzüme vurma” diye de çok yazmışsın.
Zenginliği sevsem, Juman’a varmaz mıydım,
Bunu düşünmeden, öylesine yazmışsın?!

Bir sensin aşk ateşini söndürecek,
Kim bizi isteksiz arzusuz ikna edebilir?
Ölsek – çukur bir olsun, çıksak – tepe,
Ayrılmayacak olsa da öldüreceğim.

Yalnız Allah şahit olsun,
Yeminimizi sağlam tutalım.
Senin için bir başımı ettim kurban,
Zincire vurup Sibirya’ya sürgün etseler de!

Biz kabullendik Allah’ın yazdığını,
Kimsesiz mazlumla ben aynı dertli.

Al Şimdi gece-gündüz demeden çare ara,
Alağın gelmesine bir ay kaldı.

Bu derdimi aabileceğim ağa-yengem yok,
Sırrımı başkasına söylesem, memleketten çıkar.
Bilmiyorum zavallı annem ne yapacak,
Bir tek inandığım, akıl verenim.

Analık merhametine yenik düŐerse,
DüŐmandan kurtulmaya çare bulur.
İnanmam hiç kimseye ondan başka,
Ne babama, ne de yakın akrabalara.

Can dostum dört-beş gün içinde buluŐalım,
aresi nasıl varsa syleŐelim.
Sen aramadan durma, hatırlamaya alıŐ,
Gnlmze böyle bir niyet girdikten sonra.

Gelmedin on beş gündür, ben çok bekledim,
Sayılı Şimdi bizim boş günümüz.
Hayırlı saatlerde hatırla diye,
Mektup yazan kalem oynatan – Cemal dostun”.

X

Gali bu mektubu okuduktan sonra, o gün kendine güvenilir arkadaşları Jnıs ve Nurmaş isimli yiğitlerle gün batımından gece yarısına kadar obadan uzak تنها bir yerde iŐiŐare ettiler. Gali:

– İŞte, yiğitler, ocuk yaŐtan birimize “sen” demeden oynayıp büyüyen arkadaŐlardık. Şimdilerde ben bunun gibi bir hayale düşüp dururum. Kız ettiği yemine uyar, ben uymazsam bu diri diri ölmekle aynıdır diye düşünüyorum. Ben

“tevekkül” deyip bu işe başımı koydum, sizler ne akıl verirsiniz? – dedi. Deminki yiğitler:

– Bunu bize niye söylersin, bizim sana itiraz edecek bir şeyimiz yok. Bu zamanda kızların iradesi var, zorla olsa para alırlar kim kızını bedava verir ki, – dedikten sonra Gali’nin mutluluğundan iki gözü de parlayıp:

– Ne olursa olsun bu işte bana yardım ediniz, – deyip yarın da istişare etmek için buluşmak üzere dağıldılar. Bu üçü ertesi gün buluştu, bu seferki istişareleri evvela Gali’nin Cemal’e gidip herşeyi söylemesi ve hangi gün kaçacaklarında anlaşmaları üzerineydi.

Çok geçmeden Gali de bir akşamüstünde, Sarsenbay’ın obasının karşı tarafındaki bir vadide sevgilisi Cemal ile gelecekte geçirecekleri rahat hayatın hayalini kuruyorlardı. Dünyada bu ikisi için bir taraftan – “işin sonu ne olacak? diğer taraftan da “düşmanın eline düşmeden, kurtulamaz mıyız?” diye büyük bir korku vardı. Sevinç içinde birinin kolu diğerinin boynunda ve kalpleri de güm güm atan iki aşık aynı düşüncede idi.

Mayıs yıldızı, seher vakti kısa, ay nurlu, dünya sessiz sakin, rüzgar yok, hava güzel, yeni konmuş yurt, yeşillik çayır ve çiçek açmış yaprakların kokusu etrafa yayılmış, bizim gençleri gören yalnız Allah, ikincisi de gökyüzündeki ay ile yıldızlar idi. Hayvancağızlar gündüz yorulmuş şimdi dinleniyor, atlar soluklanıyor, siyah mallar geviş getiriyor ve sadece arada sırada koyunlar ürktüğünde uykusu hafif olan köpeğin havlaması ve koca karıların köpeklere bağırmaları işitiliyordu. Bu çaresizlerinde de delikanlılardan “sesin kısılsın” diye bedduadan başka alacakları bir şey yoktu. Aşk ateşine düşmüş olan güzel kızlar telaşlanıp uykuya dalamıyor, taştan katı yürekli anneleri kapıyı kitleyip, çadırın üstündeki örtüyü açtığında:

Maalesef, ay ışığı aydınlık gündüz gibi,
Yiğit erkeğin değerini kız biliyor gibi.
Zavallı kızın başında iradesi yok,
Kapıyı açıp dostunu eve sokmak gibi.

diye bir şiiri içlerinden gelen offf diye üzüntülü seslerle söylerken, yanlarına gidip kim görmüş?

Tan vakti çıktığında serçeler cıvılamaya başlamış, bizim vadidekiler kısa gecenin bittiğinin farkında değillerdi. Cemal Ali'ye şöyle söyledi:

– Geçen gün sana mektup yazdıktan sonra yüzüm sararmış olmalı ki annem baş başa kaldığımızda tekrar tekrar: “Evladım, niye bu kadar sarardın, sırrını söyle, başka bir fikrin varsa benden saklama, ben senin bir zavallı, muhtaç olmadığını düşünmesem de senin kötülüğünü ister miyim? – dedikten sonra anneme güvendiğimden tüm sırrımı ona söyledim, o da: “Öyleyse, evladım, dualarım eksik olmasın. Ben Ali'den nefret etmiyorum, ancak ne yapayım Allah Teala seni kötü birine nasip edince”, – deyip ağlayıverdi, sonrasında bizi kendi çıkarıp göndereceğini – söyledi. Buna Gali de çok sevindi, ikisi gecelek pazar günü aynı vadide buluşmak için anlaştı.

Ali evine gelip, bu iş hakkında akıldaşı olan arkadaşlarıyla söyleyip, gelecek Pazar için atlarını hazırlamaya başladılar. İki dostu – Jünis ile Nurmaş, Ali'yi sıkıntıdan çıkarıp, bunlar da hazırlanmış, cumartesi günü: “Yarın ne olacaksa olacak” – derken genç yürekleri sürekli çarpıyordu. Gali hazırlanırken Cemal de uğraşmadan durmuyor, son sırrını da öz annesi Şolpan'a söyledikten sonra, Şolpan da razı olmuş ve yol gamını düşünmeye başlamıştı. Pazar günü de gelmiş, milletin yattığı vakitte Gali, Jünis ve Nurmaş üçlüsü, eyerledikleri yedek bir at ile buluşacakları vadide hazır olmuşlardı. Geçen her dakika bunlara yıl gibi sürüyor: “Ne zaman gelecek, ne zaman gelecek” – diye etrafa bakıp dururlarken örtünmüş iki kadın göründü. Gelenler Cemal ile annesiydi. Şolpan bunlarla selamlaştıktan sonra:

– Evlatlarım, Allah Teala şimdi size hayırlı yolucuklar versin, amaçlarınıza ulaştırırsın, nerede olursanız olun selamet versin. Şimdilik hiç kimse görmedi, durmadan gidin, – diyerek Cemal ile Ali'yi yüzlerinden öpüp, ağlamaklı olarak vedalaşıp, gençler atlarına binip yola çıktığında biraz ardına baka kalıp evine gitti. Şolpan kimsenin gözüne gözükmeden evine gide dursun biz zamansız yola çıkan yolcularımızı uğurlayalım.

Ali'nin dostlarıyla konuştuğunda Cemal'i götüreceği yerin – şehirde kendisiyle ticaret yaptığı borç aldığı Fatiholla bey olduğunu söylemişti. Şimdilik köyden şöyle beş-on kilometre çıktıktan sonra, arkalarından kendilerini kovalayan hiç kimsenin sesi sedası olmadığına emin olup, tekrar konuşarak ilk planları boyunca yüz yirmi kilometre uzaktaki şehre doğru ilerlemeye koyuldular. O geceyi gün

doğana kadar elli kilometre yürüyerek ulaştıkları kimsenin olmadığı bir kışlıkta saklanarak geçirdiler. Güneş batıp karanlık kapladığında hiç kimseye görülmeden, şimdi “tevekkül” zamanı deyip, tan vakti çıkana kadar şehre ulaşmak amacıyla Gali ile Cemal yürümeye başlamış, Jünis ile Nurmaş da köylerine döndüler. Gali ile Cemal şehre sağ salim varıp Fatiholla beyin evin geldiler. Gali olayı baştan sona Fatiholla beye anlattıktan sonra, Fatiholla bey önceden de bunun gibi Kazakların genç kızlarını dünür olmak için birilerine verme adetlerini kötü görüyor olduğu ve de Ali’yi iyi bildiği için bu iki misafiri kabul etti. Fatiholla bey iyi düşünceli, kendi söylediğini yaptırmayı seven bir Tatarı. “Haydi, Gali! Sen hiç korkma, elhamdülillah, bizim avluya izinsiz hiçbir bozkır Kırgızı giremez. Eğer gelip de skandal çıkarmak isterlerse direk mahkemeye bildiririm, enselerini kaşıtırız” diyerek Gali’yi cesaretlendirdi.

Eve yerleştikten sonra Gali Fatiholla beyle konuşup: “burada boş durmanın anlamı yok, mahkemeye gidip Cemal’e özgürlük belgesini alalım”, – diyerek, avukata dilekçe yazdırıp, Cemal’i hakime götürdü. Dilekçesinde: “Babam beni yedi yaşında Kazak geleneklerince bir Kazak’a başlık parası karşılığında satmıştı, şimdi ise olgun yaşa erip damadı kendime yakıştıramadığımdan ve babamın beni isteksiz olmama rağmen ona vermesinden dolayı kendi sevdiğim yiğitle kaçıp buraya geldim. Merhamet ederek bu mazlum kızın gözyaşını dindirip, özgürlüğümü vererek beni zulümden koruyunuz” yazıyordu. Hakim bu dilekçeyi ilgiyle alıp Cemal’in eline: “Kendi isteğinle kime varmak istersen varabilirsin” diye kağıt verip, kaymakamlığa da şöyle bir kağıt gönderdi:

“Cemal Sarsenbaykızına hiç kimse zulüm ve eziyet etmesin! Sevdiği güveyine varmasına izin verildi. Başlık parası hakkında bir dava açılırsa, ilçe kongresinde ele alınsın”, – dedi.

XI

Şimdi okurların köyde olup biten olaylardan haberi olsun.

Cemal’in kaçtığı günün sabahında Sarsenbay namaza kalkmış, çadırın üzerinde örtüyü açtırmış ve ezan okunduktan sonra Cemal’in yokluğunu görüp eşlerine:

– Cemal nerededir? – deyip şüphelenerek sormaya başladı. Şolpan da hiçbir şey bilmiyormuş gibi:

– Cemalciğim dışarıya çıkmıştır, – deyince Sarsenbay’ın ilk eşi:

– Aman Allah’ım, vah vah, bir uğursuzluk olmuş, Cemal’in asılı duran elbiseleri nerede? – dedi. O dakikada Cemal’in kaçtığını fark etti. Ev içinde bir telaş oluşmuştu. O saatlerde köy halkı da toplanıp akıl vermeye başladı. İçlerinden birileri:

– Kendisini damat alıp götürmüştür, – demiş olsa da çoğunluk:

– Yok, onu Düysebek’in kurnaz oğlundan başka hiç kimse alıp götürmemiştir. Çocuğu yeni padişahın oğluymuş gibi çok rahat davrandırtmıştınız, al şimdi ne yapacaksınız? – diyerek Sarseke’nin başını ağrıttılar. Öyle olsa da yine onlara danışıp: “Böyle haberimiz olmadan bizim kızımızı, sizin de gelininiz olan Cemal’i biri gece vakti kaçırdı, şimdi ne edelim?, – diyerek Bayjan’a haber gönderdiler. Ve diğer taraftan da Gali’nin köyüne gizlice birini gönderdiler. Akşama doğru Gali’lerin köyüne giden yiğit, o gece Gali, Nurmaş ve Jünis üçlüsünün iyi atlarına binip, evlerinde olmadıkları haberini getirdikten sonra, şüphesiz işin gerçeğini öğrenip, Bayjan’a da bir kişiyi daha gönderdiler:

– İşte, Düysebek’in oğlu kızını alıp götürmüş, şimdi ne yapacağınızı kendiniz bilirsiniz, – dedi. O gün böyle haberlerle geçmiş, ikinci günde Bayjan yirmi yiğidi yanına alıp: “Görürsün, çadırının kubbesinde kopuz çalacağım” – deyip Sarsenbay’ın köyüne geldi. Bu geçen gecede Nurmaş ile Jünis’in evlerine geldikleri haberi alınmış, atlarının yorgunluktan terlemiş olduğunu da herkes görmüştü.

Bayjan işin gerçeğini öğrendikten sonra arkadaşlarından beş kişiyi o gece atlandırıp, Gali’lerin köyünden atlarını çalmaları için gönderip kaymakama da mektup yazıp biriyle gönderdi: – “İşte, böyle olaylar gerçekleşti, beylerinizi alıp buraya geliniz!”. Bayjan’ın atlandırıp gönderdiği yiğitleri at, aygır, kısır kısraklardan oluşan on iki atı almışlar, yoldan da Sarsenbay’ın bir kısırak sürüsünü önlerine katıp birlikte götürdüler. Bu toplantının bütün masrafı Sarsenbay’a yüklenmiş, onun da korkusundan karşı bir söz söylemeye mecali yoktu. Hatta her yana gönderilen atlar da Sarsenbay’ındı.

Üç-dört gün içinde ilçedeki önemli kişiler toplanmış, büyük bir toplantı yapılmıştı. Bayjan’ı destekleyenler halkın toplandığı yerde:

– İşte, millet içinde böyle yaramazlıklara izin verirsek, milletin koynundaki kadınlarını da alıp götürürler, bunun gibi şeyleri yasaklayıp, biriyle nişanlanmış dulu geri getirmek gerek. Birine yapılan ihanet yarın başka birinin başına gelmez mi, bununla halk arası bozulur, millet olmaktan çıkmaz mıyız? diyerek nasihat etmeye başladılar. Akşama doğru alaca karanlık vaktinde Bayjan, kaymakam ile katibi, o toplantıya gelen beş beyi ve ilçe mollası Ahmetjan'ı köyün dışına çağırıp:

– Artık ne yapacaksınız yapın, ben bu günlerde malı önemsemiyorum. Bunların bize getirdikleri on tane iyi atları var, bu mallar benim düşmanıma verileceğine, kendinize ganimet sayın, ben geciktirmeden göndereceğim. Sizler bu yolda benim namusumu kurtarmak için dediklerimi yapınız. – dedi. Bunlar da “ganimet” sözünü duyduktan sonra bıyık altından gülererek:

– Şimdi ne yapalım diyorsunuz? – diye sordular. Bayjan şöyle söyledi:

– Sizler her hizmetin başındaki kişilersiniz, işte, kaymakamla katip, yöneticiler bu iş hakkında ne yapacak olsalar da yoluna koyarlar. Beyler, yarın Sarsenbay ve Düysebek'lerin bundan dolayı isteyecekleri atları reddedip, kız ile yiğidi çıkarıp götürün iki yiğide onları geri getirme işini zorunlu kılınız, alıp getirmezlerse hapse atılacaklarını buyurunuz! Ahmetjan molla, siz: “Bu kız ile bizim Juman'a kaçmasından on gün önce nikah kıyılmış” gibi kitabınıza yazıp, bize de evlilik cüzdanlarını veriniz, – dedi. “Siz, böyle kötü bir işle uğraşırken yalan da olsa bu işe girişmemiz olmaz”, – diyerek razı oldu. Orada Bayjan cebinden çıkararak her birine ellışer tengeden dört yüz tenge para verdi.

O gece geçmiş, şafak sökmüştü. Kaymakam ve beyler davetiye yazıp, Gali'nin babası Düysebek ve Nurmaş ile Jünis'i çağırarak için birini gönderdiler. Bu üçü de haberi aldıktan sonra gitmemek için bir çıkış yolu bulamamış, kendilerine bağlı ata binen destekçilerini alıp, Savmalköl'deki toplantıya geldiler. Dişlerini bileyerek oturan kaymakam ile beyler bir saat geçmeden sorguya başladılar. İki tarafı soruşturmaya gelince, kız kaçırarak taraf: “Şimdi biz elimizle yaptığımız boynumuza yükleyeceğiz., bu yaramazlığın böyle iki memleket arasında kavgaya neden olmasına üzülmüyoruz, karşılığında usulünce hayvan vererek razı olalım”, – dedi. Bayjan bu sözü duyduğunda sinirlenerek:

– Ben ömrüm boyunca böyle bir zulüm görmedim. Bugün Karun zengininin mallarını versen bile barışmıyorum, gelinimi alıp getir, yoksa şu gevezeliklerin gerekli değil, – dedi. Beyler de:

– Bayjan’ın sözi doğru. Bayjan doğru dedi, – diyerek onayladılar.

Beyler Jünis ile Numaş’a sorarlar:

– Sizin Gali’yi çıkarıp gönderdiğiniz doğru mu? – Bunlar üstlenip:

– Canımız bir arkadaş olduğumuzdan çıkarıp götürdük, doğru, – dediler.

Beyler katibi alıp ayrı bir eve girip kararı yazdılar ve geri gelip duyurdular:

– Juman Bayjanoğlu’nun nikahlı karısı Cemal Sarsenbaykızı’nı kendi istememesine rağmen Gali Düysebekoğlu’na götürdükleri için: Düysebek, Jünis, Nurmaş üçlüsü bir ay içinde kızı bulup geri vermek mecburiyetindedir. Eğer geri vermezlerse, her biri iki ay hapiste yatacaktır, – diye açıkladılar.

Mesul taraf:

– Bu “nikahlı kadın” dediğiniz de nedir? – diye sordular. Beyler: “ Şeriat böyle kabul ettikten sonra nikah farketmez değil mi? – dediler. Aslında bunların ilçe mollasından geçen gün istemiş oldukları nikah cüzdanını Düysebekler sezmemişti. Bu karardan sonra Düysebek ve Sarsenbaylar, Bayjan’ın çaldırıldığı atları almak için beylere sordular. Beyler bunu “karşı dava” diyerek reddetti. İkisi de beylerin bu iki kararından memnun olmamış, kararların kopyasını istediklerinde: “Köye gelip alırsınız”, – diyerek kaymakam ile katibi belgelerini toplamışlar, halk da dağılmıştı.

Sarsenbay ile Düysebek kararın kopyasını almak için kaymakamın obasına birkaç kez gitmişlerse de, çeşitli bahaneler söyleyip kopyayı vermemişler bu sırada da on beş gün geçmişti. Bu günlerin içinde yukarıda söylemiş olduğumuz hakimim hazırladığı kağıt da gelmişti. Kaymakam Bayjan’ı çağırıp istişare ettiler, sonunda da hakime bir mektup gönderdiler.

“Davalı iki tarafın soruşturması boyunca bu kız hakkında beylere sormuştum. Gerçekte bu kız Juman Bayjanoğlu’nun nikahlı karısıymış. Doğruluğuna inanmanız için bu ilana ek olarak gönderilen ilçe mollası Ahmetjan Ayamasoğlu’nun nikah kitabından verdiği nikah cüzdanı delildir. Hem beylerin belirttiği yasal süre, yani on beş gün içinde gelip kopyalarını almadılar, bu nedenle kararı yerine getirmeyi emretseniz”, – dediler.

Kaymakamın bu mektuplarının hakime gittiği zaman Düysebek, Sarsenbay ve Nurmaşlar da şehre gelip, şikayetlerini iletiler.

– Kendi istekleriyle birbirlerini severek kaçan kızla erkeği biz kaçırmışız gibi, bir çok hayvanımız elimizden alınıp geri verilmedi, bizi onları bulup getirmek için mecbur ettiler. “Bulup getirmezsenez iki ay hapse gireceksenez diye buyurdular. Vah hem de ilçe mollası nikah kıydım” diye sahte nikah cüzdanı vermiş. Kaymakam ve beyler hem de zenginler tek tip olup ihanet etmektedirler. Birkaç kez gitmemize rağmen kararın kopyasını da vermedi, – diyerek gerçekleşen olayları beyan ettiler. Hakim bunların şikayetini işleme koyup, kaymakama cevap vermesi için bir mektup gönderdi.

XII

Bayjan kızın kaçıp halkın toplandığı günden beri gizlice her yere kızla yiğidi aramak için adamlar göndermişti; bu adamların her biri bunların gidebileceklerini düşündükleri yerlerin hiçbirinde olmadığını anlamıştı. Bayjan bunu öğrendikten sonra şehirde Fatiholla beyde olduklarına inanarak: “Şehrin içinde bir şey yapıp alamayız. Fatiholla beyin halktan alacağı iki bin tenge borcu vardı, şimdi bu kaçaklarımızı saklayıp, halkımızın ileri gelenlerinin yaramaz dedikleri bu kişileri bize vermezsen, borcunu verdirmeyiz dersek, korkar”, – diye karar verdi. Bu haberi söylemeye gelen kişiye Fatiholla bey içten içe korkarak, doğru olma ihtimali vardır diye düşünerek, cevap verdi:

– Doğru, ilk başta mahkemeye dilekçe vermek için bize gelip üç-dört gün kalmışlardı. Sonra bizden gittiler, nerede olduklarını bilmiyorum. Eğer bunların artık bizde kaldığı öğrenilirse, halkınız ne yaparsa razıyım, – dedi. Bu kişi Fatiholla beyin sözüne inanıp, memleketine döndü. Fatiholla bey Gali’ye şöyle söyledi:

– Şu kafirlerin söylediklerini biliyorsun, şimdi başka bir yere gidip sığınmanız size de bize de daha faydalı olur.

Gali bu sözü anlayarak:

– Hayır, Fatiholla veli! Ben sizden razıyım, zalimler ne yapacağı belli olmuyor. Öyleyse bundan üç²yüz kilometre uzaklıktaki bir yerde babamın anne tarafından akrabaları var, oraya gideyim, – deyip ertesi gün yola çıkmak için hazırlıklara başladı. Gali'nin koşturabileceği iki atı vardı.

Fatiholla bey, at arabası ve bazı araç gereçlerle birlikte elli tenge para da vererek, şehirden çıkararak, “Hayırlı yolculuklar” diyerek dua etti. Gali de Cemal de kendi anne-babalarından ayrılıyormuş gibi ağlayarak ayrıldılar.

Gali önceleri Nogaylar gibi giyiniyordu, Cemal'i de Nogay gibi giyindirip, şalını büründürdükten sonra yolda gören kişiler onları şüphe duymadan Nogay sanıyordu. Bu nedenle korkmadan gönülleri sevinç içinde akıllarındaki düşünceleri konuştular. Gali sordu:

– Kötü konuşmadan iyi olacağı yok. Eğer böyle kaçarken yakalanırsak, sen benden ayırıp götürseler kabul edip gider miydin? – dedi. Cemal:

– Allah korusun, ne diyorsun, canım senin yoluna kurban olsun, senden canlı olarak ayrılmaktansa ölüm bana daha iyidir. Bunlar bu şekilde konuşup giderlerken kuşluk vakti gelmiş, yol üzerinde bir gölün kenarındaki ağaçlarından arasından geçiyorlardı.

Çevresinde hiç memleket olmayan bu gölde bir çok çeşit kaz, kuğu, diğer kuşlardan vardı. Etrafındaki yerlerin havası sakın olup halı döşenmiş gibiydi, rüzgarsız günlerde göl ayna gibi ışıldar, uzaklardan seraplar görülüyordu. Bizim iki aşık burayı seyrederken, Cemal'in aklına bir şey gelmiş gibi şarkı söyleyip şiir okumaya başladı:

On sekiz bin alem yaratan Hak,
Kimisine çok mal vermiş, kimisine baht.
Kimini alim, kimini zalim etmiş,
Kimini dertli kimini sevinçli etmiş.

Şahane gökyüzü ile yeri ne kadar güzel,
Yüksek dağı, engin denizi, gölü ne kadar güzel!

²Önceki baskılarda “üç kilometre” olarak yazılan kelimenin olayın akışına göre “üç yüz kilometre” olarak yazılması mümkün. (Ped.)

Ormanı-çalılığı çiçek açmış bahçeleri,
Bunlardan faydalanan halk ne kadar talihli!

Gözüm doymaz, seyretsem harikalarını,
Hesabına aklın yetmez, yolunu şaşırırsın.
Yasa çıkarıp, kanun koyup oturur padişah,
Adalet ile yöneten halkını.

Didişir yüksek dağlar ile gökyüzü,
Mekanlarda ayı, kurt, maral ile geyik.
Cennetin çeşmesi gibi pınarına,
Bakıp dursan gitmez mi içindeki keder?

Gökyüzünde ay ile yıldızı, güneşi ne kadar güzel?
Tabiatın sakinleşmesi için gecesi ne kadar güzel?
Suda balık, gölde kuş, ormanda yabani hayvanlar,
Gürültü çıkaran çeşit çeşit sesler ne kadar güzel!

Cennet gibi şahane olan yazı ne kadar güzel,
Uçup giden kuğu ve kazları ne kadar güzel!
Yaşlıların geçmiş günleri hatırlayıp,
Gençlerin nazlı sözleri ne kadar güzel!

İliklere işleyen soğuyla kış ne kadar güzel,
Kar yağıp, suları donduran buz ne kadar güzel!
Canları korumak için Allak kuvvet verdikten sonra,
Mahlukatlar donmadan yürürler.

Biz çaresiz bu barınakta korunan,
Düşmanlar merhametsiz acımayan.
Bir damla rahmetinden göndersen,
Kurtulmaz olur muyuz hangi aradan.

Gali ile Cemal yolda dört gece geçirip, Kırkpınar'daki dayısı Balas'ın evine geldiler. Gönülleri ferahlayıp, günlerin nasıl geçtiğini de bilmeden korkusuzca yaşarlarken memleketlerindeki önceki gibi davalayıp, belge üstüne belge vererek bereketsiz ve sonuca ulaşmayan bir davaya girişmişlerdi. Gali'nin dayısı da oranın ileri gelenlerine: “Şimdi bunlar bizden kendilerini korumamızı istemek için geldiler, biz de insanlığımızı gösterip bunları koruyalım. En çok iki yıl davalayırlar, sonrasında kendileri de bıkarlar”, deyip gençlerin gönüllerini öncekinden de çok sevindirdiler.

Bu misafirlerin şanssızlığına bak ki bir gün Gali yataktan acı çekerek kalktı. Dayıları da ürkmüştü. Cemal'in görünüşü de korkudan değişmişti.

Gali: “Tüm vücudum yanıyor, kemiklerim sızlıyor gibi oluyor”, – deyip acısı dinmeden, hastalığının zorluğu belli olmuş halde yataktan kalkmadan yattı. Hastalığı gün geçtikçe ağırlaşmış, dört-beş gün içinde çok tehlikeli hale gelmişti. Bir çok hekim getirtip iyileştirmeye çalışılırsa da iyi olmadı. Cemal'in gözünden kanlı yaşlar dökülmüş, yemek yemez olmuş, kirpiğini kırpmadan hiç uyumamış olarak zor bir derde düştü. Bir dakika bile Gali'nin yanından ayrılmadan, ağrıyor dediği yerleri hemen ovalıyor, parlayan gözlerini Gali'den ayırmadan otuyordu.

Yanlarında kimse yokken:

– Benim talihsizliğim kendi başımdan aşarak belası sana da bulaşmaya başladı, sonu hayırlı olsun, – dedi. Cemal Gali'yi kucaklayıp ağlıyordu. Gali:

– Ağlama, Allah korur, kaderimin hazinesi çok olan bir saatte şifa gönderir, – diyerek kendinden çok Cemal'in gönlünü teselli ediyordu. Öyle dese de hastalığı şiddetleniyor, Gali'nin hali kötüye doğru gidiyordu. Dayıları: “Memleketine haber verelim”, – dese de Gali buna izin vermedi.

– Allah'ın yazdığından kaçıp kurtulamayız, Allah korur, haber göndermeyiniz, – diyerek onları durdurdu.

On gün içerisinde hastalığı o kadar ağırlaşmıştı ki hatta helallik almaya bile başlamıştı. Cemal biçare olmuş insanlar gibi bazı zamanlarda başı dönüp bayılıp kalıyordu. Gali'ye:

– Ben şimdi ne yapacağım, senden geçip nasıl yaşarım, sensiz dünyada ben ne olacağım? – diye birçok kez sorsa da, Gali:

– Allah’a emanet ettim, – demekten başka hiçbir cevap veremedi.

Hastalanması tamı tamına on güç sürüp, Perşembe günü öğleden sonra yeni çiçek açmış bahçe gibi yanıp duran genç ömür söndü. Allah rahmet eylesin... Cuma günü halk kalabalık bir şekilde toplanıp, cenaze namazını kılarak “Köken mezarlığı” denilen yere defnettiler.

Gali canını teslim ettiğinden beri Cemal deli olmuştu. Dayıları da büyük kaygı içinde “Bir sefer bize işe düşüp de gelenler zavallı kaldılar, elimizle öldürmüşüz gibi olduk”, – deyip kendi aralarında istişare ederek haber vermek üzere birini gönderdiler.

Haberciler hem Gali’nin evine hem de Cemal’in evine gidip haberdar ettiler. İkisinin de anne-babaları yazıya dökemeyeceğim şekilde ağlayıp, feryat figan etmişlerdi. Düşmanları da o derece sevinmişlerdi. Çok durmadan Gali’nin anne-babası ve Cemal’in annesi yanlarına yoldaşlarını alarak ölümün olduğu yere gittiler. Gelir gelmez ağlayıp sızlayarak mezara gidip hasret giderip, köye döndüler. Zavallı Cemal az gün içinde kara humma geçirmiş biri gibi olmuş, gelen anne-babalarıyla görüşmeye hali kalmamıştı. Cemal’in annesi:

– Ağlama, kızım, talihsizliğine ver, Allah yazmamış, vebalin bizedir. Önceden Kazak geleneklerini uygulamasak, bu işe sebep olur muyduk? Bir yaramazlık etmiş olsan da dengini bulmuştun, Allah layık görmedikten sonra ağlamakla bir şey olmaz? – deyip nasihat etti. Gali’nin annesi de ağlayarak:

– Evladım, Galiciğim ile Cemalciğim ne zaman elin lafından kurtulup, sağ yanıma kadar oturdu diyordum, bu dileğime Allah yetiştirmede, – deyip sözünün sonunu getiremeden hıçkırma hıçkırma ağlayıverdi.

Bunlar üç gün konaklayıp geri dönecekleri gün Gali’nin mezarına dua etmeye gitmişlerdi. Molla Kuran okuduktan sonra Cemal Ali’nin mezarını kucaklayıp ağlayarak şunları söyledi:

– Gali! Gali! Talihsiz Cemal’in yanına geldi. Allah Teala bana senin mezarını göstereceğine beni alsaydı daha iyiydi. Ama emir olmadan can çıkmaz. “Dünyada birlikte rahatça yaşayacağız, Gali yaşadığında kötülere hiç zavallı olmam” demek kibirlilikmiş. Allah kabul etmedi, ümidim kesildi Gali. Kıpırmızı korların içine bırakıp uzak yolculuklara çıktın, kendin için hayırlı olsun! Ben, uğursuzun, gövdemde canım var oldukça seni unutmayacağım. Dünyada padişahın oğlu olsa da

senin dengin olmayacak. Güle güle canım! Gali! Bir benim için merhametli anne-babanı göremeden, ellerinden toprak attırmadan gittin, affet, canım! Allah Teala ahirette kavuşmayı nasip etsin. Belki o zaman çektiğim dertler bir saat sürmüş gibi unutulur. Ben uğursuzun, namert dünyada konaklayamadan yolumu şaşırdım, elveda, canım. M...M... Elveda...ve...da... – deyip Cemal bayılıverdi. Mezarın başındaki halk Cemal'e serpiştirip birazcık iyi olduktan sonra geri döndüler. O anda Cemal'in akli başına tam gelmemiş, ne dediği belli olmayan anlamsız sözler söyleyip duruyordu. Mezardan geri dönüp Babas'ın evine geldiklerinde yolcular geri dönmek istediler. Gali'nin anne-babası evlerine, Cemal'in annesi de kızını alıp evine geri döndü.

XIII

Cemal evine geldikten sonra gün geçtikçe endişesi ve kaygısı artarak kötüleşmiş, yeni bebek gibi zayıflamıştı. Bayjanlar olay böyle bittikten sonra: “Şimdi nereye gidebilir ki? – diyerek dava için de çok fazla girişimde bulunmamış, sakinleşmişlerdi. Cemal kendi evinde bir ay kaldıktan sonra Bayjan ve Sarsenbay'a akrabaları aracılık edip, Bayjan'a:

– Şimdi gelininizi alınız, falan filan oldu diye kin tutmayınız, evvelinden hiç suçunuz olmadığından Allah Teala sizin tarafınızda olup, sonunda böyle oldu, – dedikten sonra Sarsenbay'a da:

– Şimdi siz de kızınızı öncesinden razı olduğunuz yerine veriniz, – deyip nasihat ettiler. Bu sözleri iki taraf da kabul etti.

Şolpan kızına sordu:

– Evladım, Cemal, millet böyle diyor, şimdi ne yapacağız? – dedi. Cemal:

– Anne, artık benim yüzümden adınız kötüye çıkmasın, bana Gali olmadıktan sonra farketmez, suya batırsalar da ateşte yandırsalar da gönüllü olarak veriniz, Allah Teala benim alnımı açık çıkaracak olsaydı, Gali'yi böyle etmezdi, – diyerek dertlenmiş olarak kederli bir ses tonuyla cevap verdi.

Juman efendi Cemal'i kendi gidip almasını namusuna uygun görmediğinden dolayı Bayjan'ın karısı gelip Cemal'i aldı.

Bir zamanlar Cemal iyi bahtlı bir kız olarak milletin ağızına düşmüş, akranlarının arasında en önde gelen olarak parlayıp dururken bu derecesinden düşüp, sonunda böyle değersiz, böyle eksikliğe düşer olarak yağmalanmaya düşmüş mal gibi birinden birine alıp getirildiğini gören halktan Cemal'e acımayan kimse kalmamıştı. Düğünlerde göle konan kuğu gibi görünen Cemal'i şimdi görenler tanıyamaz olmuştu.

Cemal'i evine getirttikten sonra Bayjan kaymakam aracılığıyla belge yazıp hakime bildirdi. Allah yazısı olup Gali Düysebekoğlu öldükten sonra beylerin hükmü gereği anne-babası Cemal'i getirdi. Cemal de "önceki eşimi kabul ediyorum" diye el basıp imza verdi. Cemal olup: "Artık iki tarafımızın da birbirimizden sorulacak hakkımız, davamız yok", – dedikten sonra bu iş hakkında şikayet kalmadığına dair ilçe başkanından haber geldi. Bu olaylar gerçekleştiğinde Ekim ayı gelmiş, millet kışlaklara dönmeye başlamıştı.

Gali hiçbir zaman Cemal'in aklından çıkmıyor, bir dakika olsun sevinmeyip iki dudağını açıp gülümsemedi. Hiçkimseyle konuşmuyor, söylenen sözleri duymamazlıktan geliyordu, bir çeşit divane bir kız olup çıktı. Juman "öncekileri yüzüne vuracağım" diye tartışma çıkarıp, ne söyle de vurup, küfür edip, bazı zamanlarda da dövüp eziyet ediyordu. Bayjan ile karısı Cemal'i gerçek bir samimiyetle sevmediklerinden oğullarına akıl verip, onu durdurmuyorlardı. Cemal'in üstündeki elbiseleri çok kötüydü. Bazı zamanlarda gözlerinin altı mor haldeyken biri gördüğünde Cemal zavallısı yerin dibine girmek istiyordu. Son zamanlarda Juman'a akıl verenler de vardı, Bayjan'ın kendisi de:

– Artık yeter oğlum, "kaçan düşmana kadın erkektir" ve daha fazla kaba davranma, – dese de bu sözler Juman'ın kulağına girmedi. Cemal'e canı yanan kimse olmadığından elinden gelen sadece tek başınayken hüngür hüngür ağlamak idi.

Bu şekilde kışın bir iki ayı geçti. "Cemal'in gördüğü eziyet ve zulmü Müslüman çocuğu görmesin" demek uygun olur. Ayakta dursa ayağına, otursa başına vuruyordu. Ne kadar vurup eziyet etse de Cemal'in ağzından tek bir söz bile çıkmamıştı.

Bir gün Juman yine sebepsiz yere küfretmesinden sonra Cemal dayanamayıp:

– Beni kendimden geçirmek istiyorsan kesinlikle öldür, beni yaktığın gibi canımı yandırma" dedi. Juman bu sözü duyunca:

– Yaa, sevmiş olduğun kocanın derdi hala bitmemiş, ben senin derdini bitireyim deyip, – deyip orada gövdesini tekmeleyerek kızı bayılttı. Bu olanların üzerine Juman’ın annesi gelip kavgayı ayırıp Juman’ı azarlayarak:

– Sen şimdi adamı öldürecek miydin?! deyip onu evden çıkarıp dışarı gönderdi.

Cemal bir saat sonra ayılınca aklını başına toplayıp: “Ben hayatımı böyle devam ettiremeyeceğim, bu itin elinden öleceğime, başka bir tarafa gidip orada öleyim”, – diye düşündü. Cemal’in gitmeyi düşündüğü kişi şehirdeki Fatiholla beydi. “Nihayetinde oraya varırsam, birinin semaverini kaynatıp, hizmetini yapsam da, hor olup halk gözüne görünmezdim”, – şeklinde düşünürken güneş batmış gece olmuş millet de yatmıştı. Cemal’in bu düşüncesine göre bu gece Bayjan’ın atı da eyerli olarak duruyor olmalıydı.

Sıcak tutacak giysiler giyip, yavaşça çıkıp, Cemal o ata binip “kurtardın mı, Allah’ım” diyerek bu uzun yola çıktı. Cemal’in işi tersine gitmiyormuş gibi olsa da bu sefer işi kolay olmayacağı belli olmaya başladı. Cemal’in yola çıktığı zaman azıcık rüzgar esiyordu. Cemal yirmi kilometre uzaklaştığında kar fırtınası çoğalmış yol görünmez olmuştu. Tipi gittikçe şiddetlenerek önünü arkasını kapladı. Korkunun, rahatın ne olduğunu unutan Cemal’in aklında Gali olup giderken atı bir yerde durup kaldı. O an farketti ki atı önceki yoldan çıkmış, bele kadar yağın içine saplanıp kalmıştı. Sonra atı döndürmek istese de iki eli de dizgini tutamayacak kadar buz tutmuş hem de bütün vücudunun donmuş olduğunu fark etti. Cemal tüm gücünü toplayıp atını döndürerek gitmeye başladı. Hiçbir şey görünmüyor, yol da bulunmuyordu. Böyle yolunu şaşırılmış halde gece ortasına kadar ilerlemiş, kendisi de tamamen üşümüş halde ne yapacağını bilmeden durakladı: “Hiç olmazsa attan inip, yayan devam etsem, ısınır mıyım ki”, – deyip atından inip yürümeye çalıştı. Kalın kara yığılıp kalmaktan yürüyemiyordu, bir yere gelince yere yığıldı. Gündüzde binip gittiği, gecen yanında olan at Cemal’in yanından uzaklaşmadan durup kaldı. Cemal de can havliyle tüm vücudu yanıyormuş gibi üstündeki elbiselerini çıkarıp sağa sola fırlattı. Tüm sesiyle:

– Gali, Gali, ihtiyaç duyduğum canım, neredesin? – diye bağırdı. Hayatının son anı da buydu. Halkın hikayesine konu olan güzel Cemal amacına ulaşmadan düz bir bozkırda, Aralık ayının merhametsiz tipili bir gecesinde canını teslim etti...

Tipi sadece Cemal için çıkmış gibi sabahleyin dinmişti. Cemal zavallısı da yoldan beş yüz metre uzakta yatıyordu. Öğle vaktinde şehirden gelen beş-altı yolcu oraya yaklaştığında yol üstünde kımıldamadan duran eyerli bir at görüp, şüphelenerek yanına gelmişlerdi. “Bunun sahibi nerededir?” deyip yan tarafa doğru atın izlerini sürerek Cemal’in başına geldiler. Yerde yatan bir kadın ve yanında çıkarılmış giysileri. Orada yoldaşlarından biri yakındaki köye gitti, diğerleri de başında bekledi. “Bu kimdir? Ne etmiş bir insandır?” – deyip tanıyamadan beklerlerken, içlerinden biri: “Bunun cebinde ne var acaba?” – diyerek kaftanının cebine el atınca kurşunkalem ile yazılmış bir kağıt çıktı. Okudular ki bu Bayjan’ın gelini Cemalmiş, bu kağıtta başına gelen acılar ve Gali’ye yazdığı bir ağır vardı. Köyden gelenler Cemal’i Bayjan’lara götürüp verdikten sonra ertesi gün de soğuk kara toprağa teslim ettiler. Cemal’in cebinden çıkan kağıdı yolcular kendileri okuyup hikayesini söyleyerek halk arasında yaymışlardı.

O kağıttaki, Cemal’in Bayjan’ın evinde yazdığı ağıt şöyleydi:

Kızın değeri beş kısrak,
Satılıp gitti pazara.
Başımdan geçen olaylar
Layık değil mi yazmaya?
Canı acıyan asil insanlar,
Aladursunlar dikkate.
Merhametli insan garibe,
Boşuna çukur kazar mı?
Merhametli babamız
Bakmadan verdi Cemal’e.
Dengine varan kız olsa,
Benim gibi zayıflayıp eziyet çeker mi?
Allah layık görmedi
Ali gibi kahramana.
Görülen rüya gibi gün geçti,
Olduktan sonra böyle ezelden.
Sevincini gösterip,

Çektirdi kaygısını düzlükte.
Karanlıkta kaldım ben
Mum-kandil söndüğü zamanda.
Gali'den kalıp ne oldum,
Gelmedi benim ecelim de.
İçime düştü ateşli dert
Kaynayan su gibi kazanda.
Bozuldu gülüş, geceki uyku,
Diliyorum Hak'tan ezanda.
Mahşer günü olduğunda
Kavuşmayı Allah yazar mı?
Arasında iki ateşin
Beni, Allah, biçare ettin.
Garibim, gönlü kederlendirip,
Düşmanı güçlü zor ettin.
Altın, cevher asıldı
Yere gömüp yok ettin.
İsfahan kılıcı,
Gönlü kırıp, falı tebeşir ettin.
Cemal kızın davası deyip,
Savmalköl başını kalabalık ettin.
Rahmeti bol Allah'ım,
Niye bunca rezil ettin?
Bahçedeki papağan kuşuydum,
Karakuşa yem ettin.
Han kızı gibi üstündüm,
Bir kötüye denk ettin.
Yavrusuz deve gibi bağırıp,
İşte, beni hüngür hüngür ağlattın.
Kahrımı gönderip,
Denk akranımdan eksik ettin.
Böyle üzüntülü edecek kadar,

Ben zavallı ne ettin?..
Ağlayıp zırladım – Gali yok,
Kudretinin işine razı oldum!

Petropavl, 1910

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİL İNCELEMESİ

4.1. SES BİLGİSİ

4.1.1. Kazak Alfabeti

Kazak alfabesinde 9 ünlü, 22 ünsüz olmak üzere 31 ses vardır. Alfabenin gösterimi aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

KAZAK ALFABESİ							
KİRİL		LATİN		KİRİL		LATİN	
Büyük	Küçük	Büyük	Küçük	Büyük	Küçük	Büyük	Küçük
А	а	А	а	П	п	Р	р
Ә	ә	Ă	ă	Р	р	R	r
Б	б	B	b	С	с	S	s
В	в	V	v	Т	т	T	t
Г	г	G	g	У	у	uv, üv, v	
Ғ	ғ	Ğ	ğ	Ұ	ұ	U	u
Д	д	D	d	Ү	ү	Ü	ü
Е	е	E	e	Ф	ф	F	f
Ё	ё	Yo	yo	Х	х	X	x
Ж	ж	J	j	Һ	һ	H	h
З	з	Z	z	Ц	ц	Ts	ts
И	и	ıy, iy, i		Ч	ч	Ç	ç
Й	й	Y	y	Ш	ш	Ş	ş
К	к	K	k	Щ	щ	Şç	şç
Қ	қ	Q	q	Ъ	ъ	Kesme İşareti	
Л	л	L	l	Ы	ы	I	ı
М	м	M	m	І	і	İ	i
Н	н	N	n	Ь	ь	İnceltme İşareti	
Ң	ң	Ñ	ñ	Э	э	E	e
О	о	O	o	Ю	ю	Yu	yu
Ө	ө	Ö	ö	Я	я	Ya	ya

4.1.2. Ses Bilgisi

4.1.2.1. Ünlüler

Kazak Türkçesinde 9 ünlü ses vardır. Bunlar: a (a), ә (ä), e (e), o (o), ө (ö), ұ (u), ү (ü), ы (ı), і (i) harfleridir. Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki ünlülerden farklı olarak sadece ә (ä) şeklinde gösterilen ses bulunmaktadır.

4.1.2.2. Ünsüzler

Kazak Türkçesinde б (b), в (v), г (g), ғ (ğ), д (d), ж (j), з (z), й (y), к (k), қ (q), л (l), м (m), н (n), ң (ñ), п (p), р (r), с (s), т (t), у (w), ф (f), х (x), һ (h), ш (ş) olmak üzere 23 ünsüz harf bulunmaktadır.

4.2. BİÇİM BİLGİSİ

4.2.1. İsimler

4.2.1.1. Çokluk Eki

Çokluk eki ismin birden çok olduğunu bildirir. Kazak Türkçesinde altı çeşit çokluk eki vardır. Bu ekler +lar, +ler, +dar, +der, +tar, +ter şeklindedir. Türkiye Türkçesinde kelimenin son hecesindeki ünlü sesin kalınlık-incelik durumuna göre +lar veya +ler olarak gelen çokluk eki Kazak Türkçesinde, Türkiye Türkçesinden farklı olarak kelimenin son harfine ve yine son hecedeki ünlü sesin kalınlık-incelik durumuna göre kelime kök ya da gövdesine eklenir.

Kelime kök ya da gövdesi ünlü bir ses ya da r, v, y ünsüzleriyle bitiyorsa bu kelimeye +lar veya +ler; l, m, n, ñ, z, j tonsuz ünsüzleriyle bitiyorsa +dar, +der; tonsuz ünsüzlerle bitiyorsa +tar, +ter ekleri eklenir. Metinde geçen örneklerden bazıları şunlardır:

oquşılar (okuyucular), *bozbalalar* (delikanlılar), *bular* (bunlar), *noğaylardıñ* (nogayların), *sırlar* (sırlar), *tawlar* (dağlar), *erler* (erkekler), *biler* (beyler), *medreseler* (medreseler), *uädeler* (anlaşmalar), *üyeler* (evler), *moyındarına* (boyunlarına), *aıldar* (köyler), *ağayındar* (akrabalar), *tömender* (aşağılar), *kiimder* (elbiseler), *jurttarına* (yurtlarına), *etekteri* (etekleri).

4.2.1.2. İyelik Ekleri

İyelik ekleri, ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu ifade eden eklerdir. Bir nesnenin başka bir nesnenin malı olduğu, başka bir nesneye bağlı olduğu veya başka bir nesnenin parçası olduğu ifade edilmek istenirse, o nesneyi karşılayan ismin sonuna iyelik eki getirilir. (Biray, Ayan ve Ercilasun, 2015: 80).

Kazak Türkçesinde iyelik ekleri teklik birinci şahıs için +m; teklik ikinci şahıs için +ñ; teklik ikinci şahıs nezaket şekli için +ñız, +ñiz; teklik üçüncü şahıs için +ı, +i, +sı, +si; çokluk birinci şahıs için +mız, +miz; çokluk ikinci şahıs için +larıñ, +leriñ, +darıñ, +deriñ, +tarıñ, +teriñ; çokluk ikinci şahıs nezaket şekli için +larıñız, +leriñiz, +darıñız, +deriñiz, +tarıñız, +teriñiz; çokluk üçüncü şahıs için +ı, +i, +sı, +si şeklindedir. (Ercilasun, 2007: 450). Kazak Türkçesinde iyelik eklerinin yuvarlak ünlülü şekilleri yoktur.

Metinde geçen iyelik eki almış kelime örnekleri: *hikayamızdağı* (hikayemizdeki), *sözimiz* (sözümüz), *üvine* (evine), *şeşesi* (annesi), *awılı* (köyü).

4.2.1.3. Aitlik Eki

Kazak Türkçesinde +ğı, +gi, +qı, +ki olmak üzere dört farklı çeşidi bulunan aitlik ekleri, isim kök ya da gövdesine eklenerek ismin kime ya da neye ait ait olduklarını belirtir.

Kazak dil bilimcileri bu ekin +nIñ, +dIñ, +tIñ ilgi ekli ile kaynaşmasından oluştuğu tahmin edilen +niki, +diki, +tiki ekini tek aitlik eki olarak kabul etmektedirler. (Koç ve Doğan, 2004: 202).

Metinde geçen bazı örnekler: *qazirgi* (şimdiki), *biulğı* (bu yılki), *manağı* (deminki).

4.2.1.4. Hal Ekleri

4.2.1.4.1. Yalın Hal

Kazak Türkçesinde yalın hal eksiz olarak kullanılır. Metindeki hal isim çekim çekim eki almamış yalın haldeki kelime örnekleri: *qız* (kız), *qıs* (kış), *adam* (adam), *aqquw* (kuğu), *aul* (köy, oba), *dünie* (dünya), *jigit* (yiğit).

4.2.1.4.2. İlgî Hali

İlgî durumu eklendiği ad ile başka bir ad arasında sahiplik, ilgî bağı kurma durumudur. İlgî durumunun öteki ad çekimi eklerinden ayrılan tarafı, adı fiille bağlayan bir ek olmamasıdır. (Korkmaz, 2009: 268).

Kazak Türkçesinde kullanılan ilgî hali ekleri +nıñ, +niñ, +dıñ, +diñ, +tıñ, +tiñ şeklindedir: *romanniñ* (romanın), *sözimniñ* (sözümün), *bizdiñ* (bizim), *payğambardıñ* (peygamberin), *köldiñ* (gölün), *halıqtıñ* (halkın), *jigittiñ* (yiğidin).

4.2.1.4.3. Yükleme Hali

Yükleme hali, “adın söz içindeki geçişli fiilden doğrudan doğruya etkilenmesi durumudur.” (Banguoğlu, 2004: 326).

Belirtme hali ve akuzatif eki olarak da isimlendirilen yükleme hali Kazak Türkçesinde +nı, +ni, +dı, +di, +tı, +ti şekillerindedir: *bozbalanı* (delikanlıyı), *kisini* (kişiyi), *Jamaldı* (Cemal’i), *belbeudi* (kemerini), *jumıstı* (işi), *kuälikti* (kimliği).

4.2.1.4.4. Yönelme Hali

Kazak Türkçesinde yönelme hali ekleri ünlüler ve tonlu ünsüzlerle biten kelime kök ya da gövdelerinden sonra +ğa, +ge; tonsuz ünsüzlerle biten kelime kök ya da gövdelerinden sonra +qa, +ke olup iyelik eki almış isimlerden sonra ise +a, +e şeklindedir: *şaruğa* (köylüye), *Saumalkölge* (Savmalgöl’e), *jauapqa* (cevaba), *Nurpeyiske* (Nurpeyis’e), *balasına* (çocuğuna), *közine* (gözüne).

4.2.1.4.5. Bulunma Hali

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de bulunma hali ekleri +da, +de, +ta, +te şeklindedir: *aulda* (köyde), *üyde* (evde), *uaqıtta* (vakitte), *töbeşikte* (tepecikte).

4.2.1.4.6. Ayrılma Hali

Türkiye Türkçesinde +dan, +den, +tan, +ten olan ayrılma hali ekleri Kazak Türkçesinde de aynıdır.

Ancak, çıkma hali ekinin m, n, ñ genizsi ünsüzlerinden herhangi biriyle biten bir sözcüğe ilave edilmesi durumunda, çıkma hali ekindeki diş ünsüzü d, genizsileşerek yerini n ünsüzüne terk eder. Dolayısıyla Kazak Türkçesindeki çıkma eki de bu ünsüzlerden sonra +nan, +nen şeklinde kullanılır. (Koç ve Doğan, 2004: 205).

aqşadan (akçeden), *jerden* (yerden), *alıstan* (uzaktan), *tösekten* (yataktan), *basımnan* (başımndan), *künnen* (günden).

4.2.1.4.7. Vasıta Hali

Kazak Türkçesinde vasıta hali ekleri +men, +menen, +ben, +benen, +pen, +penen'dir: *senimenen* (seninle), *qolmen* (elle), *qızben* (kızla), *qoşemetpen* (saygıyla).

4.2.1.4.8. Eşitlik Hali

Eşitlik hali, Kazak Türkçesinde +şa, +şe, +day, +dey, +tay, +tey ekleriyle kurulur: *aulday* (köy kadar), *sanduşaştay* (bülbul gibi), *tiridey* (diri gibi), *merüerttey* (inci gibi), *ğumırınşa* (ömrünce), *öziñşe* (kendince).

4.2.1.5. Soru Eki

Kazak Türkçesindeki soru ekleri ma, me, ba, be, pa, pe'dir:

bar *ma?* (var mı), joq *pa?* (yok mu?), uqtıñ *ba?* (anladın mı?), teñ *be?* (denk mi?).

4.2.2. Sıfatlar

4.2.2.1. Niteleme Sıfatları

Niteleme sıfatları, canlı ve cansız varlıkların renk, şekil, biçim, tat, koku, mesafe, huy, alışkanlık, yetenek, beceri gibi türlü dış ve iç özelliklerini bildiren sıfatlardır. (Korkmaz, 2009: 361).

Metinde geçen niteleme sıfatlarından bazı örnekler şu şekildedir: *suluw* Jamal (güzel Cemal), *biik* taular (büyük dağlar), *jaqsı* bala (iyi çocuk), *jaman* qız (kötü kız), *ıstıq* dert (sıcak dert), *ülken* qatın (büyük kadın).

4.2.2.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları sayı sıfatları, işaret sıfatları, belgisiz sıfatlar ve soru sıfatları olarak dört türdür.

4.2.2.2.1. Sayı Sıfatları

4.2.2.2.1.1. Asıl Sayı Sıfatları

Kazak Türkçesindeki asıl sayı sıfatlarından bazıları metinde geçen örnekleriyle birlikte şu şekildedir: *bir* roman (bir roman), *bir* jastaw (bir genç), *eki* ayaq (iki ayak), *üş* kisi (üç kişi), *tört* kün (dört gün), *bes-altı* jolauşı (beş-altı yolcu), *jeti* jas (yedi yaş), *segiz* qırlı (sekiz köşeli), *on toğız* şar (on dokuz oy), *jüz jırma* şaqırım (yüz yirmi kilometre).

4.2.2.2.1.2. Sıra Sayı Sıfatları

ekinşi qatın (ikinci kadın), *ekinşi* kün (ikinci gün)

4.2.2.2.1.3. Kesir Sayı Sıfatları

Metinde örneği bulunmamaktadır.

4.2.2.2.1.4. Üleştirme Sayı Sıfatları

Metinde örneği bulunmamaktadır.

4.2.2.2.1.5 Topluluk Sayı Sıfatları

Kazak Türkçesinde bir-yedi aralığındaki sayılara +aw, +ew ekleri getirelerek topluluk sayı sıfatları oluşturulur: *ekew* bala (iki tane çocuk).

4.2.2.2.2. İşaret Sıfatları

Kazak Türkçesindeki işaret sıfatları “bu” anlamındaki bul, osı, mınaw, mına ve “şu, o” anlamlarındaki sol, anaw, ana, sonaw, osınaw, sona kelimeleridir.

Zeynep Korkmaz'a göre işaret sıfatları aslında birer zamirdir. Bu yüzden olsa gerektir ki, Kazakistan'da yazılan Kazak Türkçesi gramerlerinde yukarıdaki sözcükler sıfatlar bölümünde değil, zamirler bölümünde ele alınmıştır. (Koç ve Doğan, 2004: 214).

bul kitapta (bu kitapta), *bul* jerde (bu yerde), *osı* şaqta (bu devirde), *osı* elde (bu memlekette), *minaw* öleñ (bu şarkı), *mina* sözine (bu sözüne), *sol* uaqıtta (o anda), *anaw* kün (o gün).

4.2.2.2.3. Belgisiz Sıfatlar

bir neşe künder (birkaç gün), *härbir* tamırşı (her bir hekim).

4.2.2.2.4. Soru Sıfatları

qay jerge (hangi yere), *qalay* jauap (nasıl cevap), *qanday* kisi (nasıl biri), *qanşa* qızbozbala (kaç kız çocuğu), *nendey* oylar (ne gibi fikirler), *neşe* märte (kaç defa).

4.2.3. Zamirler

4.2.3.1. Kişi Zamirleri

Kazak Türkçesindeki kişi zamirleri tekil 1. şahıs için *men*; tekil ikinci şahıs için *sen*, *siz*; tekil üçüncü şahıs için *ol*; çoğul birinci şahıs için *biz*; çoğul ikinci şahıs için *sender*, *sizder*; çoğul üçüncü şahıs için *olar*, şeklindedir.

men de jazdım. (ben de yazdım).

sen de ruqsat ber. (sen de izin ver).

Sol sebepti bizdiñ *sizge* aytqalı kelgen sözimiz. (Bu sebeple bizim size söylemek istediğimiz).

Sender şarlarıñdı Nurpeyiske salıñdar. (Sizler oylarınızı Nurpeyis'e veriniz).

sizder osı jumıstı alıñdar. (sizler de bu işte yardım edin)

Olar da *men* sekildi beyşaralar ğoy. (Onlar da benim gibi biçarelerdir).

Kazak Türkçesindeki kişi zamirlerinin hal ekleriyle çekimi aşağıdaki tabloda olduğu gibidir: (Biray, Ayan ve Ercilasun, 2015: 93).

Yalın Hal	İlgi Hali	Yönelme Hali	Yükleme Hali	Bulunma Hali	Ayrılma Hali	Vasıta Hali	Eşitlik Hali
men	meniñ	mağan	meni	mende	menden	menimen	mendey
sen	seniñ	sağan	seni	sende	senden	senimen	Sendey
siz	sizdiñ	sizge	sizdi	sizde	sizden	sizben	Sizdey
ol	oniñ	oğan	onı	onda	odan (onan)	onimen	Onday
biz	bizdiñ	bizge	bizdi	bizde	bizden	bizben	Bizbey
sender	senderdiñ	senderge	senderdi	senderde	senderden	sendermen	senderdey
sizder	sizderdiñ	sizderge	sizderdi	sizderde	sizderden	sizdermen	sizderdey
olar	olardiñ	olarğa	olardı	olarda	olardan	olarmen	onlarday

4.2.3.2. Dönüslülük Zamiri

Kazak Türkçesinde dönüslülük zamiri “öz” (kendi) dür. Bu zamirin çekimleri ise şu şekildedir: özim (kendim), öziñ (kendin), öziñiz (kendiniz), özi (kendisi), özimiz (kendimiz), özderiñ (kendiniz), özderiñiz (kendiniz), özderi (kendileri).

Tutadı *öziñ* erler han ornına. (Erkekler kendini han yerine koydular).

Özderine qırıq şaqırım jerde Saybolat degen elde. (Kendilerine kırk kilometre uzaklıktaki Saybolat isimli yerde).

özimiz maldıñ zeketin berermiz. (kendi malımızın zekatını veririz).

Mına kâpirlerdiñ sırları *öziñe* mâlim ğoy. (Bu kafirlerin sırları kendine bilindik ya).

öziñ üşin qayırılı bolsın! (kendin için hayırlı olsun!).

4.2.3.3. Belgisiz Zamirler

Metinde geçen belgisiz zamirlerin örneklerinden bazıları şu şekildedir:

Särsenbayğa *birew* kelip jetkizip edi. (Särsenbay’a birisi gelip ulaştırmıştı).

on jasına jetken uaqıtında *ärkimder*: “Särsenbay üyinde bir jaqsı bala bar”, – dep. (on yaşına geldiği zaman herkesler: “Särsenbay’ın evinde iyi bir kız çocuğu var”, – deyip).

ärqaysısı hal-ahualın bilisken edi. (her birisi hal-ahvalini biliyordu).

Qazirde *eşkim* körgen joq. (şimdilerde gören hiç kimse yok).

Okuğa emes jurttıñ *bäri* qumar (Halkın hepsi okumaya hevesli değil).

4.2.3.4. İşaret Zamirleri

Kazak Türkçesindeki işaret zamirleri ve hal ekleriyle çekimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir: (Biray, Ayan ve Ercilasun, 2015: 94).

Yalın Hal	İlgi Hali	Yönelme Hali	Yükleme Hali	Bulunma Hali	Ayrılma Hali	Vasıta Hali	Eşitlik Hali
bul	buniñ	buğan	bunı	bunda	bundan	bunimen	bunday
osı	osınıñ	osığan	osını	osında	osıdan	osımen	osınday
sol	sonıñ	soğan	sonı	sonda	sondan	sonıman	sonday
anaw (ana)	ananiñ	anağan	anani	anada	anadan	anawmen	anaday
mınaw (mına)	mınanıñ	mınağan	mınanı	mınada	mınadan	mınawmen	mınaday
bular	bulardıñ	bularğa	bulardı	bularda	bulardan	bularmen	bularday
osılar	osıladıñ	osılarğa	osıladı	osılarda	osılardan	osıarmen	osılarday
solar	solardıñ	solarğa	solardı	solarda	solardan	solarmen	solarday
analar	analardıñ	analarğa	analardı	analarda	analardan	analarmen	analarday
mınalar	mınalardıñ	mınalarğa	mınalardı	mınalarda	mınalardan	mınalarmen	mınalarday

Bul ayılmış artıqşılığınıñ üstüne. (Bu söylenilen özelliklerinin üstüne).

Bular Jamaldıñ küyeuiniñ... (Bunlar Cemal'in kocasının...).

Särsenbay *soğan*söylesuge keldi. (Sarsenbay ona konuşmaya geldi).

Tastaydı *osıladıñ* kız hämmäsin. (Bıraktı kız bunların hepsini).

4.2.3.5. Soru Zamirleri

Metinde geçen soru zamirlerinin örneklerinden bazıları şu şekildedir:

Birjan *qaydan* şığar eken? (Bircan nereden çıkarmış?).

Naçalnik *ne* jumısqa keldi eken? (Muhtar ne iş için geldi?).

Jok, onıñ üşin *nege* kelsin? (Yok, onun için niye gelsin?).

Buniñ jazıp jürgeni *nemene*? (Bunun yazdığı şey acaba ne?).

4.2.4. ZARFLAR

4.2.4.1. Yer ve Yön Zarfları

Hareketin yapıldığı yeri veya yönü belirten zarflardır. Metinde geçen örnekleri şu şekildedir:

molda *tıstan* kelip otırıp (molla dışarıdan gelip oturarak).

Ah, dariğa, dariyadan öte şıqsa! (Ah, yazık, ırmaktan öte geçse!)

Alıstan at terletip keldim toyğa. (Uzaklardan at sürüp geldim bu eğlenceye).

4.2.4.2. Zaman Zarfları

Eylemi zaman açısından belirten zarflardır. Metinde geçen örnekleri şu şekildedir:

Ötken qışşaruğa jeñil bolğandıqtan. (Geçen kış köylüye hafif geçtiğinden).

Bir küni *tüs kezinde* köldiñ jel jağınan şañdatıp şauıp kele jatqan bir orıs, bir qazaq körindi. (Bir gün öğle vaktinde gölün rüzgarlı tarafından tozu dumana katarak gelen yabancı bir Rus ve bir Kazak göründü).

Ol *tüniaulnay*, vıbornaylar uyıqtamastan qızmetinde bolıp. (O gece oba başkanı ve adamları uyumadan hizmet edip).

Säske kezinde qonıraulatıp päueskemen töre de körindi. (Kuşluk vaktinde faytonla asilzade de geldi).

biilği Satıbaldınıñ arızı şığıp qalğan bolar ma? (bu yılki Satıbaldı'nın şikayeti sonuçlanmış olabilir mi?).

bıltrğı jurttarına üy tigip, köp uzamay bie de bayladı. (geçen yıl ki yurtlarına ocak kurdular, çok geçmeden kısraklar da semirdi).

Biraz söyleskennen *keyin* Särsenbay şakirtpen kelisip, üyine alıp qayttı. (Biraz söyleştikten sonra Sarsenbay şakirtle anlaştı ve alıp evine götürdü).

Jamal qaşqan küni *tañerteñ* Särsenbay namazğa tösekten turıp, (Cemal'in kaçtığı gün sabahleyin Sarsenbay namaza kalkıp,).

4.2.4.3. Durum Zarfları

Eylemlerin ortaya çıkış şeklini belirten zarflardır. Metinde geçen örnekleri şu şekildedir:

muñlı dauspen jauap berdi. (hüzünlü bir ses tonuyla cevap verdi).

Jamalğa *aqırın* sıbırlap ayttı. (Cemal'e sessizce fısıldayarak söyledi).

4.2.4.4. Miktar Zarfları

Eylemin miktarını, azlık çokluk derecesini belirten zarflardır. Metinde geçen örnekleri şu şekildedir:

Alla Tağala sizge bireuden *artıq*, bireuden *kemdäulet* berip, ekinşi, mınau bir jaman nemeñiz bar. (Allah Teala size birinden fazla, birinden az zenginlik verip, ikincisi bu kötü çocuğunuz var).

Bul küni Ğali men Jamal *äbden* söylesip, ärqaysısı hal-ahualın bilisken edi. (O gün Gali ile Cemal iyice konuşarak, birbirlerinin hal-ahvalını öğrenmişlerdi).

Sanı *köp*, sapası joq, hämmädän bos. (Sayısı çok, kalitesi yok, hem de boş).

balanı *munşa* qayğǵı-qasiretke saldıñ. (çocuğunu bunca derde kedere bulaştırdın).

4.2.4.5. Soru Zarfları

Eylemi soru aracılığıyla belirleyen zarflardır. Metinde geçen örnekleri şu şekildedir:

Jok, onıñ üşin *nege* kelsin? (Yok, onun için neden gelsin?).

Bul qayğǵı qız sorlıdan *qaşan* keter? (Bu kaygı zavallı kızdan ne zaman gider?).

Bul “nekeli qatın” degeniñiz *qalay*? (Bu “nikahlı kadın” dediğiniz nasıl?).

“Qız Jiberiñ” *qayda*? (“Qız Jiberin” kitabı nerede?).

Qarağım, sen *negejüdeusiñ*? – degende (Evladım, sen niye bu kadar zayıfladın – dediklerinde).

4.2.5. Fiiller

4.2.5.1. Bildirme Kipleri

4.2.5.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Kazak Türkçesinde görülen geçmiş zaman -dı, -di, -tı ve -ti eklerine şahıs ekinin gelmesiyle oluşur. Bu zamanın olumsuzluğu iki türlü yapılır. Birincisi fiile önce olumsuzluk eki, sonrasında ise zaman eki+şahıs ekinin getirilmesiyle yapılır. İkincisinde ise fiile -ğan, -ken eklerinin ardından joq veya emes kelimelerinin şahıs eki almış şekilleri getirilir. Metinde geçen örnekler şu şekildedir:

Qadari hal bilgenimşe men de *jazdım*. (Bildiğim kadarıyla ben de yazdım).

Uqtıñ ba? (Anladın mı?).

neşe jasqa *keldiñ*? (kaç yaşına geldin?).

Qalampırdan qorqıp, toqal da *almadıñ*. (Qalampır’dan korktuğundan ikinci eşi de almadın).

Härkimniñ özine erik *bergen joq* pa? (Herkesin kendine irade vermedi mi?)
Ğali ruqsat *etpedi*. (Ali izin vermedi).

4.2.5.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Kazak Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman iki türlü yapılır. Birincisi -ıp, -ip, -p ekleriyle; ikincisi ise -ğan, -gen, -qan, -ken ekleriyle oluşur. Zaman eklerinden sonra şahıs ekleri de eklenir. Bu zamanın ikinci türü eylemin daha eski bir zamanda yapıldığını belirtir. Metinde geçen örnekler şu şekildedir:

Hatıñda “bay emespin” dep *jazıpsıñ*. (Mektubunda “zengin değilim” diye yazmışsın).

aıılğa bir şäkirt *kelipti*, moldalıqqa turadı eken. (obaya bir şakirt gelmiş, molla olacak kişi).

Körse eken ğayıblärin härkim *qılğan*. (görseydi bilinmeyenleri herkes yaparmış).

4.2.5.1.3. Şimdiki Zaman

Kazak Türkçesinde şimdiki zaman üç farklı şekilde yapılır. Ancak metinde iki türün örneği bulunuyor. Bu iki tür şu şekilde yapılır:

a) Ünsüzlerle biten fiillere -a, -e; ünlüyle biten fiillere -y şimdiki zaman ekinin eklenmesiyle yapılır. Zaman ekinde sonra şahıs ekleri de eklenir. Örnekleri:

Demeymin jalpaq jurttıñ bärei keşçe (Engin milletin hepsi geç kalmış demiyorum).

Aytıpsañ da qalpıñdı, men *bayqaymın* (Söylemesen de yalanı, ben dikkat ediyorum).

men öz basım malımniñ kirin *beremin* (ben malımın zekatını veriyorum).

Özimiz bir aıılda jeti-segiz üymiz, bes ayğa jırma bes som aqşa *beremiz* (Biz bu obada yedi-sekiz aileyiz, sana beş ay için yirmi beş som para veriyoruz).

b) -ıp, -ip, -p eklerinin eklendiği fiillere otır-, jat-, jür-, tur- yardımcı fiillerinin şahıs eki almış hallerinin eklenmesiyle yapılır. Örnekleri:

aqırında Jamaldıñ köz jasına *qalıp oturmız* (sonunda Cemal’in gözyaşına kalıyoruz).

Qarağım, Jamal, jurt mınanday *dep jatır*, endi qaytemiz? (Evladım, Cemal, millet böyle diyor, şimdi ne yapacağız?).

Äy, qu bas! Sonşa maldı aydap jürüp, durıstap zeket bermeysiñ, qajığa barmaysıñ, kim üşin *jinap jürsiñ*? (Ey, düzenbaz insan! O kadar malı önüne katıp gidersin, doğru düzgün zekat vermezsin, hacca gitmezsin, kimin için biriktiyorsun?).

Qazirde men mınanday bir qıyalğa *tüsip turmın*. (Şimdilerde ben bunun gibi bir hayale düşünüyorum).

c) Fiile -wda, -wde eklerinin gelmesiyle yapılan şimdiki zaman örneği metinde bulunmamaktadır.

4.2.5.1.4. Gelecek Zaman

a) Fiile -a, -e, -y ekleri + şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılan gelecek zaman, bu eklerle yapılan şimdiki zamanla biçimce aynıdır. Gelecek zamanı ifade etmesi cümlenin anlamıyla ortaya çıkar.

Bu çekim hem gelecek zaman hem şimdiki zaman ifade ettiğinden “değişken şimdiki zaman” şeklinde adlandırılmaktadır. (Biray, Ayan ve Ercilasun, 2015: 104).

b) Gelecek zamanın fiil + -ğalı, -geli, qalı, -keli + jat-, jür-, otr-, tur- + şahıs eki formülüyle yapılan ve fiil + -maq(şı), -mek(şi), baq(şı), -bek(şi), -paq(şı), -pek(şi) + şahıs eki formülüyle yapılan şekillerinin metinde örneği bulunmamaktadır.

4.2.5.1.5. Geniş Zaman

Kazak Türkçesinde geniş zaman ünsüzle biten fiillerden sonra -ar, -er; ünlüyle biten fiillerden sonra -r eki ve bu eklere şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılır:

Jauabın erteñge şeyin dayarlap *qoyarsıñ* (Cevabını yarına kadar hazırlayıp koyarsın).

Äğär de kilip skandal çığarmaqçı bulsalar, pryamo çastqazayavit ütip, jilkölärin *qaşırtarmız* (Eğer gelip de skandal çıkarmak isterlerse direk mahkemeye bildiririm, enselerini kaşıtırız).

Äueliñde de men “toqal alma” degen jerim joq, mağan nesin *aytasıñdar*? (Önceden de ben kuma alma demedim, bana ne söylersiniz?).

Düniende patşanıñ balası bolsa da sağan *teñgermespin*. (Dünyada padişahın oğlu olsa da senle denkleştirmem).

özimiz maldıñ zeketin *berermiz* (malımızın zekatını veririz).

4.2.5.2. Tasarlama Kipleri

4.2.5.2.1. Şart Kipi

Kazak Türkçesinde şart kipi fiil + -sA ekiyle yapılır. -sA ekinden sonra şahıs ekleri de gelir.

Olar sekildi bir jigitpen köñil qosıp *qaşsam* (Onlar gibi gönlümü kaptırıp bir yiğitle kaçsam).

Esekke arğımaqtı *qosaqtasañ* (Eşekle asil atı evlendirsen).

Endi täuekel dep, atıñızdı bir şıǵarıp *qalsañız* qayter eken? (Şimdi tevekkül edip, makamınızı yukarı çıkarsanız, ne olur?).

kitap salatın sandıqşasın *qarasa* (kitap koyduğu sandığa baksa).

aytpasañdar (söylemeseniz).

Jamal qarağım tım *bolmasa* da (Cemal evladım çok olmasa da)

Biraq mal jaǵınan köñili hoş *bolsa* da (Ancak mal mülk yönünden gönlü hoş olsa da).

4.2.5.2.2. Gereklilik Kipi

Kazak Türkçesinde gereklilik kipi fiil + -uw, -üw, -w + iyelik eki + kerek, tiyisti, qajet yardımcı fiillerinden birinin getirilmesiyle yapılır. Bu yapının metinde örneği bulunmamaktadır.

4.2.5.2.3. Emir Kipi

Kazak Türkçesinde emir kipinin her şahıs için farklı bir eki vardır. Teklik birinci şahıs için -ayın, -eyin, -yın, -yin; teklik ikinci şahısın nezaket şekli için -ñız, -ñiz; teklik üçüncü şahıs için -sın, -sin; çokluk birinci şahıs için -ayıq, -eyik, -yıq, -yik, -lıq, -lik; çokluk ikinci şahıs için -ñdar, ñder, ñızdar, ñizder; çokluk üçüncü şahıs için -sın, sin şeklindedir.

Äueli bir auız öleñ *aytayın* (Evvla bir şiir söyleyeyim).

Quday qossa, quda *bolayıq* (Allah nasip ederse dünür olalım).

sizder osı jumıstı *alıñdar* (sizler o işi alınız).

4.2.4.2.4. İstek Kipi

Kazak Türkçesinde istek kipi iki türlü yapılır:

a) fiil + -ğay, -ğey, -qay, -key + şahıs ekleri formülüyle yapılan istek çekiminin metinde örneği bulunmamaktadır.

b) fiil + -ğı, -gi, -qı, -ki + iyelik ekleri + keledi formülüyle yapılan istek çekiminin örnekleri:

Siz maqul körseñiz, biz özimizge qarağan Qurman bolıp bilikke *saylağımız keledi* (Siz uygun görürseniz, sizi kendimize, Qurman obasına başkanlığa seçelim).

4.2.6. Edatlar

4.2.6.1. Ünlemler

Ünlemler, çeşitli hisleri ifade eden; hitap, işaret etme, cevap verme gibi işlevleri olan edat türüdür. Metinde geçen örnekler şu şekildedir:

Oybay, moldeke, ol ne degeniñiz. (Eyvah, Molla, ne söylersiniz).

Äy, qu bas! (Ey, düzenbaz insan!).

Quday berdi, *äyde*, qayırlı bolsın. (Allah verdi, işte bu!, hayırlı olsun).

Jaraydı, mine jigit! – desin: – *Päli!* (“Peki, işte yiğit” desinler, ah!).

Ah, dariğa, dariyadan öte şıqsa! (Ah, yazık, ırmaktan öte geçse!).

Ätteñ, aydıñ jarıǵı kündizgidey. (Keşke, ay ışığı gündüz gibi olsa).

4.2.6.2. Bağlama Edatları

Sözcük, sözcük grupları ve cümleleri birbirine bağlayan edatlardır. Metinde geçen örnekler şu şekildedir:

Jamal bul öleñniñ mazmunına tüsinip *jäne* de özine bul jigittiñ oyman öleñ aytarlıq öneri joǵı maǵlum bolǵan soñ (Cemal bu şiirin anlamını kavrayıp ve de kendisine bu yiğitin doğaçlama şiir söyleme hüneri aşıkarduktan sonra).

Birjan sal *men* Sara qızdıñ aytısқанı (Birjan Sal ile Sara kızın atışması).

4.2.6.3. Son Çekim Edatları

İsimlerden sonra gelerek edat grubu kuran edat türüdür. Metinde geçen örnekleri şu şekildedir:

Jamaldı Bayjan üyine keltirgennen keyin, bolis *arqılı* qağaz jazıp, ulıqqa bildirdi. (Cemal’i evine getirttikten sonra Bayjan kaymakam aracılığıyla belge yazıp hakime bildirdi).

bir jıgitten *qatar* otırǵızatın ädet bar edi. (bir yığitle birlikte oturması adeti vardı).

Ağaş üydiñ keñ bir bölmesine törinen esigine *şeyin* halıq tolǵan edi. (Ağaç evin geniş bir odası başköşesinden kapısına kadar insanla doluydu).

on *şaqtı* şäkirt jinalıp oqu bastaldı. (on kadar öǵrenci de derse başladı).

Alǵaşqı basılımdardaǵı “üş şaqırım” degen söz oqiǵa jelisine *qaraǵanda* “üş jüz şaqırım” bolıu mümkin. (Önceki baskılarda “üç kilometre” olarak yazılan kelimenin olayın akışına göre “üç yüz kilometre” olarak yazılması mümkün).

Bilgen qadarınşa Ğali men Jamaldan *basqa* bozbalalar öleñ aytıp jatsa da (Bildikleri kadarıyla Gali ile Cemalden başka delikanlılar şiiir söylese de).

4.2.6.4. Cümle Başı Edatları

Cümle başında bulunan edatlardır. Başlattıkları cümleyi kendinden önceki ya da sonraki cümlelerle bağlarlar. Metinde geçen örnekleri şu şekildedir:

Eger de munan bılay bizde ekendiǵi bilinse, halqıñızdıñ ne qılǵanına razımın, – dedi. (Eğer bunların artık bizde kaldığı öğrenilirse, halkınız ne yaparsa razıyım, – dedi).

Biraq mal jaǵınan köñili hoş bolsa da (Ancak mal mülk yönünden gönlü hoş olsa da).

Äyteuir, onda jetsem, bireudiñ samaurının qaynatıp, qızmetin qılsam da, qor bolıp halıq közine körinbes edim (Nihayetinde oraya varırsam, birinin semaverini kaynatıp, hizmetini yapsam da, hor olup halk gözüne görünmezdim).

BEŞİNCİ BÖLÜM

MUHTEVA İNCELEMESİ

5.1. OLAY ÖRGÜSÜ

Birinci bölüm, iki obanın Savmalköl ismindeki yaylaya çıkış zamanlarının tasviri ve yaylaya yerleşmelerinin anlatılmasıyla başlamaktadır. Obalar yaylaya yerleştikten sonra Rus idarecisi başka bir şehire gitmek üzere yol alırken bir geceliğine konaklamak için Savmalköl'e gelmiştir. Rus idarecisi ve oba beyi çadırdaki görüşürlerken oba halkı toplanmış, merakla idareciden gelecek haberi bekliyorlarken oba halkından bir genç halkın toplandığı yere gelir ve Sarseke'ye kızının doğduğu müjdesini verir.

İkinci bölümde, ilk bölümün sonunda bir kız çocuğu dünyaya gelen Sarseke de denilen Sarsenbay'ın kişiliği ve ilk eşine kuma getirme süreci anlatılmaktadır. Sarsenbay ikinci eşini alma kararı verdikten sonra yakınlarının da yardımıyla kendilerine 40 kilometre kadar uzaklıkta olan başka bir obadan Jaras mollarının kızı Şolpan'ı bulurlar ve Şolpan ile evlenir. Şolpan 17 yaşındayken, ilk bölümde müjdesi Sarsenbay'a kalabalık içinde verilen kız çocuğunu dünyaya getirir.

Üçüncü bölümde Sarsenbaylar'ın Jamal adını verdikleri kızlarını dokuz yaşına kadar erkek çocuk gibi büyütmeleri, daha sonra bir din adamının uyarısıyla Jamal'ı kız çocuk gibi büyütme kararı vermeleri ve de Jamal'ın eğitim alması için obaya özel hoca getirilmesi süreçleri anlatılmıştır. Obaya özel hoca adayı olarak gelen kişi, aslen Nogay olan Gaziz isimli bir gençtir. Sarsenbay ile Gaziz ücret konusunda anlaşmışlar ve böylece Gaziz, Jamal'ın ilk hocası olmuştur.

Dördüncü bölümde Gaziz hoca çocuklara ders vermeye başlamıştı. Obadakiler hocadan eski usulle eğitim vermelerini istemişlerdi. Aslında istedikleri çocuklara namaz öğretilmesi, din-iman öğretilmesiydi. Gaziz hoca da böyle yapıyordu. Bir ay kadar süre geçtikten sonra hoca, Jamal'ın zekasına şaşırır olmuştur,

diğer çocuklara göre daha üstün zekalı olduğu açıktı. Bu durumu farkettikten sonra hoca Jamal'ın annesi Şolpan ile konuşmuş ve ona, beyler istemediği için yazı öğretmediğini ancak öğretmeye başlanırsa Jamal kısa sürede yazı yazmayı da öğrenecek durumdadır demiştir. Şolpan da Gaziz'den, Jamal'a gizlice yazı yazmayı öğretmesini istemiştir. Cemal üç buçuk ayda okuma yazmayı öğrenmişti. Sonrasında Gaziz isimli hoca Ufa'ya döner. Hoca döndükten sonra Sarsenbay, ahalinin kız çocuğunu okutmaya gerek yok şeklindeki telkinlerine ikna olmuştu ve Jamal'a tekrar hoca getirtmeyecekti. Ancak Sarsenbay Jamal'ın kitap okumasına karşı değildir. Ne zaman yeni bir hikaye kitabı görse onu satın alırdı. Eve ne zaman misafir gelse Jamal'dan misafirlere kitap okumasını isterdi. Kısa sürede zekasıyla kendini geliştiren Jamal, artık oba içerisinde “Sarsenbay'ın iyi, akıllı bir kızı var” şeklinde konuşulmaya, övülmeye başlanmıştır.

Beşinci bölümde Sarsenbay'ın oba başkanlığı seçimlerine girmesi için ikna edilişi, seçim için yaptığı harcamalar ve nihayetinde seçimi beş oy farkla Nurpeyis'e karşı kaybetmesi anlatılmaktadır. Sarsenbay'ın seçimi kaybetmesinde, ilçe kaymakamının dünürü olan Bayjan'ın, Nurpeyis'i desteklemesi etkili olmuştur.

Altıncı bölüm, kaymakamın dünürü olan Bayjan'ın, çevrede kötü ve akılsız olarak bilinen, Juman isimli oğlunun anlatılmasıyla başlar. Juman 17 yaşındadır. Bayjan, kendi hali vakti yerindeyken oğlunu zengin ve iyi bir ailenin kızıyla evlendirmek ister. Bunun için çevresindekilere danışır. Birisi Sarsenbay'ın evinde iyi ve güzel bir kız var diyerek, Jamal'ı, Bayjan'a gelin olarak alması için önerir. Bayjan, Sarsenbay'a dünür olmak istediği haberini gönderir. Jamal'ın annesi Şolpan, Juman'ın kötü biri olduğunu duyduğu için karşı çıkıp Jamal'ı dengi olan birine vermeleri gerektiğini söylese de Sarsenbay, bir önceki seçimi Bayjan nedeniyle kaybettiğini hatırlar ve eğer dünür olurlarsa bir sonraki seçimlerde Bayjan'ın kendisini destekleyeceğini düşünerek kabul eder ve Bayjan kız istemek için gelir. Sarsenbay bir miktar para ve mal karşılığında Jamal'ı verir. Bir süre sonra Jamal 15 yaşına gelmiştir. Cemal 15'ine geldiğinde akıllı, güzelliği ve zenginlikleriyle memleketin en önde gelen kızı olmuştur. Ayrıca şiir de yazmaktadır ve atışmalarda erkekleri susturmaktaydı. Öyleki obada düzenlenen bir toyda, üç çocuk kendisini atışmada yenmek için önceden plan yapmışlardı. Jamal buna rağmen çocukları

atışmada yenmişti. Diğer obalar arasında da Sarsenbay'ın iyi bir ozan kızı var şeklinde ünlenmiştir.

Yedinci bölümde Jamal'ın Juman hakkında söylenenleri işitmesi nedeniyle bu evliliği istemediği anlatılmaktadır. Jamal artık aklı erer yaşa gelmiş, Juman ile evlenirse ömür boyu mutsuz olacağını bilmektedir. Başka biriyle kaçmayı düşünse de anne ve babasını utandıracağını bilmektedir. Jamal bu düşünceler içinde kederleniyordu ve iyice zayıflamıştı. Annesi Şolpan kızının bu denli zayıflaması ve üzülmeye nedeniyle ona acımaktadır. Şolpan da bu evliliğin olmaması için Sarsenbay'a dil dökse de kocasını ikna edememiştir.

Sekinci bölümde Gali ile Jamal'ın obada düzenlenen bir toyda tanışmaları anlatılmaktadır. Gali, iyi eğitim almış, az da olsa Rusça da konuşabilen, ticarete yeni yeni başlayan genç bir delikanlıdır. Birkaç arkadaşıyla birlikte toy yerine geldiğinde onu Jamal'ın yanına oturturlar. Böylece ikisi sohbet etmeye başlar ve birbirlerini tanımış olurlar. Toyda çeşitli oyunlar oynandıktan sonra şiir söylemeye sıra geldiğinde önce Gali bir şiir söylemiş, ardından dombırasını yanındaki Jamal'a vermiştir. Cemal de bir şiir söylemiş ve böylece ikisi de söz ustalıklarını göstermişlerdir.

Dokuzuncu bölümde Gali ile Jamal'ın birbirlerine aşık olmaları anlatılmaktadır. İlk tanıştıkları toyun ardından Gali, Jamal'ı görmek için birkaç kez Sarsenbay'ın evine gelmiştir. Son gelişinde herkes uyuyunca Jamal, Gali'nin odasına gider ve gece boyu konuşarak aşklarını birbirlerine ilan etmiş olurlar. Bundan sonra her uygun vakitte görüşür olmuşlardır. Durum böyle ilerlerken kış ayı geçmiş yaz geliyordu. Bir gün Juman'ın nişanlısını görmeye geleceği haberini alırlar. Bu haber hem Gali'de hem Jamal'da üzüntüye neden olur. Jamal artık iyice düşünmüş ve Gali'ye kaçmaya karar vermiştir. Ancak kendilerine yardımcı olacak kimsenin olmayışından çekinmektedirler. Gali, Jamal'a bir mektup gönderir ve uzun süredir birbirlerine söylemedikleri kaçma fikrini söyler. Jamal da Gali'ye yazdığı cevapta kendisiyle kaçacağını iletmiştir.

Onuncu bölümde Gali, Jamal'ın kendisine cevaben gönderdiği mektubu okur ve sonrasında yakın arkadaşları olan Jünis ve Nurmaş'tan Jamal'ı kaçırabilmek için yardım ister. Sararıp solmakta olan Jamal'ın annesi Şolpan da kızının bu haline dayanmakta zorlanır. Jamal'a başka bir planının olup olmadığını sorar. Jamal

annesinin samimiyeti karşısında Gali'ye kaçacağını söyler. Şolpan anlayış gösterir ve seni kendim uğurlayacağım diyerek bu işe onay verir. Sonrasında Gali ve Jamal buluşarak kaçacakları günü belirler. O gün geldiğinde Şolpan sözünde durmuş, Jamal'ı sabah hiç kimse uyanmadan evden çıkararak Gali ile buluşacakları yere getirir. Hayır duaları ile gençlerin yola çıkmalarını izler ve sonrasında hiçbir şey olmamış gibi evine döner. Gali de Jamal'ı şehirdeki Fatiholla beyin evine götürür. Gali, Fatiholla bey ile daha önceden ticaret yapmış ve onu iyi biri olarak tanımış idi. Fatiholla beyin evine gelip bir süre konakladıktan sonra o şehirdeki hakimden Cemal için özgürlük belgesi almıştı.

On birinci bölüm Jamal'ın kaçtığı günün sabahında köyde olanlar anlatılarak başlar. Sarsenbay sabah namazına kalktığında Jamal'ın yokluğunu fark ederek eşlerine sorar. Jamal'ın elbiselerinin de yerinde olmadığı anlaşılınca kaçmış olduğuna kanaat getirdiler. Daha sonra köylülerle istişare ettiklerinde Jamal'ı Gali'nin kaçırdığı düşüncesi ağır basmıştır. Sarsenbay Gali'nin köyüne ve Bayjan'a durumu bildirmesi için birilerini gönderir. Gali'nin köyüne giden haberci o gece Gali ve iki arkadaşının en iyi atlarla obadan ayrıldığı haberini getirir. Bayjan bu olayı duyduğunda çok sinirlenir. Sarsenbay'ın atlarını çaldırır. Bayjan ilçedeki kaymakam, molla ve diğer beyleri rüşvetle yanına çekerek kendi istediği gibi kararlar almalarını sağlamıştır. Molla, Juman ve Jamal on gün önce nikah kıymışlar gibi göstererek evlilik cüzdanı çıkarır. Olaydan üç dört gün sonra kaymakam ve diğer beylerle birlikte ilçenin önde gelenleri toplanarak Düysebek ve Sarsenbay'ı sorgular. Bu toplantıda Düysebek ve Sarsenbay'ın bir ay içerisinde Jamal'ı getirip Bayjan'a teslim etmeleri gerektiği şeklinde karar alınır. Sarsenbay ve Düysebek kararın yazılı kopyasını almak için birkaç kez ilçeye gitmiş olsa da kendilerine yazılı kopyayı vermezler. Daha sonra kaymakam ve Bayjan hakime bir mektup yazarak kararın uygulanmasını talep ederler. Bu mektupla birlikte sahte evlilik cüzdanını da hakime delil olarak sunmuşlardı. Bu durumu haber alan Sarsenbay ve Düysebek de ilçeye gelir ve hakime durumlarını anlatarak onlar da karşı taraftan şikayetçi olur. Hakim şikayetlerini kabul etmiş ve iddiaları cevaplaması için kaymakama bir mektup yazmıştır.

On ikinci bölümde Bayjan'ın Jamal'ı bulması için görevlendirdiği adamların hiçbiri genç çifti bulamamıştı. Bayjan artık onların Fatiholla beyde olduğuna kanaat

getirmişti. Fatiholla beyin halktan alacaklı olduğunu biliyordu. Fatiholla beyin evine bir haberci göndererek eğer Jamal'ı kendilerine vermezse borçları ödetmeyecekleri şeklinde Fatiholla beyi tehdit ettiler. Fatiholla bey de çiftin kendisine geldiğini ancak üç dört gün kalıp ayrıldığını söylemiştir. Durum böyleyken Gali ile Fatiholla bey konuşarak başka yere gitmelerinin daha uygun olacağı kararını verirler. Gali'nin üç yüz kilometre uzaklıktaki başka bir akrabasına gitmek için genç çift Nogaylar gibi giyinerek yola çıkar. Gali ile Jamal dört gece yol aldıktan sonra Kırkpınar denilen yerde yaşayan Gali'nin dayısı Babas'ın evine vardılar. Babas onları bu gençlere yardım etmek bize görevdir diyerek kabul eder. Babas'ın evinde yaşarlarken bir gün Gali çok hasta bir şekilde uyanır. Onu görenler de bu halinden korkmuşlardı. Gali'nin her yeri ağrıyordu. Dört beş gün içinde hastalığı çok tehlikeli bir hal almıştı. Hastalanmasının üzerinden geçen on üçüncü günde Gali ölmüştür. Jamal da adeta delirmiştir. Babas dayıları hem Gali'nin hem Jamal'ın ailesine haber gönderir. İki aile de gelir. Jamal derdinden perişan olur, konuşacak hali bile kalmamıştır. Üç gün Babas'ın evinde konakladıktan sonra Gali'nin mezarına gidip hep birlikte dua etmişler ve köyelerine dönmek üzere yola çıkmışlardır.

On üçüncü bölümde aradan bir ay geçmiştir. Jamal bir bebek kadar zayıflamış durumdaydı. Bayjan ve Sarsenbay, Jamal'ı tekrar Juman'a vermek için anlaştılar. Şolpan durumu Jamal'a sormuş, Jamal da Gali olmadıktan sonra kim olursa olsun bir önemi yok diyerek durumu kabul etmişti. Bayjan'ın karısı gelerek Jamal'ı almış ve evlerine gelin olarak götürmüştür. Evlendikten sonra Juman, Jamal'a hep kötü davranıyor, hakeretler ediyor hatta her gün şiddet de uyguluyordu. Uzun süre böyle geçmiş Juman hala değişmemişti. Jamal bir gün ben böyle yaşayamayacağım diyerek canı tak etmiş bir vaziyette kaçmaya karar verir. Fatiholla beye gidecektir. Jamal o gece atına atlayarak yola çıkmıştır. Jamal yirmi kilometre kadar uzaklaştığında kar fırtınası çoğalmış yol görünmez olmuştu. Bir noktada kara saplanıp durmuştu. At hareket edemiyordu. Jamal atı döndürmek ister. Ancak elleri buz tuttuğu için atın dizginini bile tutamaz hale gelmişti. Zar zor atını döndürmeyi başaran Jamal gitmeye başladı. Hiçbir şey görünmüyor, yolu da bulamıyordu. Böyle yolunu şaşırılmış halde gece yarısına kadar at sürmüştü. Bir an tamamen üşümüş halde ne yapacağını bilemeden duraklamıştı. Attan inip yürüyerek devam ederse ısınacağını düşünerek attan iner. Ancak kalın kar tabakası üzerinde bir türlü yürüyemiyordu. Bir yere

gelince karın üstüne yığılmıştı. O anda “Gali, Gali, canım neredesin?” diye bağırdı. Bu, zavallı Jamal’ın son sözü olmuştu. Tipi sadece Cemal için çıkmış gibi sabehleyn dinmişti. Cemal zavallısı da yoldan beş yüz metre uzakta yatıyordu. Öğle vaktinde şehirden gelen beş-altı yolcu oraya yaklaştığında yol üstünde kımıldamadan duran eyerli bir at görmüşlerdi. Atın yanına giden yolcular daha sonra atın ayak izlerini takip ederek Jamal’ın naaşının başına vardılar. Jamal’ın cebinden Bayjan’ın evinde yazdığı bir ağıt çıkar. Jamal’ın hikayesi zaman içinde halk arasında yayılmıştır...

5.2. KİŞİLER

Jamal: Babası Sarsenbay 45 yaşındayken dünyaya gelen Jamal, uzun süredir çocuğu olmayan Sarsenbay ailesinin özlemlerle beklediği evlatlarıdır. Sarsenbay’ın ilk eşi Qalampir’dan çocuğu olmuyordu. Kendi düşüncesi ve çevresindekilerin desteğiyle çocuk yapmak için ikinci eşini almak isteyen Sarsenbay, Jaras molların kızı Şolpan evlenir. Şolpan evlendiklerinde henüz 14 yaşındadır. Şolpan 17 yaşındayken de Jamal’ı dünyaya getirir.

Sarsenbay ve ailesi, Jamal’ı dokuz yaşına kadar erkek çocuk gibi yetiştirdiler. Jamal’ı giyimine bakınca bilmeyen biri kız olduğunu anlamaz, erkek sanardı. Bir gün bir din görevlisinin, Sarsenbay’a bu durumun din kurallarına aykırı olduğunu söylemesi üzerine Jamal’ı erkek gibi giyindirmekten vazgeçerler, saçlarını da uzatırlar. Yine aynı din görevlisinin nasihatı üzerine Sarsenbay, Jamal’ı okutmaya da razı olmuştu.

Jamal’ın eğitimi için obaya özel bir hoca getirilir. Jamal ile birlikte obada yedi-sekiz çocuk daha ders almaya başlar. Eğitimin üzerinden bir ay kadar geçmesiyle hoca, Jamal’ın zekasının farkına varır. Jamal, diğer çocuklara göre çok daha zekidir. Ancak Sarsenbay Jamal’ın yazı yazmasını öğrenmesi istemez. Öğretmen Jamal’ın yazıyı da başarabileceğinden emindir ve annesi Şolpan’dan izin alarak Jamal’a yazı yazmayı da öğretir. Üç buçuk aylık bu ilk eğitimin ardından Jamal okuma yazma biliyor duruma gelmiştir. Hocası gittikten sonra Jamal bir çok kıssaları okumaya başlamıştı. Babası Sarsenbay’da onun okuduğu kıssaları dinler ve bundan hoşlanırdı. Hatta misafir geldiğinde Jamal’dan misafirlere kıssa okumasını isterdi. Kıssalarla da yetinmeyen Jamal istediğinde şiir de okuyordu. O bu özellikleri

ve zekası sayesinde ünlenmiş, çevrede Sarsenbay'ın iyi bir kızı var şeklinde konuşulur olmuştur.

Jamal'ı, kendi dengi olmayan, çevrede kötü bir çocuk olarak bilinen Juman'a istemeye geldiklerinde babası Sarsenbay onu bir miktar para ve mal karşılığında vermeyi kabul etmiş, böylece de Jamal'ın sözü verilmiş olmuştur. Bu isteme olayından bir süre sonra Jamal 15 yaşına girmişti. Henüz 15 yaşındayken zekası, söz ustalığı ve güzelliğiyle Jamal civarın en önde gelen kızı olmuştur. Böyle bir durumdayken sevmediği ve kendi dengi olmayan biriyle evlenmek zorunda kalışına üzülmüyordu. Bir gün obada düzenlenen bir toyda söylenen bir şiirde “*asil at ile eşek evlense, hayat boşa geçmez mi?*” diyerek kendisine laf bile çarptırılmıştı. Jamal bazen kaçmayı bile düşünüyor, ne yapacağını kimle kaçacağını bilemediği için elinden bir şey gelmiyordu. Üzüntüden zayıflamıştı ve annesi Şolpan da kızının bu haline çok üzülmüyordu. Annesi Jamal'ın kendi yazdığı bir şiiri bulmuş ve okumuştur. Bu şiiri okuduğunda Jamal'ın halini anlamıştı. Jamal;

*Şaşkınım, babamın beni paraya satmasına,
Koca memlekette bir keli bulduğuna.
Adı batası Juman, doğmasaydı!
Mal vererek beni sahipleneceğine.*

diyerek babasının kendisini dengi olmayan birine vermesine anlam veremediğini ifade eder.

*Babama ben ne yazdım çaresiz bırakacak kadar,
Bir huyumdan mı hoşlanmadı?
Genç yaşımdan beri han kızı gibi terbiyeliydim,
Sonunda dert çeken mi olacağım?
Kız başıma rağmen erkekten çok üzerime titreyip,
Yetiştiren babama vebal mi yükledim?*

Hatta bu durum kendisine o kadar anlamsız gelir ki babasına karşı bir suç kötülük mü yaptım acaba diye düşünür. Yukarıdaki mısralar bu durumun Jamal'ın şiirine yansımadır.

Jamal, kendisi ve Juman arasındaki, dağlar kadar olan farkları da anlatır. Kendi ifadesiyle “bülbül tuzağa düşmüştür”. Kendisini civarın en güçlü kartalı alması gerekirken kem gözlü bir baykuşla evlenmek üzeredir. Talihsizliğinin adını bile kendisi koymuştur:

*Bahçede şakıyıp duran bir bülbüm idim,
Rast geldi ben biçareye kurulan tuzak.
Göl oldu göz yaşlarım, ölüyorum,
Kurtulamazsam alnımdaki kötü talihten.*

*Engin gölde yerleşmiş bir kuğuydum,
Bu günlerde kötü de güçlü görünür.
Oral'ın kartalı alır diyordum,
Kemli baykuşa yem mi olurum.*

Bu kadar keder ve üzüntü karşısında Jamal, damat adayı Juman'a karşı da içindeki nefreti şiirine yansıtır:

*Zengin çocuk diye bilinir adı batası,
Juman'ın övülmesine ne demeli?
Kazak'ın tüm adetlerinde yok böylesi,
Düşmüşüm bir kurdun tuzağına.*

Jamal, Juman ile evlenirse hayatın kendisine zindan olacağını farkındadır. Bir gün obada düzenlenen bir toyda Jamal, Gali ile tanışır ve karşılıklı şiirler okurlar. Tanıştıktan bir süre daha görüşen bu iki genç, birbirine aşık olur. Jamal;

*Evlenirsem nasip olur da seninle,
Kim diyebilir evlenemedi diye dengiyle?*

*Seninle ateşte yansam da – hayalim yok
Yıkanmayan Juman isimli periliyle.*

diyerek Gali'nin dengi olduğunu, kendi tabiriyle bölgenin en iyi kartalı olduğunu söyler. Juman ile evlenmemek için Gali'yle ateşe düşmeye bile razıdır.

*Yalnız Allah şahit olsun,
Yeminimizi sağlam tutalım.
Senin için bir başımı ettim kurban,
Zincire vurup Sibiry'a sürgün etseler de!*

dizeleriyle Gali'yle kaçmak için her şeyi göze aldığını, hatta kendisini kurban ettiğini belirtir.

*Bu derdimi açabileceğim ağa-yengem yok,
Sırrımı başkasına söylesem, memleketten çıkar.
Bilmiyorum zavallı annem ne yapacak,
Bir tek inandığım, akıl verenim.*

Jamal'ın sırrını açıp dertleşebileceği, yardım isteyebileceği annesinden başka kimsesi de yoktur. Annesinin ardından ne halde olacağını da merak eder.

Jamal bir yandan kederli haliyle, bir yandan da aşkının mutluluğuyla Gali ile kaçacaktır. Mutluluk onun da hakkıdır. Kazakların kız alıp satılması geleneğine baş kaldırmıştır.

Sarsenbay: Jamal'ın babası olan Sarsenbay aldığı kararlar nedeniyle romanda geçen olayların büyük bir kısmına neden olan kişidir. Bunların en önemli ve acısı da kızının ölümüdür.

Karakter olarak uysal biri olan Sarsenbay hiç eğitim almamıştır. Hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Ancak maddiyat açısından obanın diğer kişilerine göre zengin, hayvan sayısı daha fazladır.

Genellikle tek başına karar alamayan, çevresindeki insanların yönlendirmelerinin etkisi altında kalan biridir. Gerek ikinci eşini alma konusunda, gerek seçimlere girme konusunda, gerekse de Jamal'ı Bayjan'ın oğluna verme konusunda hep çevresindeki insanların yönlendirmesiyle karar almıştır. Eşi Şolpan, onun bu durumunu “başında iraden yok” diyerek bir çok kez eleştirmiştir.

Dini konulara önem veren ancak din adamlarına olması gerekenden fazla inanan biridir. Bir din adamı ne derse doğru ya da yanlış düşünmez, sorgulamaz ve onu uygular.

Çıkarlarına göre hareket eden biri olan Sarsenbay'ın kızını Juman'a vermesi de seçimlerde başkan olacağı ümidiyledir. Dünürünün gücünü kullanarak başkan olmayı hedefleyen Sarsenbay, kızının mutluluğuyla uzaktan ya da yakından asla ilgilenmez. Bu açıdan bakıldığında Sarsenbay için bencil bir tip denilebilir. Aynı zamanda eşlerinin anlatımıyla korkak birisidir.

Gali:Jamal'ın gerçek aşkıdır. Gali, orta boylu, iyi giyimli, yüzünde biraz çiçek hastalığı izi olan, bıyıkları yeni çıkmaya başlamış, kibar konuşan, edepli, kılık kıyafeti Nogaylara benzeyen bir gençtir.

Küçük yaşlarından beri çalışkanlığıyla bilinir. Çok iyi bir eğitim alan Gali, az da olsa Rusça da konuşabilmektedir. Aynı zamanda çok iyi bir islami eğitim almasına rağmen Kazak köylerinde mollalık yaparak ders vermemiştir. Son zamanlarda eğitimini bırakıp ticaret başlamıştır. O kadar güvenilir birisi ki kimse ona borç vermekten çekinmezdi.

Gali de çok iyi bir söz ustasıdır. Jamal ile tanıştığı toyda söylediği şiirlerle hünerini herkese göstermiştir. Kendisine şiir söylemesi için ısrar edildiğinde:

Hünerin varsa içinde, çıkar dışarı,

Burada saklamanın yok anlamı.

Dinleyenlerin kulaklarının pası silinip,

“Peki, işte yiğit” desinler, gayrı.

diyerek kulakların pasını sileceği kadar iddialıdır. İddiasında da haklıdır. O toyda söylediği şiirlerle Jamal'ın gönlüne girmeyi başarmıştır.

Şolpan: Sarsenbay'ın ikinci eşidir. Babasından eğitim alan Şolpan, Kuran'ı Kerim'i iki kez hatim etmiştir. Yazı yazmayı da biliyordu.

Öz kızı Jamal'ın acısıyla üzülen, onun kederi nedeniyle kendi de kederlenen Şolpan, her zaman kızının yanında olmuştur. Juman'a verilmesine de karşı çıkmıştır ancak eşine söz geçirememiştir. Üzüntüler içinde gözü önünde eriyip giden kızına Gali ile kaçarken yardımcı olacak kadar vefalıdır

Qalampir: Sarsenbay'ın ilk eşidir. Şolpanla evlenmesine söz de bir şey demese de hem Şolpan'ı hem kızı Jamal'ı kıskanan bir tiptir.

Juman: Yazarın tasviriyle hem kel hem de akılsız bir gençtir. Akılsızlığı o derecededir ki çıktığı alışverişlerde ya yanlış şeyler alıp getiriyor ya da altın para alması gereken yerde kendisine değersiz para veriliyor, o da bunu farketmiyordu bile. Çevresinde de kötü ve tabiri caizse işe yaramaz biri olarak adı çıkmıştır. Jamal'ın kendisi için olan düşüncesi “adı batasica”dır...

Gali'nin ölümünün ardından Jamal ile evlendiğinde ona sürekli kötü davranmıştır. Her gün kötü söz ve dayak atan biri olarak şiddet yanlısı bir profildir.

Bayjan: Juman'ın babasıdır. İlçede hatırı sayılan kişilerden biridir. Aynı zamanda kaymakamın dünürüdür. Siyasi ağırlığı vardır ve Sarsenbay'ın girdiği ilk seçimde onun rakibini destekleyerek Sarsenbay'ın kaybetmesine neden olmuştur.

Jamal'ın kaçması sürecinde olayları lehine çevirebilmek için rüşvet ve hırsızlık da dahil elinden gelen bütün kötülükleri yapmıştır. Çıkarları için dini de kullanan biridir. Öyle ki ilçe mollasına sahte evraklar hazırlatmıştır.

Fatiholla Bey: Gali ile Cemal'in kaçınca sığındığı ilk kişidir. İyi niyetli biridir. Jamal'a özgürlük kağıdı çıkarılması gibi resmi konularda da genç çifte yardımcı olmuştur.

Jünis ve Nurmaş: Bu iki genç Gali'nin, yedikleri içtikleri ayrı gitmeden beraber büyüdüğü çocukluk arkadaşlarıdır. Jamal'ı kaçırma işinin hem planlama hem uygulama aşamasında Gali'ye yardım etmişlerdir.

5.3. MUHTEVA İNCELEMESİ

5.3.1. Kazak Gelenekleri

5.3.1.1. Kadercilik ve Gelenek

Gelenekçi yaklaşım tarzında olan Sarsenbay, kadere müdahale edilemeyeceğine inanarak, kaderlerine razı olmaktan başka bir yol düşünmez bile:

“– Şimdi böyle yaparak Cemal'i sevmediği birine mi vereceğiz? – dedi. Bu defa Sarsenbay cesaretlenip:

– Bu it ne gevezelik edip durur? Allah'ın yazdığından fazla ne yapabiliriz, başka biri vereceğiz desek, Bayjan yöneticilerle birleşip, bizim canımızı okumaz mı? Malımızdan eder, başımızdan sopa eksik eder mi? “Kadın düşmandır” dedikleri budur, olmasa bu sözleri söyler miydin? – dedi. Şolpan, Sarsenbay'ın yumuşak başlı, korkak olduğunu önceden biliyordu. Bu sefer de düşüncelerinin doğru olduğunu görünce, artık Sarsenbay ile istişare edip, başlarına gelen dertleri halletmekten ümidini kesip, o geceden sonra Cemal hakkında Şolpan, Sarsenbay ile hiçbir şey konuşmadı.”

5.3.1.2. Geleneğe Bağlılık ve Zihin Karmaşası

Jamal, babasının kendisi için çizdiği yolu kabullenme noktasında geleneğe bağlı bir yol çizer ve babasını anlamaya çalışır:

*Allah'im rahmetine uzatacağım el,
Ben yoldan çıkan bir garip, bulamamış yol.
Açılıp başımıza tüten duman,
Neşeyle geri ver derim, dileğim bu.*

*Dışım sağlam, içim kederli duman,
Bu günlerde gönlüm zayıf, derdim çok.*

*Derine düştüm, tutacak dal yok,
Bir Allah'ım, yalnız kendin yardımcı ol!*

*Bahçede şakiyip duran bir bülbüm idim,
Rast geldi ben biçareye kurulan tuzak.
Göl oldu göz yaşlarım, öliyorum,
Kurtulamazsam alnımdaki kötü talihten.*

*Engin gölde yerleşmiş bir kuğuydum,
Bu günlerde kötü de güçlü görünür.
Oral'ın kartalı alır diyordum,
Kemli baykuşa yem mi olurum.*

*Şaşkınım, babamın beni paraya satmasına,
Koca memlekette bir keli bulduğuna.
Adı batası Juman, doğmasaydı!
Mal verip, beni sahipleneceğine.*

*Zengin çocuk diye bilinir adı batası,
Juman'ın övülmesine ne demeli?
Kazak'ın tüm adetlerinde yok böylesi,
Düşmüşüm bir kurdun tuzağına.*

*Babama ben ne yazdım çaresiz bırakacak kadar,
Bir huyumdan mı hoşlanmadı?
Genç yaşımdan beri han kızı gibi terbiyeliydim,
Sonunda dert çeken mi olacağım?
Kız başıma rağmen erkekten çok üzerime titreyip,
Yetiştiren babama vebal mi yükledim?*

5.3.1.3. Değişen Toplum

Geleneksel bakış açısından uzaklaşarak nişanlı bir kızın başka bir erkekle sevgili olması, hatta erkek kendi evindeyken aynı odada kalmaları toplumun değişen yüzünü gösterir:

“Bir gün Gali “şehre gidiyorum” diye, Sarsenbayın evine gelip orada geceledi. Kapının önüne çıkıp girdiğinde Gali, Cemal’e kasten onunla buluşmak için geldiğini sezdirmediğinden, gece Cemal şüphesiz yanıma gelir diye düşünmeye başladı. Bu düşüncesi de yanlış çıkmamış, ev halkı uyuduğu zaman iki genç aynı yataktaydı.”

5.3.1.4. Geleneğe Karşı Çıkma

Kız çocuğu babasının istediğine değil sevdiğiyle evlenmek ister ve harekete geçerek bu arzusunu hayata geçirmeyi amaçlar:

*“Evlenirsem nasip olur da seninle,
Kim diyebilir evlenemedi diye dengiyle?
Seninle ateşte yansam da – hayalim yok
Yıkanmayan Juman isimli periliyle.”*

5.3.2. Sosyal Yaşam

5.3.2.1. Esere Göre Kız Çocuklarının Toplumdaki Yeri

Eserde Sarsenbay uzun süre erkek çocuk özlemi çeker. Jamal kız olarak doğduktan sonra isminin belirlenmesinde erkek çocuk özleminin etkisi büyüktür. Keza Jamal bir erkek çocuğu gibi yetiştirilmiştir. Saçları uzatılmamış, erkek elbiseleriyle giydirilmiştir. Hatta bir din adamı onu gördüğünde erkek çocuğu sanar. Romandaki olay örgüsü, bir nevi erkek çocuk özleminin etkisiyle kurulmuştur.

“Cemal’i erkek çocuk gibi giyindirdikleri için bilmeyen kişi ona kız demeyi düşünmezdi. Kız diyen insanlara sinirlendiği günler bile olmuştu.”

Mirjakıp, toplumun kız çocuklarının evlenmesi konusundaki tutumunu eleştirir. Romanın sonundaki şiirde Mirjakıp, hem Jamal’ın durumunu özetliyor hem

de halkına tavsiyelerde bulunuyor. Jamal'ın durumunu yazan Mirjakıp merhametli insanların dikkate almasını ister. Ona göre bir kızın değeri “beş kısrak”tı ve pazara satılır gibi satılıyordu. Jamal'ın hikayesi Mirjakıp'ın romanın sonunda dediği gibi ağızdan ağıza yayılır. Mirjakıp vermek istediği mesajları da böylece Kazak toplumuna iletmiş olur.

Dönemin Kazak toplumundaki evlilik çağına gelmiş kız çocukların durumu iki zıt durum arasındaki çatışmadır. Kızlar ya istemedikleri halde evlenip ömür boyu mutsuz olacaklar ya da başka biriyle kaçıp anne-babalarının yüzlerini düşüreceklerdi. Anne babaların merhametsizliği aslında kızlarının fikirlerine önem vermiyor oluşlarıdır. Jamal'ın babası Sarsenbay doğrudan iyi ya da kötü tip olarak sınıflandırılmaz. Ortada bir noktadadır. Jamal'ın ifadesiyle onu “han kızı” gibi çok iyi yetiştirmiştir. Ancak evliliği konusunda çıkarları ağır basmıştır. Kendi fikrine zaten evlenecekti en azından hem zengin hem de kendi işine yarayacak biriyle evlenmesi daha iyi olacaktı. Jamal anne babasının merhametsizliğini aşağıdaki şiirde olduğu gibi gizlemez. Ancak bu merhametsizlik Jamal'da doğrudan bir baba nefreti oluşturmaz. O babasının neden onu istemediği biriyle evlendirdiği anlamlandırmaya çalışır. Hatta ilk başlarda başkasına kaçarak babasının utanmasını vesile olmak bile istemez. Jamal için durum böyleyken aynı arada kalmışlığı yaşayan bir çok Kazak kız vardır. Onların yaşadıkları duygular da Jamal ile aynı olacak ki Mirjakıp şiirinde Jamal üzerinden Kazak kızlarını anlatmaktadır:

*Zavallı kız, ele düşen bülbül gibi,
Ömür boyu kafesinde öter açmayınca kilidi.
Malını satar çok veren biri olursa,
Gider ağlayarak, biçare, karşı çıkmadan.*

*Merhamet etmez hiç anne-babası,
Olsa da sevdikleri öz çocukları.
Kızların çoğu dengiyle evlenemez,
Razı olmaya da yok kuvveti.*

Nasıl dursun şimdi ağlamadan kız,

*Erkeklerle karşı gelsek, beğenilmeyiz.
Esir gibi yaşayan dünya yüzü görmez,
Hak için yol arayıp büyüklere sormuyoruz.*

*Kötüye varsan, zavallı eder hayat geçer,
Davranır o ahmak köleden beter .
Gün çıkıp, ay da doğup, göz açılınca,
Bu kaygı zavallı kızıdan ne zaman gider?*

Kazak kızlarında hiç yetki yoktur ki arkadaşını bile evine davet edemez. Bu durum Kazak toplumunda kız çocuklarına hiç değer verilmiyor gibi anlaşılabilir da aslında öyle değildir. Jamal'ın eğitiminde de anlayacağımız üzere aslında ailesi onu çok sever ve değer verir. Mirjakıp da Kazak kızlarına bakış hakkındaki görüşlerini sadece evlilik konusunda sınırlandırmıştır:

*Maalesef, ay ışığı aydınlık gündüz gibi,
Yiğit erkeğin değerini kız biliyor gibi.
Zavallı kızın başında iradesi yok,
Kapıyı açıp dostunu eve sokmak gibi.*

5.3.2.2. Kız-Erkek Ayrımı

Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere dinin etkisiyle kız çocuklarının erkek çocuklarına benzemesi ya da erkek çocuklarına benzeyerek büyütülmesi toplumda kabul görmez. Hatta kızların eğitim alması, okumayı öğrenmesi de istenmemektedir. Dinin bu şekilde yorumlanması, kız çocuklarının eğitim almasını da engelleyici niteliktedir. Eğer Jamal da sadece eski usül eğitim alsaydı okuma yazma öğrenemeyecektir. Aşağıdaki örnekte dini açıdan kız çocuklarına bakış açısı en iyi şekilde özetlenmiştir:

“– Sarseke! Gönle böylesi düzgün gelir lakin şeriata göre erkek çocuğa saç örülmesi düzgün değildir. Ve de zengin kızı dokuz yaşında buluş çağına girer. Onun için namaz öğretip, okutup, saçını da uzatınız. Sizin bu işiniz Allah u Teala'nın

emrine razı olmamak gibi oluyor. Öyleyse de bu büyük bir günahdır. Biraz okuttuğunuzda mektup yazabilecek kadar okutmayın, özellikle Cedit mollalarına okutmayınız, ne için dersiniz, onlar önce din, iman öğretmeden, namaz öğretmeden, “İman Şart”, “Baduven”, “Aptiek”, “Ayjikler” gibi kitapları bırakıp, Ruslar gibi “a, b, t” diyerek Rus işini savunarak, çocuğu bozarlar. – dedi.”

5.3.2.3. Toplumdaki Sosyal Yaşam ve Çarpıklıklar

Özellikle Bayjan’ın, ilçe yöneticilerini rüşvet karşılığında ayarlayarak kendi lehlerinde karar almalarını sağlaması toplumun yöneticiler boyunda yaşadığı çarpıklığı gözler önüne serer:

“– İşte, millet içinde böyle yaramazlıklara izin verirsek, milletin koynundaki kadınlarını da alıp götürürler, bunun gibi şeyleri yasaklayıp, biriyle nişanlanmış dudu geri getirmek gerek. Birine yapılan ihanet yarın başka birinin başına gelmez mi, bununla halk arası bozulur, millet olmaktan çıkmaz mıyız? diyerek nasihat etmeye başladılar. Akşama doğru alaca karanlık vaktinde Bayjan, kaymakam ile katibi, o toplantıya gelen beş beyi ve ilçe mollası Ahmetjan’ı köyün dışına çağırıp:

– Artık ne yapacaksınız yapın, ben bu günlerde malı önemsemiyorum. Bunların bize getirdikleri on tane iyi atları var, bu mallar benim düşmanıma verileceğine, kendinize ganimet sayın, ben geciktirmeden göndereceğim. Sizler bu yolda benim namusumu kurtarmak için dediklerimi yapınız. – dedi. Bunlar da “ganimet” sözünü duyduktan sonra bıyık altından gülerek:”

5.3.2.4. Türk Toplumundaki Misafirperverlik

Türk halkının önemli bir özelliği olan misafirperverlik, ikram ve iltifat romana da yansıtılmıştır:

“O anda obanın insanları toplanmış, Qalampir hanımefendi de onlara kırmız ikram etmeye başlamıştı. Sarsenbay da Cemal’ye:

– “Kalk, evladım, mollaya hayvan getir!” diye emretti.

Cemal babasına bakıp dışarı çıkmıştı, peşinden gecikmeden Sarsenbay da çıkıp Cemal’e sessizce fısıldayarak: “geçenlerde kuyruk sokumu kurtlanmış kuzuyu

getir, eve sokmadan önce sargısını çıkar! Anladın mı? – dedi. Cemal de “anladım, anladım” deyip koşarak gitti”

5.3.2.5. Konargöçer Yaşam

Türklerin önemli bir özelliği olan konargöçer yaşam, dönemin Kazakistan’ında devam etmektedir:

“Geçen kış köylüye hafif geçtiğinden, mallar besili, kısraklar gebe kalmıştı, Köktal’ta kışlayan Qurman dedenin obası her yıldan erken yaylaya çıkmıştı. İki oba kadar milletin yaylası olan Savmalköl’e sırayla obalar yerleşip, geçen yıl ki yurtlarına ocak kurdular, çok geçmeden kısraklar da semirdi. Kış boyu birbiriyle görüşmeyen akrabalar birbirini özlemiş, iyi günde kötü günde her şeyi paylaşma adetleri gereği bir oba diğer obayı yemeğe (misafirlige) davet etmeye başlamışlardı.”

5.3.3. Eğitim

5.3.3.1. Eserin Başlangıcı ve Yazılış Amacı

Mirjakıp Dulatov, romanı 14 dörtlükten oluşan bir şiirden sonra başlatmıştır. Mukaddime bölümü olarak adlandırabileceğimiz bu şiirde yazar Kazak halkına seslenmekte ve de romanı yazma gerekçesini ifade etmektedir.

Şiirin ilk dörtlüğünde yazar, “*Mirjakıp aşağuların aşağısı*” diyerek kendisini alçak gönüllü bir tutumla okurlara tanıtır ve kendisine seslenerek “*Haydi, Kazakça bir roman yazıver.*” der.

Mirjakıp’a göre romanın yazılış amacı “*halkı düzeltmek*”tir. Kazakların kurtuluş ve kuruluş sürecinde önemli bir figür olan şair sanatı, toplum için kullanır. Sözün nasıl söylendiği değil ne ifade ettiği onun için daha önemlidir. Çünkü halkı bu sözlerden bir ders çıkarmalı ve kendisini düzeltmelidir. Türk edebiyat tarihinde tanzimat devrinde görülen “*sanat, toplum içindir*” anlayışını Mirjakıp da yansıtır. Kendi ifadesiyle Mirjakıp bu romanı canı sıkıldığında masal olsun diye yazmamıştır:

O zamanda da milletin hepsi bilemez,

Söz olur, iyi kötü hepsi tartışılır.

*Romanın maksadı halkı düzeltmek,
Can sıkıldığında yazılan bir masal değil.*

Şiirin son dörtlüğünde Mirjakıp basılmış Kazakça bir romanın olmadığını belirtir ve elinden geldiği kadarıyla kendisinin ilk romanı yazdığını ifade eder. Ayrıca roman türüne verdiği önemden olsa gerek roman örneklerinin çoğalması temennisini de okurlarıyla paylaşır:

*Basılmış Kazakça roman çok değil,
Bu günlerde halk içinde çok yayılmış,
Bildiğim kadarıyla ben de yazdım,
Dileğim hayata geçirenlerin çok olması.*

5.3.3.2. Kazak Tarihine Atıf ve Yazarın Gözünden Kazak Halkı

Mirjakıp, Kazakların tarih sürecinde cüzlere bölünmesine atıfta bulunarak Kazak halkının, bu süreçteki kalitesizliğinden ve bilime gerekli enerjiyi harcamayan tembelliğinden şikayet etmektedir:

*Bizim Kazak üç cüze bölündü,
Şecereden böyle göründü.
Sayısı çok, kalitesi yok, hem de boş,
Bilime uğraşmaya tembellik etti.*

Mirjakıp'a göre Kazaklar dünyadaki gelişmelerden habersiz olarak yaşamaktadırlar. Yaşadıkları topraklar çıkalamayacak bir çöl değildir lakin Kazaklar çölden çıkacak adımı bir türlü atmazlar. Bu şekilde adım atmadan da gelişemeyeceklerdir. Milletini, zindandaki bir mahkuma benzeterek hiçbir şeyden haberi olmadan karanlıklar içinde yaşadıklarını söyler:

*Bozkırdan uzaklara çıkıp, adım atmaz,
Ne zaman büyüyüp adam olacak?
Dünyadaki hikmetten habersiz,*

Koğuştaki esir gibi günü karanlık.

Her ulusun mutlaka bir eksik yanı vardır. Ancak Mirjakıp'ı üzen Kazakların tüm uluslardan geri kalmasıdır. Bu geri kalışın nedeni ona göre Kazakların tembelliğidir. Diğer uluslar bilim yoluyla karanlıklardan çıkıp aydınlığa kavuşurken Kazaklar, bilimle uğraşmaya tembellik eder. Halbuki çalışkan bir kişi olsa mutlaka başarıya ulaşacaktır. Mirjakıp'a göre Kazakların söyleyince bile kusurlarını kabul etmemeleri, onların iyileşmeyen bir hastalığıdır. Eksikliğini söylediğin zaman sözünü yalana çıkartırlar yani o sözler boşa gider. Çünkü ne dersene de, ne yaparsan yap; halka, vatana faydası olan işlerden, çalışmalardan geri durmaktadırlar. Bu durumları aşağıdaki üç dördlükte şöyle dile getirir:

*Hiçbir halk eksiksiz değildir,
Belli ki Kazakların hepsinden geri kaldı.
Başka milletler bizim gibi tembel değil,
Bilimle karanlığı aydınlık ederler.*

*Her halktan çalışkanlar çıkar,
Çalışan kişi başarılı olmaz mı.
Kazaklarda iyileşmeyen bir hastalık var –
Bu kusurunu söyleyen hoşlanmazlar.*

*Beyefendi desen gövdesi yükselir,
Verem hastalığı varmış gibi öksürür.
Halka faydası olan işten geri çekilir,
Söyle bu sözüm boş yere miydi?*

Mirjakıp yukarıdaki dördlüklerle Kazak halkını gelişmeye yönelik adımları atmadıkları için eleştirmektedir. Okumak kavramını milleti açısından ele aldığında yukarıdaki kadar sert eleştirmez. Genel bir ifadeyle “Kazakların hepsi okumaya hevesli değildir” der. Çoğunluk ya da azınlık bildirmeyerek okuma konusunda kalkın hevesini kırmak istemiyor olabilir. “Yüce, engin millet” diyerek şiirde ilk defa

halkına bir övgü getirmektedir. Şairin tekniğinde önce olumsuz durumu vermek ardından durumu yumuşatarak halkını harekete geçirme isteği vardır. Önce romanı okuyanların nasıl anlayacağını sorgular ve ardından mutlaka gerçek anlamını anlayanların çıkacağına inandığını belirtir:

*Halkın hepsi okumaya hevesli değil,
Okuyanları romanı nasıl anlar?
Engin milletin hepsi geç kalmış demiyorum,
Manasını anlayanlar da vardır.*

5.3.3.3. Eğitim Sistemi

Mirjakıp, eserinde o dönemki Kazak eğitim sistemini gözler önüne sermektedir. Hem dini eğitim ağırlıklı eski usül eğitim tarzı hem de bilimsel içerikli olan ve Usül-ü Cedit olarak adlandırılan yeni eğitim sistemi hakkında bilgiler verir. Sarsenbay Jamal'ın ilk hocasına:

“– Molla! Çocuklara iman, namaz öğret, önceki mollaların okuttuğu kitapları okut, bizim çocuklara bu kadarı yeter, diğerlerine gerek yok”

şeklinde tembihte bulunarak kızının eski usül eğitim almasını istemiştir. Ancak hocanın Jamal'ın zekasını farketmesi ve ona yeni usülde okuma yazma öğretmek istemesiyle Jamal yeni usülde de eğitim almıştır. Sarsenbay'ın Jamal'ın hocasına iletmiş olduğu yukarıdaki talepte aynı zamanda eski usül eğitimin tanımı da yapılmıştır. Mirjakıp, Sarsenbay'ın ağzından eski usül eğitimi bu şekilde tanımlar.

Jamal'ın eğitimiyle Mirjakıp'ın kendi eğitimi arasındaki benzerlikler de esere yansıtılmıştır. Gerçek hayatında abisi, Mirjakıp için köye özel hoca getirir ve Mirjakıp'ın eğitim almasını sağlar. Romanda da Jamal'ın eğitimi için Sarsenbay'ın köyelerine hoca getirtmesi Mirjakıp'ın hayatıyla paralel olan bir durumdur.

5.3.3.4. Gelenekçi Yaklaşım ve Ceditçilerin Yaklaşımı

Jamal'ın babasının inanışları üzerinde toplumdaki gelenekçi yaklaşım ve ceditçi yaklaşımın karşılaştırılması yapılmıştır:

“Sarsenbay kendisi cahil ve “mollanın ayak topuğu bozuk diyen kişi de günahkar olur” diye düşünen kişilerden biri olduğundan, sadece molla ismini taşıyan kişiler bilip bilmeden söylese de, “bu şeriattır” diyerek söze gözü kapalı inanırdı. Bu sebeple “Allah u Teala’nın emri budur, bu moldanın şeriatı da düzgündür” – deyip, Cemal’i kız gibi giyindirip, saçını uzatıp, okutmaya da razı oldu. Annesi birazcık da olsa okuyup ilim bildiğinden dolayı bu söze karşı koymadı. Sarsenbay’ın büyük eşi Cemal’i seviyormuş gibi bilgiçlik taslayarak (kumadan doğan kızdan hoşlanmasa da)”

5.3.3.5. Milli Folklor Kaynaklarının Eğitimde Kullanılması

Kazak folklor çocuklara okutulması gerektiği mesajı, Mirjakıp tarafından topluma verilir:

“– Cemalciğim, misafire hizmet et, kıssa oku, “Salsal”ın nerede, “Qız Jiber”in nerede? – diyerek okumasına fırsat verirdi. Cemal de hiç üşenmeden kıssaları başından sonuna kadar okuyup bırakırdı. Cemal’in okumadığı Kazak kıssası pek az idi. Memleketi gezen tüccarlarda hangi yeni bir kıssayı görse babası masraftan kaçınmadan alırdı. Cemal’in ufacak sandığını açıp bakan biri: “Sal-Sal”, “Qız Jibek”, “Zarqum”, “Kör Bala kıssası”, “Birjan Sal ile Sara Kızı Atışması”, “Noğay ile Kazak’ın Atışması”, “Aqsulu”, “Ayman-Şolpan”, “Bozjigit”, “Şakir-Şakirat”, Akmolla, Nurjan, Ebubekir mollanın şiirleri ve o gibi kitapları görürdü. Hatta Cemal bu kıssalardaki bazı şiirleri ezbere de biliyor, bir eğlenceye katıldığında, “Cemal, şiir oku” deseler çekinmeden okuyuverirdi. Bunun gibi kıssaları okumasıyla birlikte halk arasında söylenen kız çocuğu şiirlerini de yazardı. Molladan ders almıyor olsa da yazısı günden güne geliyordu. Cemal’in bu zekiliği ağızdan ağıza yayılmış, on yaşına geldiği vakit herkes: “Sarsenbay’ın evinde iyi bir kız var” – diyerek onu kendi çocuklarıyla nişanlamak için ilgi duymaya başlamıştı. Cemal’in annesi akıllı ve güzel bir kadın olduğundan, “anasına bak kızını al, tabağına bakıp yemeğini ye” atasözünü hatırlayıp konuşuyorlardı.”

5.3.4. Edebiyat

5.3.4.1. Halk Edebiyatı Unsurları

Romanın olay örgüsünün ilerleyişinde Kazak kültürü ve Kazakların yaşam tarzı temel faktördür. Özellikle aşık atışmaları Kazakların en önemli kültürel ekinlerinden biridir. Bakıtsız Jamal romanında da Mirjakıp, bu kültür ürününü olay örgüsü içerisinde kusursuzca işletmiştir. Jamal'ın küçük yaşta büyük bir söz ustası olması ve bu özelliğiyle Kazak toplumu arasında kendisinin en iyi olarak gösterilmesi de söz ustalığının Kazaklar arasındaki öneminden kaynaklanmaktadır. Hatta Jamal bir mecliste şiir okuduktan sonra oradaki insanlar: “*İkinci Sara buradan çıktı, şimdi bununla söyleşecek Birjan nereden çıkar?*” diyerek Jamal'ı Kazak kültürünün en büyük kadın aşıklarından biri olan Sara Kız'a benzetmiştir. Tarihte, Birjan ile Sara atışması Kazak kültürünün en büyük atışmalarından biri olarak gösterilir. Mirjakıp da Jamal'ı Kazakların en büyük kadın söz ustalarından biri olan Sara'ya benzeterek onun ne kadar çok yetenekli ve iyi bir kız olduğunu okuyucularına göstermek istemiştir.

5.3.4.2. Kadın Şair

Jamal şiir ve söz sanatı hünerleri ile kendini ifade eder:

*Allah'ım rahmetine uzatacağım el,
Ben yoldan çıkan bir garip, bulamamış yol.
Açılıp başımıza tüten duman,
Neşeyle geri ver derim, dileğim bu.*

*Dışım sağlam, içim kederli duman,
Bu günlerde gönlüm zayıf, derdim çok.
Derine düştüm, tutacak dal yok,
Bir Allah'ım, yalnız kendin yardımcı ol!*

5.3.5. Din

5.3.5.1. Eserdeki Dini Terminoloji

Bakıtsız Jamal'ın mensur kısımlarında en çok kullanılan söylem dini terminojidir. Romanda “tevekkül” inancının yansımalarıyla birçok kez karşılaşılmaktadır. Sarsenbay seçime girme kararı alırken; Gali, Jamal'a mektupla ilan-ı aşk ederken; Jamal'ın Gali'ye kaçma kararı alması sürecinde ve daha birçok yerde tevekkül inancı karşımıza çıkar. Tevekkül romandaki dini terminolojinin örneklerinden sadece biridir. Bunun yanında romanda güçlü bir Allah inancı ve sünnete özen gösterme yer alır. Romandaki dini terminolojiden hareketle dönemin Kazak aydınları arasında dine olumsuz bir bakışın olmadığı, dinin toplumun bir parçası ve özelliği olarak kabul edildiğini anlamış oluruz. Kazak yenilenmesinde, en azından Mirjakıp özelinde, din toplumdan soyutlanmamış ve gelişmenin önünde bir engel olarak görülmemiş ya da geri kalmışlığın bir nedeni olarak sayılmamıştır: Jamal, “*Tevekkül, Allah başıma ne yazdıysa, tahammül edeceğim.*” diyerek; Yazar, “*Güneş batıp karanlık kapladığında hiç kimseye görülmeden, şimdi “tevekkül” zamanı deyip, tan vakti çıkana kadar şehre ulaşmak amacıyla Gali ile Cemal yürümeye başlamıştı*” diyerek tevekkül inancının metindeki örneklerini gösterir. İnşallah, elhamdülillah, Allah, peygamber, Kuran-iman eğitimi gibi kavramlar romandaki dini terminolojinin örneklerindedir.

5.3.6. Evlilik

5.3.6.1 Esere Göre Kazak Kültüründeki Evlendirme Geleneği

Jamal, o devirde yaşamış bir talihsiz kızdır. Mirjakıp'a göre kızların başlık parası karşılığı mal gibi satılması tüm Kazaklar arasında yayılmış kötü bir gelenektir. Çünkü bu durumun ne insani açıdan bir uygunluğu ne de dini yönden bir uygunluğu vardır. Dini kurallarda kadını hakir etmek yoktur. Mirjakıp'a göre bu şekilde yapılan evlilikler Jamal'ın başına gelenler gibi bir çok benzer olaya neden olmaktadır. Bu durum Kazakların yaşadığı her yerde görülmektedir. Okurlardan bir nevi durumu hesap edip önlem almalarını ister:

Jamal'ın durumunu yazdık bu kitapta,

Talihsiz bir kız idi bu zamanda.

Herhangi birine has bir şey değil, olanlar,

Bu gelenek yayılmış her Kazak'a

*Anlasın okuyucular anlamını,
Bakmasın sadece basit bir hikaye diye.
Kim görmüş şeriatta şu sözü:
“Kadınlar hakir olsun, halk acımasın”.*

*Kazaklar kızlarını sattı mal yerine,
Helal karıkoca almadılar eş yerine.
Kadını hayvan gibi hesap edip,
Erkekler kendilerini koydular han yerine.*

*Dikkat et kendi kendine hesap verip,
Talihsiz Jamal kızı okuyup,
Kazakın her yerinde var değil mi,
Hesap et olayı, görüp derleyerek.*

Mirjakıp'ın okurlara ısrarla vurguladığı bu durum önlenmesi gereken gerçekliktir. Bu toplumsal konuya verdiği önem, bir çok dürtlükte aynı durumu anlatmasından anlaşılmalıdır. Bu durumun önlenmesi gerektiği temennisini iletmeyi de unutmaz:

*Bu sözü eline alan okuyup görecek,
İnşallah gerçektir, yalan değildir.
Engelleyip binde biri zulümden,
Görse dedikoduyu hepsi yapar.*

Romanın başlangıcındaki şiirden sonra roman içinde söylenen ilk şiir, Jamal'ın dengi olmayan Juman'la evlendiriliyor olmasının yüzüne vurulduğu bir şiirdir. Bu şiir aslında Jamal'ın söz ustalığını bastırmak amaçlı, onu yenmek amaçlı söylenmişti. Şiirde herkesin dengiyle evlenmesi gerektiği mesajı Jamal üzerinden aslında tüm topluma verilmektedir. Mirjakıp'ın deyiimiyle “eşek ile asil atı

evlendiğinde” hayat asil at için zayı olacaktır. Toplumumuzda yer alan “davul bile dengi dengine” şeklindeki halk inancı, Mirjakıp’ın benimsediği görüş olmalı. Mirjakıp, verdiği eşek-at gibi örnekleri de kullanarak halkına bu konudaki çelişkiyi net olarak göstermektedir:

*Bilene işaret yeter derler,
Bilmeyene söz değersizdir, derler.
Eşekle asil atı evlendirirsen,
Hayat boş yere zayı olmaz mı?*

Bu durumun şaşkınlığı Mirjakıp’ın kaleminden Jamal’ın ağzıyla dökülür. Jamal şaşkındır. Akli bir türlü almamaktadır, babasının kendisini mal karşılığı “bir kel”e vermiş olmasını. Kazak adetleri nedeniyle tuzağa düşmüştür. Çünkü böyle bir gelenek olmasa böyle bir duruma düşmeyeceğinin farkındadır:

*Şaşkınım, babamın beni paraya satmasına,
Koca memlekette bir keli bulduğuna.
Adı batası Juman, doğmasaydı!
Mal verip, beni sahipleneceğine.*

*Zengin çocuk diye bilinir adı batası,
Juman’ın övülmesine ne demeli?
Kazak’ın tüm adetlerinde yok böylesi,
Düşmüşüm bir kurdun tuzağına.*

Kızın evlenmek istediği kişiye dair en ufak bir fikri alınmaz. İstemeye gelen biri olduğunda Jamal’da olduğu gibi kimse kıza bir şey sormaz. Kızın iradesi, düşüncesi, sevip sevmemesi önemli değildir.

5.3.6.2. Türk Toplumunda İkinci Evlilik

Şeriatta yer almasına ve Sarsenbay da geleneğe bağlı bir kişi olmasına rağmen ikinci evlilik kararı alması kolay olmaz. Türk toplumunun önemli bir sosyal ve devlet kültürü olan istişareye başvurur:

“Ertesinde obasındaki bir-iki yakınını çağırıp:

– İşte, ben sizleri çağırdım, çünkü: “ümitsiz – şeytan” denilen “malı bitmeyen yiğit olamaz, çalışmayı bil, erkek çocuğu doğurmayan kadın olamaz, seçmeyi bil” diyerek, bu vakte kadar sabrettim. Şimdi ben 42 yaşına geldim. Qalampır da bu yıl 33’e. Karıcığım! Peygamberin sünneti ise sen de izin ver, kardeşlerim sizler de bu işte yardım edin, biraz ümidim var. Ben karar verdim, – diyerek son sözünü söyledi.”

5.3.7. Milli Unsurlar

Romanda şiirlerin herhangi bir Rus çalgısıyla değil dombırayla söylenmesi yazarın milli unsurlara verdiği önemi gösterir:

*Dombırayı elime alıp, bastım perde,
“Hırslı erkek başarılı olur” derler.*

SÖZLÜK

A

a: 1. Kazak alfabesinin ilk harfi. 2. Şaşkınlık belirten bir ünlem.

abıroy: 1. Bir toplum içinde ahlak kurallarına karşı beslenen bağlılık, ar, namus. 2. unvan, derece, itibar, şöhret. 3. avret yeri, vücudun mahrem yerleri.

abzalı: doğrusu, en iyisi.

adam: 1. insan, adam. 2. halk, topluluk.

adas- : Yolunu şaşırmaq, sapmaq, yanılmak.

adkovat: Avukat.

ağa: 1. Akrabalardan yaşça büyük olanı. 2. Yaşça büyük erkek. 3. Yol gösterici, akıl veren, danışman. 4. Rütbece büyük olan kişi.

ağaç: 1. Ağaç. 2. Kereste.

ağatay: ağabeyciğim.

ağayın: 1. bir babadan olan kardeşler 2. akraba, kardeş kimseler 3. aynı ırktan olan insanların oluşturduğu farklı devlet ve topluluklar 4. birbiriyle yakın, özde olan şey

ağayındı: kardeş, akraba (kimseler)

ağıt- : 1. çözmek, gevşetmek 2. bir edebi metni (şiiri) durmaksızın, akıcı bir şekilde okumak

ağız- : 1. akıtmak, dökmek, damlatmak 2. (su) bir şeyi alıp götürmek 3. çok hızlı gitmek, su gibi akıp gitmek

ax: ah! Vah!

ajar: sevimli çehre, güzel yüz, çehre sevimliliği, cemal

aqşa: para, akçe / beyaz renkli, akça

al- : 1. bir şeyi tutmak, kaldırmak 2. bir şeyi sahiplenmek, kazanmak 3. bir yere kabul etmek, almak 4. kazanç elde etmek, kar sağlamak 5. evlenmek 6. istila etmek, hakimiyet kurmak 7. azaltmak, eksiltmek 8. yemek, içmek.

al: 1. birinin dikkatini çekmek için söylenir 2. buyruk ve dilek bildirmek için söylenir 3. karşılaşma bildirir 4. bir olayın gidişatını öğrenmek için kullanılır. / kızıl, kara, yeşil, kahverengi gibi sözlerin önüne gelerek bu renklerin açık tonlu ve belirgin olduklarını belirtir.

ala:1. ak ile başka renklerin bir arada görünmesi, benekli, alaca 2. gözün ak tabakası
3. eksik, yarım yamalak 4. birlik içinde olmayan

alalık:1. ayrılık, farklılık 2. kötü niyetlilik, samimiyetsizlik

alar- :1. gözleri yuvalarından fırlamak 2. dik dik bakmak

alasa:kısa, alçak

alaş:1. Kazak Türklerine verilen eski ad. 2. eski kazak kabilelerinin kullandıkları slogan 3. memleket, millet, halk 4. kazakistanda 1917-1919 arasında kurulan ilk siyasi parti

aldan- :aldanmak, kanmak

alda- :1. kandırmak, aldatmak 2. gönlünü almak, hoşnut etmek

aldı:1. bir şeyin esas tutulan yüzü, arka karşıtı, ön 2. bakılan yer anlamında karşı 3. bir şeyin başlangıcı 4. bir şeyin en büyüğü 5. bir şeyin en önde geleni, seçilmiş, başarılı 6. gelecek, istikbal

aldı-artı:1. önü arkası, çevre etraf 2. hepsi, varı yoğu, tamamı

aldında:1. bir şeyin arefesinde, başlangıcında 2. gözünün önünde, yüz yüze

aldır- :1. aldırarak, getirtmek 2. çaldırarak

alğışqı:ilk, evvelki

alğı:1. ilk sıradaki, birinci, öndeki 2. ilerideki, gelecekteki

alğız- :aldırarak, aldirtmak

alıpsatar: tüccar, muhtekir.

alıs- :1. dövüşmek, vuruşmak, çarpışmak 2. tartışmak, münakaşa etmek

alıs: uzak, irak.

alıs-beris:alışveriş, takas

Alla: Allah.

altı: altı.

altın: 1. altın. 2. değerli, kıymetli.

aluv:eksi, çıkarma işlemi, çıkarma işlemi işareti

aman:1. sağ salim 2. tüm, bütün, hiçbir zarar görmeyen

amandas- :hal hatır sormak, selam vermek, selamlaşmak, merhabalaşmak

amandıq:sağlık, esenlik

ana: 1. anne, ana. 2. bu, şu, o.

analıq:1. ana olma durumu, annelik 2. analık duygusu 3. ana yerini tutan veya ana kadar yakınlık gösteren kadın 4. üvey ana 5. dişi hayvan, ana

anav: şu, o.

anda: orada, o yerde.

añğar-:1. farketmek, dikkat etmek 2. şüphelenmek, işkillenmek, kaygı duymak

anıq:1. açık, belli, kesin 2. hakiki, gerçek

añla- :anlamak, sezmek, farketmek

añqı- :(güzel koku) etrafa yayılmak

ant: yemin, ant.

apa:1. abla, yakın akrabalar arasında yaşı büyük olan hanım 2. anne, ana

apar- :1. götürmek, ulaştırmak 2. bir kimseyi bir yere kadar yanında yürütmek

aq: ak, beyaz.

aq- :akmak, akıp gitmek

aqı: hak.

aqıl:1. akıl, idrak 2. fikir, nasihat, faydalı düşünce

aqıldas- :danışmak, istişare etmek, akıl danışmak

aqıldı:akıllı, zeki

aqılsız:akılsız, aptal, budala

aqımaq:aptal, ahmak, salak

aqın:şair, ozan, aşık

aqır: 1. son, sonraki 2. nihayetinde, sonunda.

aqır- :1. anırmak 2. bağırarak, çağırarak, kızmak

aqırır: sonunda, nihayet.

aqırın: yavaş, ağır, sessiz.

aqırında: sonunda, nihayet.

aqiyret: ahiret, öbür dünya.

aqqu: kuğu

aqsu:çay yerine içilen süt katılmış sıcak su

aqşa:para, akçe / beyaz renkli, akça

aqtar- :1. bir şeyin içini, arasını açarak aramak, karıştırmak 2. bir şeyi tetkit etmek, incelemek 3. bir şeyi birden dökmek, boşaltmak 4. içini dökmek, sırrını söylemek

ar:ar, namus. Ar jaq: öteki taraf, diğer taraf

ara:1. ara 2. teneffüs, mola, dinlenme 3. arasında, içinde 4. testere

arada: arada, arasında.

arala- :1. testereyle kesmek 2. gezmek

aralas: karışık.

aralas- :1. karışmak 2. müdahale etmek, katılmak 3. münasebet kurmak, görüşmek

aralastır- : karıştırmak.

arba: araba (öküz, at vb.)

arba- : büyülemek, efsunlamak.

arğımaq:küheylan, asil at

arıl- :kurtulmak, tahliye edilmek, salıverilmek, serbest kalmak

arız:1. dilekçe, istida 2. istek, dilek 3. şikayet, itiraz etme

arızdan- :istekte bulunmak 2. şikayet etmek

arman:hayal, arzu, emel,ülkü, maksat

arqılı:aracılığiya, vasıtasıyla, yardımıyla

art:1. önün zıddı, arka 2. bir şeyin sonu, bitimi 3. hayvanların kuyruk tarafı

art- :1. yüklemek, birisine bir vazife vermek, görevlendirmek 2. çoğalmak, bollaşmak, bereketlenmek

artıq:1. fazla, artık 2. daha iyi, daha üstün, yeğ

artıqsılıq:ayrıcalık, hususilik, özellik

as:1. aş, yemek 2. ölen kişinin 40'ında ve 1 yıl sonrasında verilen yemek 3. gıda / 1. kazanda et pişirmek 2. atmak 3. dar ağacına asmak, idam etmek 4. ilerlemek, ileri geçmek 5. aşmak, geçmek 6. (süre) geçmek 7. böbürlenmek, kibirlenmek 8. yardımcı fiil fonksiyonunda kullanılır

asa:çok, pek çok, son derece / hükümdarların, mareşallerin, din adamlarının güç sembolü olarak törenlerde taşıdıkları bir tür ağaçtan veya metalden değnek, asa

asav:huysuz, asi

asil:asil, değerli, kıymetli, soylu / asılmak, dayanmak

asır- :aşırarak, geçirmek

aspa:askı

aspan:gökyüzü, sema, gök, asuman

astı:1. alt 2. dağın eteği 3. zemin, yer

astır- :astırmak

aş:aç, karnı aç, yemek yememiş

aş- :1. açmak 2. iki şeyin arasını açmak, birbirinden uzaklaştırmak 3. bir işi başlatmak, açılışını yapmak 4. organize etmek, kurmak 5. bulmak, ortaya koymak 6. temizlemek, paklamak 7. açıklamak

aşı- :1. (bir şeyin tadı) ekşimek, bozulmak 2. acımak, rahatsızlık vermek, sızlamak

aşıl- :1. açılmak 2. temizlenmek, kirden arınmak

aşın- :sinirlenmek, öfkelenmek, kızmak

aşık:1. açık 2. boş, açık (yer, alan) 3. bulutsuz, açık (hava) 4. açık belirgin

aşık- :acıkmak

aştır- :açtırmak, açmaya mecbur etmek

aşuvlan- :kızmak, sinirlenmek, öfkelenmek

at:1. isim, ad 2. (hayvan) at 3. satrançtaki at taşı

at- :1. (silah) ateş etmek, patlatmak 2. fırlatmak, atmak 3. çekmek, koklamak 4. (su, fişkiye) fişkırmak 5. atılmak, fırlamak

ata:1. dede 2. soy, ecdat, cet 3. kayınata, kayınbaba

ata- :1. insanın adını, ismini söylemek 2. bir şeyi birisine hediye etmek

ata-ana:ana-baba, ebeveyn

atırap:etraf, çevre, bölge

atta- :1. adımlamak, yürüme 2. atlamak

attan- :1. yola çıkmak, yol almak 2. sefere çıkmak

av:1. apış arası, ağ 2. balık tutacak ağ, tor 3. bir sesleniş karşısında "efendim, buyur" anlamında kullanılan söz

av- :1. (bir taraf) kaymak, ağmak 2. belli bir miktarı aşmak 3. göçmek, yer değiştirmek

avıl: köy, oba.

avır: 1. hafif olmayan, ağır. 2. çetin, meşakatli.

avır- :1. hastalanmak 2. acı çekerek zorlanmak

avırla- :1. yükü ağırlaşmak 2. kilo almak, semirmek 3. gereksiz bulmak, beğenmemek

avız:1. ağız 2. bir şeyin açık tarafı 3. bir şeyin üst tarafı

avlaq:1. uzak, irak 2. bağımsız, serbest

avru:1. hastalık 2. hasta 3. hastalığa yakalanmak

ay:1. ay, kamer 2. ay (30gün) / 1. üzüntü, hayıflanma ifade eden ünlem 2. eklendiği kelimenin anlamını güçlendirir, pekiştirir

aya:1. avuç içi, aya 2. bir kimsenin doğup büyüdüğü yer 3. genişlik, büyüklük

aya- :1. acımak, korumak, esirgemek, merhamet etmek 2. kıyamamak, cimrilik etmek

ayaq:1. ayak 2. sandalye vb şeylerin ayağı 3. son, sonu

ayda- :1. hayvanı önüne katıp bir yere götürmek, yönlendirmek 2. vasıta kullanmak, sürmek 3. toprağı sürmek 4. sürgün etmek

aydın:1. aydın, açık, parlak 2. deniz ve göl gibi büyük suların parlak ve aydın yüzeyi 3. güç, kuvvet, heybet

ayğaq:delil, kanıt, ispat

aygır:damızlık erkek at, aygır

ayır- :1. ayırmak, bölmek 2. bir bütünden bir parçayı herhangi bir amaçla bir tarafa ayırıp koymak 3. iki veya daha çok kişi arasındaki anlaşmayı bozmak, nifak çıkarmak 4. kurtarmak 5. kayırmak 6. farketmek, teşhis etmek

aylıq:1. maaş, aylık 2. otuz günlük zaman ölçüsü

aynaday:ayna gibi, tertemiz, parlak

aynal- :1. belirli bir şeyin etrafında dönmek 2. bir durumdan başka bir duruma geçmek 3. (tekerlek) dönmek 4. duraklamak, gecikmek 5. sevmek, okşamak, beğenmek

ayrıl- :1. ayrılmak, bölünmek, yırtılmak 2. (giysi) yırtılmak, parçalanmak 3. bir şeyi kaybetmek, yitirmek

ayt: bayram

ayt- : demek, söylemek.

aytaqta- :tahrik etmek, kışkırtmak

aytıl- :söylenmiş olmak, denilmek

aytı:1. tartışma, münazara 2. saz şairlerinin deyişle tartışmaları, atışma

aytı- :1. saz şairleri, belli bir ayak üzerinde karşılıklı deyiş söylemek 2. münakaşa etmek, tartışmak

ayttır- :söz kesmek, nişanlanmak

ayu:1. ayı 2. müthiş, korkunç, dehşet

az : çok olmayan, az.

az- :1. özelliğini kaybetmek, karakterini koruyamamak, dejenere olmak 2. zayıflamak, kurumak 3. yoldan çıkmak, sapıtmak

azan:1. Ezan 2. sabah vakti

azar:zar zor, zorla, güçlkle / eziyet, işkence, zorluk

azğır- :caydırmak, doğru yoldan saptırmak, aldatmak

azıraq:daha az, azıcık

Ä

äbden:1. Tamamen, büsbütün, hepten 2. iyice, çok.

ädepti:edepli, nezaketli, görgülü.

ädet:Alışkanlık, adet, gelenek.

ädeyi:Bilerek, mahsus, kasten.

äke:1. baba 2. (mecaz) en büyüğü, en güzeli

äkel- : getirmek, alıp getirmek, ulaştırmak.

äket- : götürmek, alıp götürmek.

äldenendey:belli olmayan, bilinmez, meçhul, belirsiz

äldeqanday:nasıl olduğu bilinmeyen, belgisiz, belirsiz

äldeqaşan:eskiden, çok vakit önce, epey önce, geçmiş zamanlarda

älevmet:1. halk 2. toplum, memleket

älgı:demin, biraz önce

äli:hala, daha, henüz

älpöste- : Üzerine titremek, özenle bakmak

ämeñger:Dul kalan bir kadının evlenmek zorunda olduğu kayınlarından her biri.

ämır:Emir, amir, hükümdar

än:şarkı, türkü

äne-mine: 1. şimdi, derhal, hemen 2. şöyle böyle

Änevgüni:geçen gün, birkaç gün önce, geçenlerde

änğime:1. hikaye 2. sohbet 3. mesele, söz

äni:işte, bu, o

äpendi:saf, iyi kalpli.

äper- :alıp vermek.

ärbir:herbir

äri: biraz öte, biraz uzak / hem, bununla beraber, bununla birlikte, üstelik

ärkim: herkes

ärqaysı: her biri

ärtürli: çeşitli, her türlü

äşeyin: boşuna, öylesin

ävelde: ilk başta, evvela

ävelgi: evvelki, ilk, önceki

äveli: evvela, önce, ilk önce, ilk olarak

ävelinde: ilk başta.

äy: 1. seslenmek veya ilgi ve dikkat çekmek için söylenir. 2. hayret ifadesi için söylenen söz 3. pişmanlık bildiren söz

äyel: 1. kadın 2. hanım, zevce

äzil: şaka, latife

äzir: hazır, hazır olma / şimdi, şu anda

B

b: Kazak alfabesinin üçüncü harfi

ba: soru edatı

babında: olgunluk çağında, kıvamında.

bağa: 1. paha, fiyat, değer 2. not 3. (mecaz) saygı, hörmet

bağzı: 1. eski, kadim, ezeli 2. bazı, kimi

bala: 1. çocuk, bebek 2. evlat, nesil 3. (mecaz) tecrübesiz, acemi

bala- : bir tutmak, eşit görmek

bälem: "görürsün" "sana gösteririm" anlamında kullanılan tehdit sözü

balıq: balık

Bälki: belki

baq: 1. bağ, bahçe 2. baht, şans, talih

baq- : 1. (hayvan) bakmak, beslemek, gütmek 2. yetiştirmek, büyütme 3. hasta birine ya da çocuğa bakmak 4. farketmek, görmek

baqır: 1. bakır 2. metal para 3. bakırdan yapılmış bakraç 4. saplı bakır tava

baqır- : 1. bağırmak, 2. kızmak, azarlamak 3. feryat ederek ağlamak

baqıtsız: talihsiz, mutsuz, şanssız, kadersiz

bağıtsızdıq:talihsizlik, şanssızlık, bahtsızlık

bağıttı:mutlu, talihli, şanslı

bağsa:bostan, bahçe

bar: 1. tüm, bütün 2. var, mevcut, varlıklı, zengin 3. eğlence yeri, bar

bar- : 1. varmak, gitmek 2. (mecaz) kocaya varmak, evlenmek

bara-bara:gitgide, gittikçe, zamanla

bäri:hepsi, bütünü, tamamı, herkes. Ne bəri: tamamı

bäribir:farketmez, önemi yok

barlıq:bolluk, zenginlik / hep, tüm, bütün 2. hepsi, tümü, bütünü

bas boluv:baş olmak, idare etmek

bas:1. baş, kafa 2. kişi, insan, can 3. hayvan sayısı 4. her türlü bitkinin en uç noktası, tepesi 5. dağın ovanın tepesi 6. en kalın erkek sesi, bas

bas- :1. adımlamak, basmak 2. birşeyin üzerine bastırmak, ezmek. 3. baskıdan çıkarmak 4. örtmek, kaplamak 5. hızlandırmak, süratlendirmek 6. yavaşlatmak, kısmak 7. bir şeyin önüne geçmek, önünü kesmek, durdurmak 8. bastırmak, boyun eğdirmek

basıl- :1. dinmek, rahatlamak 2. hızı düşmek, yavaşlamak

basılım:yayın, neşriyat

basım:bol, çok 2. üstün, güçlü, sağlam

basın- :üstünlük göstermek, tahakkümü altına almak, bastırmak

basında:ilk başta, o zaman, önce

basqa:başka, diğer

basta- :başlamak 2. yönetmek, organize etmek.

bastal- :başlanmak

bat- :1. batmak, dibe çökmek 2. ağrımak, acı vermek 3. (güneş) batmak 4. sinmek 5. acı vermek, dokunmak

bata:1. ölen kişi için okunan dua, fatiha 2. iyi dilek, temenni

bavır:kardeş 2. karaciğer

bay:1. varlıklı, zengin 2. çok fazla, sayısız 3. yeterli, bol 4. hatip, söz ustası / koca, eş, zevce

bäybise:1. çok eşli erkeğin ilk hanımı 2. hanım efendi

bayğus: zavallı, çaresiz, garip

bayı- : 1. zenginleşmek, malı mülkü çoğalmak 2. (içerik) zenginleşmek, derinleşmek

bayla- : 1. bir şeyi iple bağlamak 2. yarayı sarmak 3. düğümlemek 4. suyun önünü kesmek 5. hayvanı beslemek, semirtmek

baylan- : bağlanmak, düğümlenmek

baylıq:1. zenginlik, servet, varlık 2. hazine

bayqa- : gözlemek, fark etmek, dikkat etmek, kontrol etmek, bakmak

baytal:2-4 yaş arası henüz yavrulamamış at

bazar:1. Pazar, çarşı 2. şamata, gürültü

be:soru edatı

bek: 1. bey, prens. 2. sağlam, güçlü, dayanaklı. 3. çok, daha, pek

bekem:sağlam, kuvvetli

beker:boşuna, boş yere, beyhude, nafîle

bel:1. sırt, bel 2. dağın sırtı 3 (mecaz) dayanak, arka

belbau:kemer, kuşak

belgi:işaret, im, damga, alamet

belgisiz: bilinmez, meçhul, belirsiz

ber- : vermek.

berekeli:bereketli, nimetli 2. birlik ve beraberlik içinde.

berekesiz: gelişigüzel, rastgele, dağınık

bergi:bu taraf, bu yan

bergiz- :verdirmek, vermesini sağlamak.

beri:bu tarafa, bu yana

beril- :1. baş eğmek, teslim olmak 2. bir şeye tam manasıyla sarılmak, kendisini vermek, kendisini kaptırmak.

bes: beş.

bet:1. yüz 2. bir şeyin üst tarafı, üst kısmı 3. kitap veya defter sayfası 4. tarz, stil.

beter:beter, daha kötü

betim-ay:şaşkınlık ifade eden ünlem

beysenbi:Perşembe

beysara:zavallı, biçare çaresiz

Beyxabar:habersiz, bilgisiz, gafil

bılay: şöyle, böyle.

bılayşa:öylesine, böylece

bılşıl:gevezelik

bılşıl-da- :1. ıslanmak 2. gevezelik etmek, yerli yersiz konuşmak

bıltırğı: geçen yılki.

bi:1. dans 2. kadı, hakim, karar veren 3. iyi söz söyleyen, hatip

bie: kısrak.

biil: bu yıl.

bilğı: bu yılki.

biik:alçak olmayan, yüksek 2. şanlı, şöhretli

bil- :1. bilmek, anlamak, öğrenmek 2. tanımak

bildir- :bildirmek, haberdar etmek, haber vermek.

bile: ege, bileği taşı.

bile- :bilemek, keskinleştirmek, eğelemek.

bilekti:güçlü, kuvvetli

bilikti:bilgili, okumuş, öğrenim görmüş (kimse)

bilis: tanıdık, tanış.

bilis- :birbirini tanımak, tanışmak.

biraq:ancak, ama, fakat, lakin

biraz:biraz, az miktarda

birdey:aynı, eşit

birev:bir, bir tane / biri

birniğay: 1. tek tip, tekdüze 2. her zaman, sadece

birjola:kesin olarak, kesinlikle

bit- : 1. bitmek, tükenmek 2. hazır hale gelmek 3. iyileşmek 4. yetişmek, büyümek, bitmek 5. ortaya çıkmak, peyda olmak

bitir- :bitirmek, tüketmek

biz: biz.

bol: hadi, tez, çabuk.

bol- :1. olmak 2. bitmek, sona ermek

bola: için

bolat:1. çelik 2. sağlam, kuvvetli, güçlü

bolıs:1. Çarlık Rusyası zamanındaki idari taksimat. 2. belli bir bölgeyi yöneten kişi

bolıs- :1. yardımlaşmak, desteklemek 2. taraf tutmak

boqta- :küfretmek, sövmek

bor: tebeşir.

bora- :esmek (kar, yağmur, rüzgar)

boran:kar fırtınası, tipi

borandı:tipili, boranlı

bos: 1. boş 2. kapalı olmayan, örtülmemiş 3. faydasız, önemsiz 4. yumuşak, gevşek 5. işsiz, uğraşı olmayan, boşta gezen.

bosa- :1. boşalmak 2. gevşemek 3. işten ayrılmak 4. özgür olmak, azat olmak 5. duygulanmak, hislenmek

bosağa: 1. eşik, söve 2. ocak, aile, yuva.

bosan- :1. serbest kalmak. 2. doğum yapmak, doğurmak

bosqa:boşuna, boşu boşuna, nafîle

bot:1. deve yavrusu 2. çocuklara karşı kullanılan bir sevgi sözü

boy:1. boy 2. beden, vücut 3. yol, ırmak, deniz kıyısı 4. kumaş için ölçü 5. isim cinsinden kelimelerle birleşerek belirli bir süre, vakit bildirir

bozbala: delikanlı, yiğit.

bozbalalıq: delikanlılık.

bozda- : 1. (deve) bağırarak, bozlamak 2. hıçkırarak hıçkırarak ağlamak 3. bir ritim ile ses çıkarmak

böl- : bölmek, ayırmak 2. gruplara bölmek, sınıflandırmak. 3. insanların arasını açmak

bölek: 1. ayrı olarak, kendi başına 2. ayrı, farklı, benzer olmayan 3. özel, hususi

bölik: öbeki, parça

bölis- : bölüşmek, paylaşmak

bölme: oda.

börük: börk.

böten: yabancı, el, ecnebi, başka

böz: ince, beyaz kumaş

bul: bu, şu.

bulğaқта- :1. ırgalanmak, sallanmak 2. sallanarak yürümek

bur- :burmak, çevirmek, bükmek, döndürmek

bura- :döndürmek, çevirmek
burıl- :dönmek, çevrilmek, kıvrılmak
burın:önceleri, daha önce, evvelde, evvelce
burıngı:önceki, evvelki
burıngıday:evvelki gibi, önceki gibi
burınnan:önceden, eskiden
bügin:1. bugün 2. bu günlerde, bu yakınlarda
bür- :1. pençelemek, pençesi ile kapmak, bastırmak 2. büzmek, kıvırmak
bürkit: kartal.
bütün:1. bütün, tam 2. sapsağlam, zedelenmemiş 3. tam sayı.

G

gauhar:gevher, değerli söz, cevher.
gül:1. çiçek 2. (mecaz) çocuk 3. (mecaz) güzel, alımlı
gülden- :1. çiçek açmak, güzelleşmek 2. gelişmek, ilerlemek, refaha ermek.
gülde- :çiçek açmak, çiçeklenmek
gürilde- :gürüldemek, gürlmek.

Ğ

ğalam:alem, dünya, cihan, kainat
ğalamat:muhteşem, mükemmel
ğalım:bilgin, alim, bilgiç
ğana:sadece, yalnız
ğarip:garip, zavallı, biçare
ğasıq:aşık
ğasıqtıq:sevgi, aşk, aşık olma, tutkunluk
ğayıp:gaip, bilinmeyen
ğaziyz:aziz, muazzez, saygı duyulan
ğılım:ilim
ğoy:söz arasında ya, ise, ki vs. gibi anlamlarda kullanılan edat.
ğumır:hayat, ömür
ğurıp:adet, gelenek, görenek

D

da:Daha önce geçmiş bir cümle veya eş görevli ile sonraki arasında "-den başka" anlamıyla ilişki kurar.

dağdar- :afallamak, şaşakalmak, çaresiz kalmak, apışıp kalmak

dağı:dahi, bile, da, de.

dala:1. bozkır, step 2. dışarı, kapı önü.

dalan:kalın dokunan beyaz kumaş.

dâlel:delil, kanıt

dali- :1. genişçe yayılmak, uzayıp gitmek 2. bir şeyin çok büyük ve geniş olması

damılsız:aralıksız, sürekli, devamlo

dañ:patırtı, gürültü, şamata

dânde- :adet edinmek, alışkanlık haline getirmek.

dâreje:1. mertebe 2. derece, seviye, kategori.

dâriiger:doktor, hekim, tabip

dâris:ders

dariya:derya, deniz, büyük ırmak

dariyğa:hüzün, özlem belirten söz, yazık, yazık ki

dâulet:1. zenginlik, mal mülk 2. talih, nasip, rızık

dav:dava, kavga, tartışma

davis:1. ses 2. oy, rey

davla- :dava açmak, mahkemeye vermek.

davlı:davalı, tartışmalı 2. çelişkili, münakaşa götürür, mütenakız.

dayın:hazır

de:Daha önce geçmiş bir cümle veya eş görevli ile sonraki arasında "-den başka" anlamıyla ilişki kurar.

de- :1. demek, söylemek 2. öyle saymak, düşünmek 3. arzu etmek, istemek, dilemek.

degen: düşünülen, hedeflenen.

dene:vücut, ten

dert:dert, hastalık 2. aksilik, inatçılık 3. kaygı, dert, gam

dıbıs:ses, seda, ün

din: din.

divana:1. divane, deli 2. budala

dombıra: Kazakların milli çalgısı

dos:dost, arkadaş 2. kollayıcı, hami

dostıq:dostluk

dönen:dört yaşındaki aygır.

duğa:dua

durıs:doğru, dürüst, düzgün

durısta- :doğrultmak, düzenlemek, yoluna koymak.

duşar:düçar, uğramış, yakalanmış.

duşpan: düşman, hasım.

duvan: eyalet, bölge.

düniye:dünya, alem

E

e- : ek fiil.

eger:düşman, hasım / eğer, şayet

egin:ekin

eken- :imek, ek fiil.

ekev:ikisi birlikte, iki tane. Ekev bolu: evlenmek, yuva kurmak

eki:1. iki 2. çift

ekinşi: 1. ikinci 2. bundan sonraki 3. bir şeyin karşı tarafı.

el:halk, millet 2. memleket, yurt

eldi:yerleşilmiş, meskun

eleñde- :meraklanmak, telaşlanmak, ürkmek

elti- :1. esrardan başı dönmek 2. kendinden geçmek, mest olmak

elüv: elli.

em:tedavi 2. şifa, deva 3. çare, çözüm yolu

emes:imek fiilinin olumsuzu, değil.

eñ:başına geldiği sıfatların en üstün derece olduğunu gösterir, en.

endi:şimdi, bundan sonra, daha, artık, bundan başka, daha / (sıfat) bol, geniş, enli / enli, damgalı, işaretli.

endigi:gelecek, sıradaki, şimdiki

eñire- :hüngür hüngür ağlamak
eñkilde- :hıçkırma hıçkırma ağlamak, hıçkırmak.
eptep:yavaşça, az az, azar azar, tedricen
er:1. erkek 2. koca, zevce 3. eyer.
er- :1. peşinden gitmek, peşinden yürümek, takip etmek.
eregis- :inatlaşmak, tartışmak, münakaşa etmek
erik:1. erk, irade, iktidar, istem 2. hak, hukuk
erik- :işsizlikten ne yapacağını bilememek, canı sıkılmak.
eriksiz:1. gayriihtiyari, zorunlu 2. zoraki, zorla 3. tabi, bağımlı 4. iradesiz
erin: dudak.
erin- :erinmek, üşenmek, tembellik etmek
erkek:1. erkek 2. koca, eş
erkin:1. erkin, serbest, hür, özgür 2. bağımsız, egemen 3. kolay, rahat 4. açık
erkinsi- :özgür hareket etmek, rahat davranmak
erle- :1. başarılı olmak 2. atı eyerlemek
ert- :beraberinde götürmek
erte:1. erken 2. eskiden, önceden
ertegi:masal
erteñ:1. yarın 2. gelecek
ertteveli:eyerli
erüvlik:yeni taşınan komşuya ikram edilen yemek
es:1. akıl, us, hafıza 2. arkadaş, dayanak
es- :1. eğirmek 2. (rüzgar) esmek 3. (kayıpta) küretk çekmek 4. küremek 5. övünmek, atıp tutmak
ese:1. pay, hisse 2. parça, kısım 3. onun yerine, adına, hesabına 4. kat, defa, misli
esek:1. eşek 2. ahmak 3. aksi, inatçı
esik:kapı
esim:ad, isim
esit- :duymak, işitmek
esker- :1. dikkate almak, önemsemek, anmak
eski:1. eski püskü 2. çoktan beri var olan, üzerinden çok zaman geçmiş bulunan, eski.

essiz:1. akılsız, ussuz, deli 2. dangalak, yarım akıllı, budala, aptal
esti:1. akıllı, uslu 2. bilge, düşünür.
esti- :1. duymak, işitmek 2. dinlemek, anlamak 3. haberdar olmak, öğrenmek.
eşbir:1. zerre, kadar, hiç 2. hiçbir zaman, hiçbir
eşkim:hiç kimse
et: 1. et. 2. ten.
et- : etmek.
etek:1. etek 2. dağ, tepe, yığın gibi yamaçlı şeylerin alt bölümü
ezüv:dudakların iki taraftaki uç kısımları

J

jabı: 1. kapalı, örtülü. 2. gizli, saklı.
jabıq- :kaygılanmak, hayıflanmak, üzülmek, esef duymak, etmek.
jabıgı:dertli, kasavetli, kaygılı, üzgün
jabıl- :kapanmak, örtülmek.
jäbir:cebir, zulüm, işkence, eziyet.
jäbirşi:zulmeden, zalim
jädit:1. cedit, cedit hareketi 2. cedit hareketine bağlı kişiler. 3. islami kurallara göre oluşturulan eğitim ve öğretim sistemi
jağa:1. yaka 2. kıyı, kenar, sahil 3. hami, koruyucu kimse
jağalay:sırayla, birbirinin ardından.
jağımdı:1. hoş, sevimli, hoşnut 2. olumlu, müspet
jahan:cihan, dünya. Jer jahan: yeryüzü
jalda- :kirada oturmak, kiralamak
jalğan:dünya, hayat, yaşam / gerçek olmayan, yalan, uydurma
jalğız:1. yalnız, yegane 2. tek başına
jalın:1. alev 2. güç, kuvvet / yalvarmak, yakarmak
jalıq- :usanmak, bıkmak
jalpaq:1. uçsuz, bucaksız, engin 2. yassı, yayvan, yalpık
jalpılda- :1. alevlenmek 2. sallanmak, dalgalanmak 3. fazla ilgi göstermek
jalqav:tembel, uyuşuk, erincek, üşengeç
jaltaq:korkak, çekingen, ürkek

jamağat:cemaat

jaman:1. kötü, fena 2. sevimsiz, hoş olmayan 3. çok, fazla, aşırı

jamanat:kara haber, kötü haber

jamanda- :kötülemek, yermek

jambas:kalça kemiği

jan:1. can, ruh 2. insanın iç dünyası 3. bir tür saygı, sevgi belirten söz 4. insan, kişi, fert. 5. yan, yan taraf.

jan- :1. yanmak, tutuşmak 2. parlamak, ışıldamak 3. kaygılanmak, endişelenmek

jaña:1. yeni, çağdaş 2. yakında, bir süre önce 3. şimdi, biraz önce

janap: civar, çevre, etraf.

janaza:cenaze

janday:insan gibi

jandır- :yakmak, yandırmak

jäne:ve, ile

janı- :1. bileylemek, keskinleştirmek 2. bir kimseyi başka bir kimseye karşı kıskırtmak, tahrik etmek 3. cesaretlendirmek, kollamak, kayırmak.

janım: canım.

januvar:1. hayvan 2. evcil hayvanlardan övgü ile söz edilirken kullanılır.

japan:düz, ıssız ova

japıraq:1. yaprak 2. dilim, parça

jappar:cabbar, Allah

jaq:1. yanak, çene kemiği 2. yay(silah) 3. taraf, yön 4. kenar, çerçeve, köşe.

jaq- :1. yakmak, tutuşturmak 2. sürmek, sıvamak 3. karalamak, iftira atmak 4. beğenmek, hoşlanmak 5. yaramak, yararlı olmak, iyi gelmek.

jaqın:yakın 2. akraba, hısım

jaqında:yakın bir yerde, yakında

jaqsı:1. iyi, güzel 2. akıllı, terbiyeli 3. ileri gelen 4. evet, tamam, peki anlamında kullanılır

jaqta- :desteklemek, taraf tutmak.

jar:1. yar, uçurum 2. yar, eş, zevce, sevgili 3. dost, dayanak 4. ilan, duyuru, haber 5. buyruk, ferman, emir 6. iki hörgüçlü deve cinsinin genel adı

jar- :1. yarmak 2. bölmek, ayırmak.

jaras- :1. yakışmak, uymak 2. anlaşmak, ortak dili bulmak 3. barışmak

jaraydı:tamam, peki

järdemes- :yardım etmek, yardımda bulunmak, yardımlaşmak

järdemşi:yardımcı

jarılqa- :1. iyilik etmek, nimete gark etmek 2. (birisine) dua etmek

jarıq:ışık, nur, aydınlık 2. çatlak, yarık

järmeñke:fuar, panayır, Pazar

jarqıl-da- :ışıldamak, parlamak

jas:1. yaş 2. yaş, göz yaşı / 1. genç, toy 2. körpe 3. taze

jası- :1. gönlü kırılmak, hüznülenmek 2. (göz) bozulmak

jasın: yıldırım, şimşek.

jasına- :şimşek çakmak.

jasır- :saklamak, gizlemek 2. gizli tutmak, sır vermemek

jasırın:1. gizli, saklı 2. تنها, kuytu.

jasırın- :1. saklanmak, gizlenmek, pusmak.

jasqa- :1. göz dağı vermek 2. reddetmek, geri çevirmek

jasta- :yaşlanmak.

jastan- :1. yaslanmak, dayanmak 2. düşmanı öldürmek suretiyle intikam almak.

jastav:1. daha genç, yaşça küçük 2. nemlice, rutubetlice

jastay:çocukluğundan, gençliğinden beri / 1. (birkaç) yaş kadar, yaş 2. çocukken, genç yaşta

jastıq:1. yastık 2. gençlik

jastıqta- :yaslanmak, bir şeyi yastık olarak kullanmak

jat:1. yabancı, yad, ecnebi 2. düşman, hasım 3. yakışsız, abes.

jat- :1. yatmak, uzanmak 2. bulunmak, durmak 3. ait olmak, ilgisi bulunmak 4. birleşik fiillerde ve analitik formlarda yardımcı fiil görevinde kullanılır.

javap:1. cevap, yanıt 2. çözüm, sonuç

javapker:1. sorumlu, mesul, yükümlü 2. suçlu

javav:yayan, yaya

jay:1. yıldırım 2. hal, durum, vasiyet 3. mekan, yer, ev 4. yay / 1. yaymak, asmak, sermek 2. gütmek, olatmak / 1. sıradan, önemsiz, basit 2. elverişli, uygun, müsait 3.

serbest, rahat / 1. yavaş, ağır, aheste 2. bedava, parasız, karşılıksız 3. her zamankinden geç 4. öylesine, sebepsiz.

jayıl- :1. serilmek, yayılmak 2. yayılmak, otlamak 3. tanınmak, bilinmek

jayın:yayın balığı

jayla- :1. yerleşmek, mekan tutmak 2. otlatmak, yaymak 3. sarmak, kaplamak 4. düzenlemek, onarmak 5. yıkmak, yok etmek

jaylav:yavaş, aheste, ağır / yayla, yaylak, otlak.

jayna- :parlamak, pırıl pırıl olmak, çeşitli renklere bürünmek, canlanmak

jaz: yaz.

jaz- :1. yazmak 2. alnında yazılmış olmak 3. yaymak, sermek 4. düzeltmek, doğrultmak 5. iyileştirmek, sağlığına kavuşturmak 6. kısmet olmak, nasip olmak.

jaza: ceza.

jazañ:açık yer, açık alan, düzlük.

jazgan:zavallı, biçare

jazıl- :1. iyileşmek, sağlığına kavuşmak 2. abone olmak 3. kaydolmak

jazuv: yazı.

je- :1. yemek 2. pas tutmak, çürümek, bozulmak 3. kandırmak, aldatmak 4. bir şeyi kendine dert edinmek, içine atmak

jek- :1. koşmak 2. görevlendirmek, iş yüklemek

jeksenbi:Pazar (haftanın son günü)

jel:yel, rüzgar

jeli:1. tayıları bağlamak için iki kazığa gerilerek takılmış urgan 2. bir şeyin gidişatı, yönü 3. elektrik, telefon hattı 4. esas, temel 5. Kazak çadırının iskeletini oluşturan çubuklardan her biri.

jelsiz:rüzgarsız, yelsiz

jem:yem

jeñge: yenge.

jeñil:1. hafif, ağır olmayan 2. kolay, basit 3. üstünkörü, yüzeysel 4. hafif, hoppa

jer:1. yer, dünya 2. kara parçası, mahal 3. memleket, toprak 4. arsa, arazi 5. mekan, mesken

jesir: dul.

jet- :1. varmak, ulaşmak, erişmek 2. amacına ulaşmak 3. yetmek, kafi gelmek

jete: 1. bir şeyin sapı ile başının birleştiği yer 2. ense, boyun 3. akıl, şuur 4. ecdat, cet, ata, atalar.

jeti: 1. yedi 2. yedi gün, bir hafta

jetim: 1. yetim, öksüz 2. koruyucusu, hamisi olmayan

jetkiz- :yetiştirmek, ulaştırmak

jıgıl- :1. yıkılmak, düşmek 2. yenilmek, mağlup olmak

jıl:yıl, sene

jıla- :1. ağlamak 2. kederlenmek, hüzünlenmek

jıldağı:her yılki

jılday:yıla yakın, bir yıl kadar

jıldıq:yıllık, bir yıla mahsus

jılğa:dere

jılı: 1. ılık 2. merhametli, şefkatli.

jılı- :ısınmak, ılmak, ılınmak.

jılın- :ısınmak

jılında:her yıl, yılda bir

jılqı:at

jiltıra- :1. parlamak, parıldamak, ışıldamak 2. iyi görünmeye çalışmak

jibek: 1. ipek 2. yumuşak, nazik, kibar

jiber- :1. göndermek, yollamak 2. salıvermek, bırakmak 3. diğer fiillerle birleşerek tezlik anlamını veren birleşik fiil yapar.

jigit:yiğit, genç, delikanlı

jigittik:1. yiğitlik, delikanlılık 2. kahramanlık, erlik.

jün-toy:düğün, bayram, eğlence

jürma:yirmi

jiy- :1. toplamak, yığmak 2. bir araya getirmek

jiyıl- :yığılmak, toplanmak

jiyna- :1. toplamak, yığmak 2. bir araya getirmek 3. düzene sokmak, düzenlemek

jiynal- :hazırlanmak, toplanmak

joğarıda:yukarıda

jol: 1. yol 2. uzak sefer, yolculuk 3. satır, mısra 4. adet, gelenek 5. çare, yol, yöntem

jolavşı: yolcu.

joldas:1. yoldaş 2. arkadaş, dost 3. karı kocadan her biri 4. ana rahmi ,döl yatağı

joliq- :yüz yüze görüşmek, buluşmak, uğramak

jolşıbay:yol üstü

jomarttan- :cömertleşmek, cömertçe davranmak

joq:1. var'ın karşısı yok 2. kabul etmeme, hayır 3. yitik, kayıp.

joqta- :ağıt yakmak, yas tutmak

joqtıq:yoksunluk, yokluk 2. fakirlik, yoksulluk

jön:1. yön, istikamet 2. vaziyet, hal, durum / doğru, haklı

jönel- :çabuk, aceleyle çıkıp gitmek

jötel- :öksürmek

jubat- :avutmak, teselli etmek

juldız: yıldız.

jum- :(yumruk) yummak, sıkmak

juma:1. Cuma 2. bir hafta (mecaz)

jumbaq:1. bilmece 2. gizli düşünce, sır

jumis:iş, hizmet, emek, çalışma

jumsa- :1. göndermek, görevlendirmek, bir işi yapmasını istemek 2. harcamak, sarf etmek

juptı:karı koca

jurt:1. halk, millet 2. göç nedeniyle terk edilen yer

juvas:uysal, halim, muti, yumuşak başkılı

juvsa- :1. nefeslenmek, soluklanmak 2. imha edilmek, yerle bir olmak

jüde- :1. zayıflamak, cılızlaşmak 2. hasret, ıstırap çekmek

jüdev:zayıfça, cılızca

jügir- :1. koşmak 2. göz atmak

jür- :1. gitmek, yürümek 2. hareket etmek, çalışmak 3. bir tarafa yönelmek, yola çıkmak 4. (santraç vb oyunlarda) ilk hamleyi yapmak 5. dost olmak, flört etmek, çıkmak

jüre:diz üstü oturuş şekli

jürek:1. kalp, yürek 2. gönül

jüreksin- :korkmak, cesaret edememek.

jüz:1. sima, çehre, yüz 2. yüz (bıçak, ustura) 3. soy olarak Kazakları oluşturan üç ana koldan biri 4. yüz sayısı, yüz.

jüz- : yüzmek.

jüzdep: yüzer.

Z

zalım:zalim, merhametsiz 2. sinsî, art niyetli

zaman:zaman, vakit, devir

zamandas:çağdaş, aynı zamanda yaşayanlar, muasır

zañ:1. yasa, kanun, hukuk 2. kural, kaide 3. sistem, düzen 4. yapılması gereken zorunlu iş 5. örf, adet

zar:kaygı, tasa, acı 2. muhtaç, şiddetli ihtiyaç

zarlan- :içini dökmek, bağırıp çağırmak, ağlamak

zarlı:üzüntülü, kaygılı, kederli, dertli

zat:eşya, şey 2. madde, varlık

zeket:zekat

zeñgir:1. çok yüksek 2. gökçe, gök, mavi veya yeşile çalan mavi

zerektik:akıllılık, zekilik

zeyin:dikkat, ilgi 2. zihin

zeyindi: dikkatli, gayretli 2. zeki, zeyrek

zirat:mezar, kabir

zor:1. kocaman, iri, büyük 2. güçlü, kuvvetli

zoray- :büyümek, güçlenmek, gelişmek

İ-İY-İY

ie:1. iye, sahip, efendi 2. vali, yönetici 3. yaradan, tanrı

iyıq:1. omuz 2. bir şeyin üst kısmı, tepesi.

iyıq- :1. omuzu ile çarpmak, omuz vurmak, itmek 2. omuz omuza yürümek 3. bir şeyi omuza alarak götürmek.

iyis: koku.

iyile- :1. deriyi tabaklamak 2. yoğurmak 3. çiğnemek, ezmek 4. çile çekirtmek, eziyet etmek

iyli:tabaklanmış, terbiye edilmiş (deri)
iylik- :bükülmek, eğilmek
iyşara:im, belirti, alamet
iyt:1. it, köpek 2. köpek yılı 3. alçak, rezil

Y

ya:ile, veya, ya da.

K

kebis:lastik ayakkabı
kedey:yoksul, fakir
kek:1. kin, öç, intikam 2. ar, namus, şeref
kel- :1. bir yere gitmek 2. varmak, ulaşmak 3. vakti zamanı gelmek 4. yardımcı fiil olarak kullanılır 5. sürerlik, devamlılık bildirir. / keldi-ketti: gelen giden
kele: deve sürüsü.
kelesi:diğer, sonraki, sıradaki
keleşek:gelecek, istikbal
kelin:gelin
kelte:uzun olmayan, kısa
keltir- :getirmek
kem:1. eksik, noksan 2. kalitesiz, kötü 3. sakat, özürlü, zavallı
kempir:kocakarı, yaşlı kadın
kemşilik:1. eksiklik, yetersizlik 2. hata, yanlışlık 3. yokluk, kıtlık
kemşiliksiz:1. eksiksiz, noksansız, kusur.
keñ:1. geniş, bol 2. iyi niyetli, alçak gönüllü, insancık
keñes:1. söyleşi, sohbet 2. tavsiye 3. meclis, heyet, kurul 4. birlik, sovyet, konsey
keñes- :1. söyleşmek, sohbet etmek 2. istişare etmek, akıl danışmak.
kere:bir karışın uzunluğu
kerek:gerek, lazım
kerekti:gerekli, lazım
keril- :1. gerilmek 2. uzamak, uzayıp gitmek 3. kurulmak, kasılmak

kerne- :1. ağzına kadar dolmak, taşmak 2. neşelenmek, keyiflenmek 3. boğulmak, dolmak

kesapat:bela, facia, felaket, afet

keş:günün karanlık olmaya başladığı vakit, akşam 2. kararlaştırılan, beklenen veya alışılan zamandan sonra, geç

keş- :1. (sudan) geçmek 2. affetmek, bağışlamak.

keşe:1. dün 2. geçenlerde, geçende 3. gece

keşik- :geç kalmak, gecikmek

keşiktir- :geciktirmek, tehir etmek.

keşke:akşam, akşamleyin

ket- :1. bir yere doğru yönelmek, gitmek 2. bir yerden veya bir işten ayrılmak 3. tüketilmek, harcanmak 4. geçmek, ilerlemek (saat)

kevde:göğüs, gövde

keyin:1. sonra 2. geri

kez:1. zaman, süre, vakit 2. 71,12 cm'ye eşit ölçü birimi, arşın 3. okun ipe geldiği yer, gez 4. çift hörgüçlü devenin hörgüçleri arasındaki oyuk yer.

kez- :gezmek, dolaşmak.

kezek:1. sıra, kuyruk 2. vardiya, posta

kilem:halı

kilt:1. anahtar 2. bir şeyi öğrenmenin yolu, vasıtası / birden, aniden

kim:kim

kinä:suç, hata, kusur

kir: 1. kirli, pis 2. çamaşır 3. terazi

kir- : 1. girmek 2. kar, girdi sağlamak 3. yazılmak, kaydolmak

kirgiz- : sokmak, içeri almak, dahil etmek

kiris:1. gelir, kar, kazanç 2. ok atılan yayın iki ucu arasındaki esnek bağ, kiriş.

kiris- : başlamak, girişmek, teşebbüs etmek.

kirpik:kirpik

kisi:1. insan, adam, birey, şahıs 2. yabancı, el 3. misafir, konuk

kisilik:1. kişilik, şahsiyet 2. kibirlenme, büyüklenme, böbürlenme

kişkene:1. büyük olmayan, küçücük, ufacık 2. birazcık, azıcık 3. bebek, sabi

kit:balina

kitap: kitap

kiy- :1. giymek 2. sarınmak, bürünmek, örtünmek 3. takmak

kiyik:geyik

kiyim:giyim, elbise, giysi

kiyin- :giyinmek

köbey- :çoğalmak, artmak.

köbeyt- :1. çoğaltmak, arttırmak 2. çarpamak

köbi:çoğu

köbirek:çok, daha fazla

köger- :1. mavi renge bürünmek, mavileşmek 2. yeşermek, yeşillenmek 3. küflenmek 4. morarmak

kök:1. gökyüzü, gök, sema 2. çadırın ağaçlarını birbirine bağlayan kayış / 1. mavi 2. yeşil, çimen 3. sebze, meyve

köke:1. çocuğun babasına ve ağabeylerine karşı kullandığı hitap sözü 2. bir şeyin en iyisi, en güçlüsü, hepsinden iyisi

kökirek:1. göğüs, sine, göğüs kemiği 2. şuur, sezgi, düşünce 3. kendini beğenmiş, kibirli

kökoray:yeşillik

köl:1. göl 2. çok, sayısız

köldeneñ:1. yatay, ufki 2. rastlantı, beklenmedik, ani 3. yabancı, el 4. genişlik, en, açıklık

köm- :1. gömmek 2. defnetmek

kön:büyük baş hayvan derisinden yapılan iyi işlenmiş deri, gön

kön- :1. ikna olmak, kabul etmek, yapmaya razı olmak 2. sabretmek, göğüs germek

köndik- :alışmak, tahammül etmek, kabullenmek

köñil:1. gönül 2. fikir, ülkü, düşünce, hayal

köp:1. çok, fazla, bol 2. devamlı, sürekli 3. halk, topluluk

kör:1. kabir, mezar 2. kör, ama 3. cahil, bilgisiz

kör- :1. görmek 2. buluşmak, görüşmek, karşılaşmak 3. başından geçmek, tecrübe etmek 4. kınamak, suçlamak 5. saymak, ... içinde değerlendirmek, tanımak

körgendi:görgülü, edepli, terbiyeli

körgensi- :bilgiçlik taslamak, ukalalık etmek

körin- :1. görünmek 2. belli olmak, tanınmak

köringen: herhangi, rast gele, kim olursa

köris- :1. görüşmek, buluşmak 2. selamlaşmak, merhabalaşmak 3. (evlenen kız) ailesi veya yakınlarıyla vedalaşmak, ayrılmak

körkem:güzel, yakışıklı, görkemli, haşmetli, süslü

körset- :1. göstermek, baktırmak 2. bildirmek, fark ettirmek, hissettirmek 3. yapmak

köter- :1. kaldırmak 2. artırmak, yükseltmek 3. yukarı çekmek 4. geliştirmek, ilerletmek 5. derecesini yükseltmek 6. dayanmak, tahammül etmek 7. tekrar gündeme getirmek, açmak

köz:1. göz 2. delik, boşluk, iğnenin gözü 3. kaynak, menba 4. bizzat, şahsen, kendi 5. hatıra, miras, yadigar 6. akıl, hafıza, şuur

közde- :1. nişan almak, hedef almak 2. belli bir şeyi amaç edinmek 3. beğenmek, hoşlanmak, gözüne kestirmek

kül:1. kül 2. koyunun karnında, memesinde çıkan yara 3. çocuklarda çok sık görülen bulaşıcı hastalık, difteri

kül- :1. gülmek 2. dalga geçmek, alay etmek

küldir- :güldürmek

külimsire- :gülümsemek, tebessüm etmek.

külki:1. gülüş, gülme 2. alay, dalga geçme

külli:külli, hepsi, tamamı, bütün

kün:1. güneş 2. gün, gündüz 3. tam gün, 24 saat 4. vakit, zaman 5. hava durumu

künä:1. kabahat, ayıp, suç 2. günah

künäli:suçlu, günahkar, günah sahibi

künde:her gün, günde

künde- :1. kıskanmak, haset etmek, çekememek 2. günü belirlemek, tarihlendirmek.

kündestik:çekememezlik, rekabet

kündey:güneş gibi, ışıklı, aydınlık

kündiz:gündüz, gündüzün

kündizgidey:gündüz gibi, aydınlık

künnen-künge:günden güne, gün geçtikçe

kürek:kürek

küş:1. güç, kuvvet 2. etki, tesir 3. birim zamanda yapılan iş 4. askeri güç, askeri potansiyel 5. ağırlık

küşey- : şiddetlenmek, güçlenmek, artmak

küşti:1. güçlü, kuvvetli 2. sağlam 3. sert, tesirli

küştilik:güçlülük, kuvvetlilik

küt- :1. beklemek 2. ağırlamak, ikramda bulunmak 3. bakmak, gütmek

küvä:1. şahit, tanık 2. nikah şahidi

küvâlik:1. kimlik 2. tanıklık, şahitlik

küy:1. yanmak, tutuşmak 2. içi kan ağlamak 3. hal, durum, vaziyet 4. işin, hareketin belirli bir biçimi, hali 5. çoşku, heyecan 6. Kazak halk ezgisi, name

küydür- :1. yakmak, yandırmak 2. haksız yere suçlamak, iftira etmek, karalamak 3. üzmek, zor durumda bırakmak, kalp kırmak

küyev:1. koca, eş 2. damat, güvey

küyik:1. yanık 2. yangın yeri 3. yakınış, kaygı, dert, ızdırap

küyin- :üzülmek, üzüntü duymak, müteessir olmak

küyli:1. varlıklı, zengin 2. semiz, besili

küyrik:1. hızlı koşan 2. hatip, bilge

küyse- :1. geniş getirmek 2. hiç durmadan, devamlı surette yemek 3. yersiz, uygunsuz konuşmak

küzgi:güz vakti, sonbahar

Q

qabil:kabul, bir şeye isteyerek ya da istemeyerek razı olma.

qabir:kabir, mezar

qadam:1. adım 2. yeni hareket, yeni aşama, yeni adım. Qadam basqan sayın: her zaman, devamlı, daima. Qadamına gül bitsin: hayırlı olsun, bahtlı ol. Qadamın quтті bolsın: Allah gönlüne göre versin, bahtlı ol.

qadar:imkan, fırsat, kadar

qadarınşa:elinden geldiği kadar, imkanlar dahilinde

qadir:hürmet, saygı, kadir, değer

qadirle- :hürmet etmek, saygı göstermek, değer vermek.

qadirli:saygılı, hürmetli, değerli, saygıdeğer 2. kıymetli, değerli (eşya)

qadirsiz:değeri az, değersiz, önemsiz

qağaz:1. kağıt, yaprak, sayfa 2. yayın (dergi, gazete, kitap) 3. belge, doküman 4. kağıt mamülü

qahar:1. öfke, sinir, hiddet 2. ayaz, soğuk

qal: ben.

qal- :1. kalmak 2. belirtilen miktarda bulunmak 3. geç kalmak, gecikmek 4. geri kalmak 5. yardımcı fiil olarak kullanılır.

qala:şehir, kent.

qala- :1. istemek, arzulamak 2. doğru bulmak, uygun görmek, beğenmek 3. (kerpiç, tuğla) örmek

qalalıq:şehre ait, şehirli

qalam:kalem

qalay: nasıl

qalayşa:nasıl, ne şekilde

qalğı- :1. uyuklamak, gözleri kapanmak 2. (mecaz) (tabiat) sakinleşmek, sessizlik hakim olmak

qalıñ:gelin olacak kıza verilen para veya armağan, kalın. / 1. ince karşıtı, kalın. 2. çok, sayıca fazla 3. seyrek olmayan, sık, yoğun 4. gür, bol, verimli

qalıñdıq:1. kalınlık 2 çokluk, bolluk 3. sıklık, yoğunluk 4. nişanlı kız

qalıñmal:başlık olarak verilen para, eşya veya hayvan

qalıñda- :şaka yapmak, şakalaşmak, latife etmek.

qalıpımen:olduğu gibi, eskisi gibi, değiştirilmeden

qalta:1. cep 2. servet, zenginlik 3. torba, kese

qaltır:titreme, serzeniş, titreme hali

qaltıra- :1. titremek 2. donmak, üşümek 3. korkudan titremek 4. sinirden, öfkeden titremek 5. cimrilik yapmak

qaltiy- :donmak, kımıldamamak

qam:gam, tasa, kaygı, hal, vaziyet 2. evham, endişe, kaygı / ham, pişmemiş, olgunlaşmamış

qamşı:kamçı, kırbaç

qan- :kanmak, susuzluğunu gidermek 2. kanaat etmek, yetinmek. 3. bir şeyi detayları ile öğrenmek, olaya vakıf olmak

qana:1. tohum 2. bir şeyin kabuğu, dışı 3. yedi yaşındaki kartal 4. sadece.

qana- :1. kanamak 2. sömürmek, kanını emmek.

qanağat:kanaat, tatmin olma, azla yetinme

qanday: 1. nasıl 2. beğenme, övme manasında; ne kadar (örn: ne kadar iyi)

qandı:kanlı, kan bulaşmış.

qandır- :(su vb.) doyurmak, kandırmak

qanşa:1. soru zamiri; kaç, ne kadar 2. bir şeyin lüzumsuz olduğunu göstermek için kullanılır

qant:kesme şeker

qap:1. çuval 2. kılıf 3. zar, kabuk 4. / pişmanlık belirtisi, tüh, vay.

qap- :1.(köpek) ısırarak, dalamak 2.(balık) oltanın ucundaki yemi yemek 3.(koku) sinmek

qapalan- :üzülmek, kederlenmek

qapalıq:üzüntü, keder, elem, acı

qapas:1. koğuş, hücre (cezaevi) 2. çileli, sıkıntılı hayat 3. yokluk, kıtlık

qaq- :1. çakmak 2. vurmak, tıkladmak 3. silmek, çırpma 4. sallamak, sarsmak 5. kırmak, koparmak 6. çalmak, yürütmek 7. mahrum bırakmak

qaqpan:1. kapan, tuzak 2. kandırma, dolandırma, hile

qaqpay:1. ikna etme, kabul ettirme 2. dışlama

qar: 1. kar 2. kötü yola düşmüş, iffetsiz, namussuz (kadın) 3. alçak, şerefsiz

qara:1. kara, siyah 2. siyah renkte olan 3. bir şeyin gölgesi, karartısı 4. yas tutarken örtülen siyah örtü 5. büyükbaş hayvanların genel adı.

qara- :1. bakmak, göz atmak 2. aramak, araştırmak. 3. yoklamak, incelemek 4. dikkate almak, değerlendirmek 5. beklemek, oyalanmak 6. ilgilenmek, uğraşmak 7. ait olmak, bağlı olmak 8. saymak, kabul etmek 9. bağlamak 10. incelemek, değerlendirmek.

qarağan:kısa boylu çok dallı dikenli bir bitki

qarağım:büyüklerin küçüklere karşı kullandığı sevgi ifadesi, evladım, yavrum.

qarajat:1. para pul, para, ödenek 2. gider.

qaramay:gres, makine yağı

qarañ:1. karanlık 2. ağır, zor, azaplı

qarañğı:1. karanlık, loşluk 2. belirsiz, şüpheli, kuşkulu 3. cahil, bilgisiz

qaraqus:çaylak, karakuş

qarasöz:1. konuşma dili 2. vecize, edebi söz 3. düzyazı, nesir.

qaraşa:1. Kasım ayı 2. halk tabakası, avam 3. koyu kahverengi, karaya yakın

qarat- :(birinin) kendine bakmasını sağlamak, (kendine) baktırmak 2. ertelemek, geciktirmek. 3. istila etmek 4. (doktora) göstermek, tedavi ettirmek. 5. (birisinin) ağzının içine bakmak, birinin söylediklerini zevkle ve dikkatle dinlemek.

qarav:1. art niyetli, sinsî, adaletsiz 2. cimri, pinti, hasis.

qaray:göre, -e doğru, -e kadar

qaray- :1. karaya çalmak, kararmak 2. okuduğunu, bildiğini unutmaya başlamak, körelmek. 3. günaha batmak, günahkar olmak. 4. uzaktan karartı halinde görünmek.

qarğa:1. karga 2. iskambilde maça

qarğa- :lanet etmek, ilenmek, beddua etmek, lanet okumak.

qarı:kolun dirsekten omuza kadar olan kısmı

qarı- : 1. vücudu yakmak, dağlamak (kızgın demir), yakmak (ayaz) 2. kocamak, ihtiyarlamak

qarınbay:çok cimri, hasis, pinti (insan)

qarında:1. küçük kız kardeş 2. yaşça büyük erkeklerin bayanlara kullandığı hitap, bacı 3. akraba, hısım, kardeş.

qarındaş:kurşun kalem.

qarqısta- :beddua etmek, kargışlamak, lanetlemek, kargımak.

qarsı: 1. bir şeyin karşı tarafı 2. karşı karşıya, yüz yüze

qarsı- :karşı olmak, itiraz etmek.

qarsılas:muhalif, karşı taraf, rakip

qarsılas- :karşı çıkmak, direnmek, mukavemet göstermek, karşı durmak

qas: 1. kaş 2. düşmanlık eden, düşmanca davranan 3. düşman, hasım, yağı olan 4. gerçek, hakiki, sahici

qası: (bir şeyin) yanı

qası- : kaşımak

qasında:yanında, beraberinde

qasiret:elem, dert, keder

qasiretti:elemli, dertli, kederli

qasqır:1. kurt, börü 2. (mecaz) cesur, atılgan

qaş- :1. kaçmak 2. birşeyi yapmak istememek, kaytarmak 3. ortadan kaybolmak 4. (hayvanlar için) çiftleşmek

qaşan:ne zaman

qaşı:1. hacca gitme 2. hacca gidip gelen kişi, hacı

qaşı- :yorulmak, bitkin düşmek, gücü tükenmek

qaşımay-talmay:yorulmadan, bıkip usanmadan

qaşqın:kaçak, firari

qat: 1. kat, tabaka, katman 2. az, kıt, yetersiz

qat- :1. katlaşmak 2. kalıplaşmak, değişmemek 3. kımıldamamak, hareket etmemek 4. donmak, buz tutmak 5. sulu yemeklere süt veya yoğurt katmak

qata:bir tür keçi hastalığı

qatala- :susuzluktan dili damağı kurumak, çok susamak, hararet basmak.

qatar:1. sıra, dizi, katar 2. yanında, sırasında 3. belli bir grubun üyesi 4. yaşıt, akran, denk 5. birlikte, beraber

qatar- :kumaşı kıvrıp büzerek dikmek

qatın:1. zevce, eş 2. kadın 3. korkak, yüreksiz

qatır- :1. kurutmak, sertleştirmek, katılaştırmak 2. dolandırmak, kandırmak

qattı:1. sert, katı 2. yüksek, gür (ses) 3. soğukkanlı, güçlü 4. cimri, pinti, hasis / 1. çok, pek, fazla 2. var gücüyle, elinden geldiğince 3. hiçbir şey hissetmemek

qavip:tehlike

qavipten- :korkmak, tehlike hissetmek, şüphelenmek

qay:soru zamiri, hangi

qayda:soru zamiri, nerede, nereye

qayğı:1. kaygı, tasa 2. endişe, evham

qayğılan- :kaygılanmak

qayğılı:kederli, tasalı, kaygılı, acılı

qayğır- :kaygılanmak, üzölmek, gamlanmak, kederlenmek

qayır:1. hayır 2. sadaka 3. alüvyon, lığ

qayır- :1. hayvanların yönünü değıştirmek, başka yöne sürmek 2. birşeyin kenarını kıvrırmak, bükmek 3. kolları arkaya bağlamak 4. geri yatırmak, taramak 5. iade etmek, geri vermek 6. müsafiri kabul etmemek, geri çevirmek 7. köreltmek 8. sözü bağlamak, bitirmek 9. av kartalını yetiştirmek, eğötmek, bakmak

qayırlı:hayırlı, iyi

qayıs:eğer takımlarını yapmakta kullanılan özel işlenmiş hayvan derisi, kayış

qayış- :ağır yük taşımaktan beli bükölmek, eğilmek.

qayna- :kaynamak 2. pişmek, haşlanmak 3. (hava) çok sıcak olmak, kavurmak, yakmak

qaynat- :kaynatmak, pişirmek, haşlamak

qayra- :bilemek, keskinleştirmek 2. güçlendirmek, cesaretlendirmek 3. kışkırtmak, tahrik etmek.

qayran:güç, kuvvet, fayda, yardım, katkı / hayret, şaşkınlık / keşke, gidi

qayrat:güç, kuvvet, cesaret, mecal

qayrattan- :kuvvetlenmek. 2. cesaretlenmek, güç bulmak

qayt- :1. geri dönmek, dönmek 2. azalmak, eksilmek, yatışmak 3. körelmek 4. dünyadan göç etmek, ölmek. 5. qalay et- birleşik fiilinin kısalmış biçimi, ne yapmak, ne etmek anlamında

qayta-qayta:tekrar tekrar, sık sık, habire

qaytar- :1. iade etmek, geri göndermek, geri vermek. 2. sürünün yerini değiştirmek 3. Kuran surelerini tekrar tekrar okumak

qaytara:tekrar, yeniden, baştan

qaytıp:tekrar, yeniden

qaytpas:1. geri dönüşü olmayan, dönüşsüz 2. kararlı, sözünden dönmeyen

qaz: kaz.

qaz- :1. kazmak 2. tırmalamak, kazımak 3. aslını, kökünü çok detaylı araştırmak

qaza:1. kaza, ölüm, vefat, ecel 2. vaktinde kılınmayan namazın sonraya bırakılması 3. bir tük balık ağı

qazan:1. büyük tencere, kazan 2. suyun, kışın buz tutmayan, derin, balıkların çokça bulunduğu yeri / Ekim (ekim ayı)

qazaq:Kazak

qazaqşa:Kazakça

qazaqşılıq:Kazaklara has gelenek, görenek 2. Kazaklara özgü yapı

qazı:Kazaklara has gelenek, görenek 2. Kazaklara özgü yapı

qazına:1. hazine, defî, gömü 2. ata yadigarları, miras 3. memleket, hükümet, toplum

qazirde:şu anda, bugünlerde, şimdilerde

qazirgi:şimdiki, bugünkü

qazirşe:şimdilik, şu an için, bugün için

qıl: kıl

qıl- :yapmak, etmek, kılmak

qımbat:1. pahalı, değerli 2. değerli, muhterem, aziz

qımız:kısrak sütünden yapılan bir çeşit içecek

qıp-qızıl:kıpkırmızı, kıpkızıl

qır- : 1. (saç, sakal vb) traş etmek 2. kazağı ile kazımak 3. kırmak, öldürmek

qıran:1. kartalgillerin genel adı 2. kahraman, cesur

qırğız:Kırgız

qırında- :1. yan oturmak 2. kur yapmak

qırıq: kırk

qırıq- :kırmak, kesmek

qırlı: köşeli

qıs: kış

qıs- :1. kısırmak, sıkıştırmak 2. sıkıca kucaklamak, sarmak, bağrına basmak 3. korkutmak, sıkıştırmak

qısıraq:kısrak

qısqa:uzun olmayan, kısa

qısta- :1. kışı geçirmek, kışlamak 2. zorlamak, sıkıştırmak

qıstav:kışlak

qız: 1. kız 2. genç kız

qız- : 1. ısınmak, kızmak 2. vücut ısısının, ateşin yükselmesi 3. sarhoş olmak 4. yoğunlaşmak, kızışmak 5. coşmak, ilham gelmek. 6. (bir şey) sıcaktan çürümek, bozulmak, küflenmek.

qızar- :kızarmak, kırmızı olmak 2. yüzü kızarmak 3. utançtan, sıkıntıdan kızarmak

qızğan- :1. kıskanmak 2. esirgemek, kıyamamak

qızıl:1. kızıl, kırmızı, al 2. hayvan eti 3. insan yüzündeki kırmızılık, pembelik 4. demli çay

qızın- :1. güneşlenmek, ısınmak 2. kendini kaptırmak

qızıq:1. ilgi çekici, enteresan 2. nimet, baht, mürüvvet 3. hayret edilecek, şaşılacak durum, kendini alamamak

qızıq- :1. ilgilenmek, ilgi duymak 2. imrenmek, gıpta etmek
qızmet:1. iş, hizmet 2. bir şeyin önemi, ehemmiyeti, fonksiyonu
qiy- :1. kesmek, biçmek 2. kesip uydurmak 3. birine karşılıksız olarak hediye vermek, bağışlamak, kıymak, feda etmek.
qiyal:1. hayal, hülya, düş 2. fantezi 3. gerçekleşmesi zor arzu, istek, hayal
qiyanat:zorluk, eziyet, zulüm
qiyıl- :1. kıyılmak 2. güzel görünmek 3. nazlanarak bakmak 4. yalvarmak, yakarmak, kendini acındırıcak bir şeyi istemek
qiyına- :zorlamak, eziyet etmek, eziyet çektirmek
qiyınal- :1. ıstırap çekmek 2. zorlanmak, zorluk çekmek 3. ihtiyaç duymak, yokluk, muhtaçlık çekmek
qiysap:hesap
qiysa:kıssa, destan, uzun manzum hikaye
qobız:kopuz
qol:1. el 2. yazı 3. iş gücü 4. asker, ordu 5. uygun, layık
qolañ:gür, uzun (saç)
qon- :1. konmak, yere inmek 2. bir yere yaşamak için yerleşmek 3. geceyi bir yerde geçirmek, geceleme 4. insan karakterinde yer etmek 5. (elbise) vücuda tam oturmak
qonaq:1. konuk, misafir 2. davet edilen kimse, davetli 3. bir çeşit pırasa
qonaqta- :1. (kuş) konmak 2. yatılı misafir olmak
qor:zavallı, biçare, hakir / 1. vakıf 2. kırmızı mayası 3. bütçe, ödenek 4. hazine, sermaye 5. stok
qora:1. ahıl, ağır 2. avlu
qorasan:2. çiçek aşısını bulan evliya, Horasan 2. çiçek hastalığı
qorğa- :1. korumak, savunmak, muhafaza etmek 2. yardım etmek, kollamak 3. (tez) savunmak
qorıq:1. otlu, sulak yer, otlak 2. çayır, yoncalık 3. avlanması, baltalanması yasak orman
qorıq- :1. korkmak, ürkmek
qorla- :1. işkence, eziyet etmek 2. horlamak, aşağılamak, hor görmek
qorlıq:1. eziyet, baskı, zulüm 2. ar, namus, ayıp
qorqaqtıq:korkaklık, cesaretsizlik

qorqınış:korku, dehşet

qorqınışsız:korkusuz, tehlikesiz

qorqıt- :1. korkutmak, ũrkũtmek

qos:1. ekip, grup 2. sezonluk, geçici yer 3. Çift, iki, ikiz

qos- :1. katmak, birleŝtirmek, eklemek 2. evlendirmek 3. birisine maddi yardımda bulunmak

qosa:birlikte, yanında, ũstelik, ilaveten, beraber

qosaqta- :1. koyun ve keğileri kafa kafaya gelecek şekilde bağlamak 2. evlendirmek

qosıl- :1. eklenmek, katılmak, iŝtirak etmek, ilave olmak 2. kavuşmak, evlenmek

qoş: 1. hoş, memnun edici 2. iki kişinin ayrılırken birbirine sŝyledięi sŝz.

qoŝemet:birisine gŝsterilen saygı, iltifat, hũrmet

qoy: koyun

qoy- :1. koymak, bırakmak 2. arpmak, vurmak 3. işe yerleştirmek, iş sağlamak 4. kendi haline bırakmak 5. bırakmak, vazgeçmek 6. not vermek, değerlendirmek 7. defnetmek, gŝmmek

qozęa- :itelemek, kımıldıtmak, hareket ettirmek

qubil- :1. değişmek, renkten renge girmek 2. değişken olmak, sabit olmamak 3. parıldamak, ışıldamak 4. vazgeçmek, kararından dŝnmek

quda:1. dũnũr (erkek). Quda boluv: dũnũr olmak

quday:1. hũda, Allah 2. bir şeyi en iyi bilen, gũlũ

qudıq:kuyu

qudiret:1. Allah, yaratan 2. gũ, kuvvet, kudret

qul:1. kul, esir, kŝle 2. fert, insan 3. birŝeye bağlanıp kulluk etme, tapınmak

qula- :1. dũŝmek, devrilmek 2. yıkılmak, bozulmak 3. yukarı aşağı dũŝmek, yuvarlanmak 4. tahttan dũŝmek, yerinden olmak 5. sınavı geçmemek

qulaq:1. kulak 2. ŝapka kulağı 3. kulp, kol 4. casus, ajan 5. telli çalgılarda tel germeye yarayan burgu, kulak. 6. ana arkıtan lũklerine su gŝndermek için açılan kũk kapaklar

qulupta- :1. kilitlemek, kapatmak 2. sırrını hiç kimseye amamak.

qulpır- :1. gũzelleŝmek, canlanmak, renklenmek 2. gũzellięiyle gŝz kamaŝtırmak

quma:kuma, ortak

qumar:1. şans oyunu, kumar 2. heves, arzu, istek 3. merak

qun:1. değer, bedel 2. fiyat, paha 3. kadir, kıymet 4. öldürülen kimse için istenen kan parası, kan hakkı

qupiya:sır, giz

qur:1.atı yakalamak için söylenen söz 2. boş, öylesine, fuzuli 3. yaban horozu 4. çadırın iskeletini ve çubuklarını bağlayan yassı kayış.

qur- :1. kurmak, yapmak 2. tutmak, asmak 3. grup, parti vb. kurmak

quran:Kuran, Kuran-ı Kerim

qurban:Allah için kesilen hayvan, adak, kurban 2. bir ülkü uğruna feda edilen kimse, şehit

qurbı:akran, yaşıt

qurğat- :kurutmak

qurı- :yok olmak, imha olmak, mahvolmak

qurıl- :kurulmak, oluşmak

qurıq:1. hilekarlık, düzenbazlık 2. atları yakalamak için kullanılan, ucuna ip bağlanmış uzun sırık.

qurıs- : buz tutmak, donmak 2. istememek, (soğuk) bakmak

qurış: çelik

qurt:1. kurtçuk, solucan, kurt 2. veremin halk arasındaki adı

qurt- : 1. yok etmek, mahvetmek 2. cezalandırmak

qurtta- : 1. kurtlanmak 2. kurtlanan hayvanın kurtlarını temizlemek

qus: kuş

qus- : 1. kusmak, istifra etmek 2. çalınan malı kullanmayıp sahibine geri vermek

qustay:kuş gibi, kuşa benzer

quşakta- : 1. kucaklamak, sarmak 2. elinden düşürmemek, bırakmamak.

quşaq:1. kucak 2. merhamet, şefkat 3. etki, tesir

qutıl- : 1. kurtulmak, serbest kalmak, azat olmak

qutqar- : 1. kurtarmak 2. azad etmek, özgür bırakmak

qutti:mübarek, kutlu

quv: 1. kuğu kuşu 2. hilekar, kurnaz, düzenbaz 3. kurumuş, sararmış 4. geçici, fani, yalan 5. çabuk tutuşan madde, kav.

quv- :1. birinin ardına düşmek, kovalamak 2. kovmak 3. bir şeyin peşine düşmek, takipçisi olmak

quvan- :sevinmek, mutlu olmak, memnun olmak

quvanış:1. sevinç 2. sevinç kaynağı

quvant- :sevindirmek, neşelendirmek

quvat:1. güç, kuvvet, derman 2. enerji, kalori 3. kuvvet 4. destek, dayanak 5. üretici güç

quvatta- :(birini) fikren kollamak, desteklemek, savunmak

L

laj:çözüm, yol, çıkış

lajsız:naçar, çaresiz

lapalaq:Baykuş

laqap:yalan, aslı olmayan haber

laqtır- :fırlatmak, atmak

lav:bir köyden bir köye yolcu taşıyan at arabası

layıq:uygun, layık, makul, münasip

layıqtı:uygun, elverişli, layık, münasip

läzzat:lezzet, zevk, haz

läzzattı:zevкли, lezzetli

lüpilde- :(kalp) güm güm atmak

M

ma:soru eki mı,mi,mu,mü

madaqta- :övmek, methetmek

magnit:mıknatıs

mağna:1. anlam, mana 2. içerik, nitelik, kalite

mağnasız:bir manası olmayan, manasız, anlamsız

mağlum:malum, bilinen, tanıdık

mäjilis:oturum, toplantı 2. meclis, parlamento

mal:1. deve, sığır, koyun, keçi, inek vb hayvanların genel adı 2. mal, mülk, varlık, zenginlik 3. eşya, mal 4. kar, kazanç 5. nadan, cahil

mal- :batırmak, banmak, bandırmak, doldurmak

mälim:malum, açık, bilinen

manağı: biraz önceki, az önceki
mañay: etraf, çevre, civar, havali
mañday: 1. alın 2. kapının üst tarafı 3. öncü bölük, avangart 4. bir şeyin en iyisi, seçkin, güzide
maqal: atasözü
maqsat: maksat, amaç, gaye
maqta: pamuk
maqta- : övmek, methetmek
maqtan: övünç, övgü
maqtan- : övünmek, kendini övmek, temeddüh etmek
maqul: 1. tamam, peki, olur 2. doğru, uygun, makul
maqulda- : takdir etmek, tasvip etmek, onaylamak, onamak
maqulıq: 1. yaratık, mahluk 2. salak, aptal
maral: maral, geyik
marhabat: merhamet, iyilik, şefkat
marqum: rahmetli, merhum
märte: defa, kez, kere
mas: 1. sarhoş, mest 2. çok etkilenmek, kendinden geçmek
mäslixat: müşavere, danışma, istişare
mäslixattas- : danışmak, fikir alış verişinde bulunmak, müşavere etmek
masqara: maskaralık, rezalet
maşaqat: meşakkat, güçlük, sıkıntı, zorluk
mata: kumaş
mata- : 1. sıkıca bağlamak, sağlamlaştırmak, sarmak 2. bir şeyin yapılmasını yasaklamak, izin vermemek, yolunu bağlamak, engellemek
maviq- : çiftleşmek, kızana gelmek
maxabbat: 1. sevgi, aşk 2. muhabbet (annenin çocuğa, insanın doğduğu yere vb)
maxşar: mahşer, kıyamet günü dirilenlerin toplanacağı yer
may: 1. yağ 2. tereyağ 3. bitkisel yağ
mayda: 1. ince, küçük, ufak 2. kibar, edepli, nazik
me: soru eki mı, mi, mu, mü
medrese: medrese

meke: Mekke

meken: mekan, yer

mekende- :yerleşmek, iskan etmek, mekan tutmak

men: 1. Ben 2. Cümle içinde aynı görevde bulunan iki ögeyi bağlayan unsur, ile, ve.

meñ:Çoğu doğuştan, tende bulunan ufak, koyu renkli leke veya kabartı, ben.

menen: ile

merüverttey:inci gibi güzel

meyirban:merhametli, lütufkar, müşfik

mezgl:1. mevsim, sezon 2. süre, vakit

mıñ: bin

mına: bu, şu

mınaday:bunun gibi

mınav:bu, işbu

mıñqılda- :söylenmek, homurdanmak, mırıldanmak

mırış:çinko

mırza:1. bey, efendi 2. eli açık, cömert

mısal:1. örnek, misal 2. mesel, fabl

mıy:1. beyin 2. şuur, bilinç 3. bataklık

min:1. eksiklik, noksanlık, kusur

min- : binmek

mindet:görev, yükümlülük, vazife

mindetti:mecburi, zorunlu

mine: işte, işbu.

mine- :birisinin hatasını, eksliğini bulmak, eleştirmek

minekiy:işte, burada

minez:huy, karakter, mizaç

minut:dakika

mol:bol, çok

mola:mezar

mollda:imam, molla

modalıq:imamlık

molla:imam, molla

momın:uslu, uysal, sessiz
monşaq:boncuk
moyın:boyun
möldire- :berraklaşmak, şeffaflaşmak, parlamak
muğalim:öğretmen
mujiq:kemirilmiş
muñ:1. kaygı, keder, hüzn, elem
munan:bundan
munarla- :(hava) sisli, puslu, kapalı olmak
muñay- :efkarlanmak, kederlenmek
munda:burada, bu yerde
munday:bunun gibi, aynen böyle
muni:bunu, şunu
munşa:bunca, bu kadar
muqtaj:ihtiyaç, gereksinim
mura: 1. miras 2. yadigar
murat:murat, maksat, dilek, amaç, emel
murt:bıyık
musılman: 1. müslüman 2. merhametli, iyilik seven kişi
musılmanşa:1. arap yazısı ile, Arapça 2. müslümanca, müslümana yakışır
muz:buz
mülâyim:mülayim, uysal, sakin
mümkin:mümkün, muhtemel, ihtimal
müsâpir:biçare, fakir, yoksul, zavallı
müşe:1. insan veya hayvanların uvzu, azası 2. kesilen hayvanın etinin misafirlerin önemine göre paylaşılması 3. üye, aza
müyiz:boynuz

N

nadan:1. nadan, cahil 2. cehalet, karanlık
nağası:akrabalar (anne tarafı)
namaz:namaz

namıs:namus, şeref, ar
nan: 1. ekmek 2. hamur
nan- : inanmak
naqaq:haksız, nahak, boşuna
naqış:1. desen, nakış 2. melodi, beste, ezgi ahengi
narazı:itiraz eden, hoşnut olmayan
narazılıq:itiraz, ihtilaf, uyuşmazlık
narday:dev gibi, devasa
närse:nesne, eşya, şey
näsip:nasip, kısmet
nasiyhat:nasihat, öğüt
naşar:1. kötü, fena, zayıf, kuvvetsiz 2. naçar, zavallı, düşkün, fakir, fukara
navqas:1. hastalık, sayrılık 2. hasta, sayrı
naz:1. naz, cilve 2. sitem, srezeniş 3. şaka, latife
nazar:1. dikkat, bakış 2. göz
ne:ne / ya...ya; de, da; ne...ne; ya; yahut
nege:niye, ne için, niçin, neden
neke:nikah
nekeli:nikahlı
nemene:1. beşinci göbekten torun / ne, ne oldu
nendey:nasıl, hangi, ne gibi
nesip:nasip, kısmet, rızk
nesiye:borç, kredi
neşe: kaç? (birkaç)
neşik:ne, nasıl
niyet:maksat, niyet, istek
noğay:bir Türk boyu
noğayşa:Nogayca
nur:nur, ışık
nurlı:nurlu, ışıklı, aydınlık, parlak
nusqa:1. taslak, tasarı 2. nüsha, el yazması
nusqa- :işaret etmek, göstermek

O

o:üçüncü tekil şahıs, o

obal:vebal, günah, hıyanet

obalı:kurganı olan, höyük bulunan (yer)

ol:1. o 2. şu, o.

olay:öyle, onun gibi

olja:buluntu, ganimet, kazanç

ombı:bele kadar yağın (kar)

on:on

oñ- :1. daha iyi duruma gelmek, onmak 2. rengi atmak, solmak 3. değişmek

onan-munan:ondan bundan, oradan buradan

oñaşa:ayrı olarak, yalnız, tek başına

onda:1. orada 2. o zaman 3. öyleyse, o durumda

opasız:1. hain, iki yüzlü 2. sözünde durmayan, namert, döneke

opaşıl:mert, kararlı, sözünde duran

opat:vefat, ölüm

oq:1. ok 2. kurşun, mermi

oqa:sırma, gümüş ve altınla işleme, süsleme

oqı- :1. okumak 2. tahsil görmek 3. efsunlanmak, büyülemek 4. hastalığı iyi edeceğini ileri sürerek okumak

oqıt- :okutmak, eğitmek

oqıtuv:eğitim, öğretim

oqiyğa:vaka, olay, hadise

oqşav:ayrı olarak, uzakta, biraz ötede

oquv:1. eğitim 2. ders

oquvşı:1. öğrenci 2. okuyucu

or:1. derin çukur, hendek 2. siper 3. iri, büyük 4. boz, kahverengi

or- :1. biçmek 2. döver biçerle buğdayı biçip toplamak 3. aşındırmak (su yatağındaki toprakları)

ora- :1. sarmak, dörmek 2. yumak yapmak 3. çevresinde dolaşmak

oral:fırsat, imkan, olanak

oral- :1. geri gelmek, dönmek 2. sarılmak, dolanmak

orın:1. yer, mekan 2. mevki, makam 3. önem, hususiyet, özellik

oris:rusyalı, rus

orisşa:1. rusça, rus dilince 2. ruslar gibi

orman:orman

ornıq- :yerleşmek, iskan etmek, mesken tutmak

orta:1. orta, yarı 2. yarısı, ortası (zaman) 3. belli bir şeyin ortası, merkezi, odağı 4. ortam, çevre

osi:bu, şu

osılay:böyle, şöyle

osılayşa:böylece, şöylece

osınday:bunun gibi

ot:1. od, ateş 2. güç, kuvvet, cesaret 3. ot

otağası:ev sahibi, aile reisi

otın:odun, yakacak, yakıt

otur- : 1. oturmak 2. binmek 3. yerleşmek, mekan edinmek 4. hapis yatmak

otız:otuz

oy:1. düşünce, fikir 2. akıl, şuur, hafıza 3. çukur yer 4. şehir

oy- :1. kazmak, eşmek 2. oymak, nakışlamak

oybay:eyvah, aman Allahım!

oyın:1. eğlence, oyun 2. şaka 3. ağız yangısı, stomatit

oyın-külki:şaka, eğlence

oyla- :düşünmek, muhakeme etmek 2. tasalanmak, kaygılanmak

oylav: 1. düşünce, düşünme 2. biraz çukur, alçakça (yer)

oyna- :1. oynamak, eğlenmek 2. şaka yapmak, şakalaşmak 3. (müzik aleti) çalmak 4. bir rolü oynamak 5. büyük bir ustalık ve beceri ile bir işi yapmak

Ö

ökşe:1. ayak topuğu, ökçe 2. ayakkabı topuğu, ökçesi

öl- :ölmek, vefat etmek

öleñ:1. şiir 2. şarkı

ölgenşe:1. ölene dek, ölünceye kadar 2. çok uzun

ölüm:1. ölüm, vefat, ecel 2. ar, namus

öltir- :öldürmek

öñ:1. yüz, çehre, sima, bet 2. bir şeyin ön tarafında bulunan yüzü, çehre 3. renk 4. insanın uyanık hali

öner:1. sanat 2. hüner, maharet

örşelen- :kızılmak, inat etmek, tartışmak

ös- :1. (saç, sakal vb) uzamak 2. büyümek, olgunlaşmak 3. çoğalmak, artmak 4. makam, mevki, rütbe bakımından yükselmek, terfi etmek 5. ilerlemek, gelişmek

ösek:gıybet, dedikodu, fitne, fesat

ösir- :büyütmek, yetiştirmek

östi- :böyle yapmak, böyle etmek

öş:1. öç, intikam 2. bir şeye karşı duyulan istek, arzu, heves

öş- :1. sönmek 2. silinmek, boyası gitmek, solmak 3. kaybolmak, yok olmak

öt- :1. geçmek 2. bir kurum ya da kuruluşa üye olmak 3. ölmek, dünyadan göçmek 4. (zaman) geçmek, ilerlemek 5. çok satılmak, tutulmak

öte: öte

öte- :ödemek, yerine getirmek

ötiniş:arzu, istek, rica

ötirik:yalan, aldatma, uydurma

ötker- :1. belli bir işi yapmak, yerine getirmek 2. yaşamak, başından geçmek

ötkir:1. keskin, sivri 2. cesur, girişken, sokulgan

ötkiz- :1. geçirmek 2. geri vermek, iade etmek 3. satmak, piyasaya sürmek

öytip-büytip:ne yapıp edip, bir yolunu bulup

öz:öz, kendi

özger- :1. değişmek, farklılaşmak, başkalaşmak 2. yer değiştirmek

özi:kendi, kendisi, bizzat, şahsen

özimsi- :kendine yakın hissetmek, kendinden bilmek

özünşe:1. kendince, kendisine göre 2. kendi gücü yettiğince 3. kendi kendine

P

pa:soru eki, mı(mi,mu,mü) / sevinç veya şaşkınlığı belirten ifade, örnek:vah

päle:1. bela, felaket 2. inatçı, aksi

pälen:falan

pälense:falanca

pälen-tügen:falan filan

päli:insanın duygularını, iç dünyasını yansıtan bir ünlem

pän:ders

pana:1. barınak, sığınak, kulübe 2. dayanak, destek

panala- :1. sığınmak, yardımını, korumasını dilemek 2. destek edinmek

panasız:1. evsiz, barksız, yurtsuz 2. korumasız, kimsesiz.

paqır:fakir, garip, biçare, yoksul, zavallı

parasat:feraset, sağduyu, ileri görüşlülük

paş:açık, belli, belirgen

patşa:padişah, şah, hükümdar

päveske:fayton

payda:1. fayda, kar, kazanç, gelir 2. insan için faydalı her şey 3. yardım

paydalan- :faydalanmak, yararlanmak, istifade etmek

paydalı:1. yararlı, çok faydası olan 2. gerekli, lazım, ihtiyaç duyulan

payğambar:peygamber, elçi, resul, nebi

pe:soru eki, mı(mi,mu,mü) / sevinç veya şaşkınlığı belirten ifade, örnek:vah

pen:ile

pende:bende, insan 2. kul, garip, aciz

perne:perde (müzik)

perzent:1. oğul, çocuk, evlat, nesil 2. ilk kez yapılan iş, başlangıç

pısıq:1. eğirilerek iyice sağlamlaştırılan (ip, urgan) veya sıkıca bastırılan (keçe) 2.

becerikli, açık göz, uyanık, hamarat

pısıqta- : 1. keçe, ip, halat gibi nesnelere daha sert hale getirmek. 2. bir şeyi iyice tembihlemek

pikir:fikir, düşünce

pikirli:düşünceli, kendi fikri olan

pis- :1. (yemek) pişmek 2. (bitki, meyve vb) olgunlaşmak, ermek 3. semirmek, etlenmek 4. konu açılıp değerlendirilmesinden sonra bir neticeye ulaşmak 5. işe alıp beceri ve ustalık kazanmak, zorlukları göğüslemek 6. kımızı olgunlaştırmak, ayrandan tereyağı elde etmek için yayıkta karıştırmak, dövmek

pisir- :1. pişirmek, haşlamak 2. sıcak su ike keçeyi iyice bastırmak 3. metali eritmek
4. bir şeyi ölçüp tartmak, iyice düşünmek

povest:uzun hikaye

pul:1. para, akçe 2. pahalı

R

raqat:rahat, huzur, saadet

raqım:merhamet, acıma, şefkat, şefaaf

raqımdı:merhametli, acıması olan

raqımsız:garazkar, merhametsiz, acımasız

ras:doğru, hakikat, gerçek

rastıq:gerçeklik, doğruluk, hakikat

rauşan:güzel, açık renkli kızıl gül

rayxan: reyhan, fesleğen

razi: razı, hoşnut, memnun

reniştı: rencide olmuş, üzüntülü, kalbi kırılmış, dargın

renjit- :üzmek, rencide etmek, kırmak

renjüvli:küskün, dargın

ret:1. düzen, sıra 2. kere, defa, kez 3. çare, yol 4. uygun zaman, sıra

rıza:razı, memnun

rizalıq:rızalık, memnuniyet

roman: roman

ruh:1. ruh, öz, tin 2. manevi güç, kuvvet, duygu

ruqsat:müsaade, izin, ruhsat

ruqsatsız:izinsiz, ruhsatsız

S

saba:1. kırmız hazırlamak için kullanılan ve at derisinden yapılan kap 2. bir şeyin hacmi, büyüklüğü

saba- :1. vurmak, dövmek, cezalandırmak 2. (rüzgar) şiddetli esmek 3. fazla yalan söylemek 4. (yün, pamuk vb) tellere ayırarak kabartmak, ditmek

sabaz: birisinin kahramanlığına, cesaretine, akıllılığına memnun olduğunda kullanılan ifade, babayiğit, aferin vb.

sabır: 1. sabır, tahammül, dayanma 2. sabır bolu: sağanak yağmurun etkisiyle balçıklaşmak, çamurlaşmak

sağa: 1. ağız (nehir) 2. kılıç vb şeylerin sapı ve metal kısmının birleştiği yer 3. dombıranın sap kısmı 4. yaz mevsiminde develerin yediği bir tür bitki

sağat: 1. saat 2. altmış dk.lık zaman dilimi, saat 3. zaman, vakit

sağım: 1. serap, ılgım, yalgın 2. puslu, bulanık, pusarık

sağın- : 1. özlemek, göreceği gelmek, göresi gelmek

sahara: sahabe (dini)

sal: 1. sal 2. felç 3. kendi bestelerini çalıp söyleyen, şık giyimli, gittiği yerlerde iyi karşılanan sanatçı

sal- : 1. bir nesneyi herhangi bir yere koymak, yerleştirmek 2. ev, inşaat yapmak 3. göndermek, yollamak 4. ekin ekmek, yetiştirmek 5. fiillerle birleşerek yardımcı fiil görevinde kullanılır.

salat: marul, kıvrıcık, salata

sâlem: 1. selam, merhaba 2. selam söyleme, yollama

sâlemet: sağ salim, selamet, esenlik

salın- : 1. yapılmak, inşa edilmek 2. bir şeyin bağımlısı, tiryakisi olmak

salıq: vergi

salıstır- : karşılaştırmak, mukayese etmek

salmaq: 1. ağırlık 2. zorluk, güçlük, sıkıntı 3. ün, nam, şan, şöhret

salqın: 1. soğuk, serin 2. araları açık, soğuk

salt: tek, yalnız, tek başına, salt

saltanat: şenlik, şölen

samavrın: semaver

san: 1. bacak, but 2. sayı, hesap 3. rakam, sayı 4. gazete ve dergilerde sayı 5. on bini karşılayan sayı

sân: 1. güzellik, şıklık, zariflik 2. moda

sana- : 1. saymak, hesaplamak 2. saymak, farketmek, hesaba katmak

sanavlı: sınırlı, sayılı, az

sandıq: sandık

sandugaş: 1. bülbül 2. usta, iyi şarkıcı

sap: 1. sap 2. saf, sıra, katar 3. saf, katıksız 4. dur, sabret ve sakin ol anlamlarında kullanılır.

sapa: kalite, nitelik

sapar: yolculuk, sefer, seyahat

saq: 1. ihtiyatlı, tedbirli, dikkatli 2. yarma, hububat yarması, çorbalık.

saqta- :1. saklamak, muhafaza etmek 2. korumak, esirgemek

sara:1. açık, net, aydın, belirgin 2. üstün, başarılı

sarğay- :1. sararmak 2. yolunu gözlemek, özlemek

sarı:1. sarı renk 2. sarı renkli, sarışın

sarı- :(köpekgiller) işemek

sarıq:1. uzun kuyruklu bir koyun çeşidi 2. it sidiği 3. artrik, eklem yangısı

sarıq- :nefeslenmek, dinlenmek

sas- :şaşırmak, şaşmak

sası- : 1. bozulmak, korkmak 2. (ter, içki vb) kötü kokmak

säske:kuşluk vakti

sät: 1. an, lahza, zaman 2. hayırlı, uygun, elverişli zaman, fırsat

sat- : 1. satmak 2. pazarlamak 3. kendi menfaati uğruna başkalarına ihanet etmek

satıl-: 1. satılmak 2. ihanet etmek, satılmak

sav: 1. sağ, diri, sıhhatli, esen 2. sağlam, kırılmamış

sav- : sağmak

savda:1. ticaret, alış veriş 2. rekabet 3. savda nüktesi: satış noktası

savdager:tüccar, tacir

savdala- : fiyat biçmek, pazarlamak

savdala- : 1. pazarlık etmek 2. laf yarıştırmak

savıq:eğlenme, şenlik, düğün dernek

savıq- :sıhhati düzelmek, iyileşmek, şifa bulmak

savmal: taze, ekşimemiş kımız

say:1. vadi 2. kazakların başlarına giydikleri başlıkları oluşturan parçalar 3. uygun, layık, denk 4. hazır

say- :bir sonuca ulaşmak, karara varmak

saya :1. gölgeli, serin yer 2. destek, dayanak, hami

sayala- :1. gölgeye çekilmek, serinlemek 2. korunmak, sığınmak
sayla- :1. seçmek, oy vermek 2. hazırlamak, hazır hale getirmek
saylav:seçim, oy verme
sayman:araç, alet, malzeme, teçhizat
sayra- :1. ötmek, şakımak, şakramak 2. güzel, dili sürçmeden, akıcı konuşmak 3. durmadan konuşmak, çenesi düşmek 4. belirgin, açık görünmek
sayran:oyun, eğlenceli
sebep: sebep, neden
sebepsiz:sebepsiz, nedensiz, mazaretsiz
sebep:sebepi olan, sebepli
segiz: sekiz
sekildi: benzer, gibi, şekilde
sen: ikinci tekil şahıs, sen
sen- :inanmak, güvenmek, kanmak
senbi:Cumartesi
senimdi:inanılır, güvenilir, itimatlı, emin
sert:vaat, yemin, ant
sesken- :1. çekinmek, korkmak 2. şüphelenmek
sez- :sezmek, hissetmek
sezdir- :sezdirmek, hissettirmek
sıbırla- :fısıldamak, fısıldayarak konuşmak
sıgala- :gözetlemek, gizlice bakmak, belli etmeden bakmak
sıldır-la- :şangırdamak, şangır şangır ses çıkarmak
sın- :kırılmak, parçalanmak 2. boyun eğmek, razı olmak, yatışmak 3. (soğuk) kırılmak, etkisi azalmak
sındı :gibi, benzer / zor, kritik, endişe verici
sındır- :1. kırmak, parçalamak 2. ortasından veya kenarından koparmak, bölmek.
sıpayı :kibar, edepli, nezaketli 2. sade, sıradan, gösterişsiz
sıpara :ince, ham deriyle kaplanmış, üstünde yufka açılan alçak yer sofrası / 1. bütün, tüm, tam, tamam 2. saygı, hürmet
sıq- :1. (çamaşır vb) sıkmak 2. (boğaz vb) sıkmak

sıqta- :1. bastırarak, sıkıştırarak koymak 2. sıkıştırmak, zorlamak 3. ağlamak, göz yaşı dökmek

sıqırla- :1. gıcırdamak 2. (kemik) kıtırdamak 3. (soğuk) iliğine işlemek

sır:1. sır, gizem 2. bir işin özü, püf noktası, sırrı 3. peynir 4. boya

sırı- :sık olarak, aralıksız dikmek

sırıqtay:sırık gibi, sırığa benzer

sırqıra- :sancımak, sızlamak

sırt: dış

siy- :1. sığmak, almak 2. geçinmek, uyum sağlamak, uzlaşmak

siyla- :saygı göstermek, hürmet etmek, saymak 2. hediye, armağan etmek

sirä:galiba, herhalde, belki

siyin- :1. Allah'a sığınmak 2. hürmetle eğilmek, saygı göstermek, değer vermek

siypa- :okşamak

siypat:1. görünüş, sıfat, yüz 2. nitelik, özellik, vasıf

siz: siz

sol: 1. sol, sağ karşıtı 2. bu, şu, o

sol- :1. solmak, sararmak 2. zayıflamak, erimek, sararıp solmak

solay:1. şöyle, böyle 2. öyle (onaylama bildirir)

soldat: asker

som:1. yüz kuruşa eşit para 2. atlarda görülen bir tür yara / 1. bütün, som 2. sağlam, yapılı, güçlü

soñ: sonra

sonan:o zamanlardan beri, ondan sonra, bu güne kadar

sonda:1. o an, o zaman, o vakit, o sırada 2. orada, o tarafta

sonday:1. o kadar, onun gibi, onun kadar, çok

soñğı:son, sonuncu, nihai.

sonı:1. bakir, el değişmemiş 2. taze, yeni

soñıman:sonradan, arkasından, peşinden

sonşa:o kadar, onca, öyle

soq- :1. vurmak, çarpmak 2. kamçıyla vurmak 3. tıklatmak, çalmak 4. uğramak 5.

metalden her türlü eşya yapmak 6. (ev, bina) inşa etmek 7. oburlaşmak, oburluk

etmek 8. bir şeyi abartmak, atıp tutmak

sor:1. felaket, talihsizlik, şer 2. tuzlak, tuzlu arazi
sor- :1. emmek, soğurmak 2. (sigara,pipo vb) içmek, çekmek 3. birisinin hakkını yemek, haksız kazanç sağlamak 4. sarartmak, bozartmak, morartmak 5. zayıflatmak, bitkin düşürmek
sorlu:1. uğursuz, talihsiz, biçare 2. tuzlu (toprak)
soy: soy, sülale
soy- :1. (hayvan) kesmek, yüzmek 2. kesici bir aletle yaralamak 3. dövmek, vurmak
soyıs:kesilecek hayvan, kesimlik
soz- :1. çekmek, uzamak 2. konuşmayı sürdürmek, devam ettirmek 3. bir işi geciktirmek, vaktinde bitirmemek
sök: darı
sök- :1. sökmek, dikişi ayırmak 2. paylamak, azarlamak, sövmek
sön- :1. sönmek, parlaklığını kaybetmek 2. bitmek, tükenmek, kesilmek
söndir- : söndürmek
söyle- :1. konuşmak, söylemek 2. söylenmek
söyt- :öyle yapmak, öyle etmek
söz:1. söz, sözcük, kelime 2. kesinlik kazanmayan haber, söylenti 3. bir toplantıda yapılan konuşma 4. müzik parçalarının yazılı metni, güfte
suday:su gibi, suya benzer
suluv:güzel, alımlı, yakışıklı
sululuq:güzellik, yakışıklılık
sumdıq:1. uğursuzluk, kötülük, art niyetlilik 2. kötü, kara haber
sura- :1. sormak, öğrenmek, istemek 2. rica etmek, istemek
surav: sual, soru
suv:1. su 2. deniz, akarsu 3. yaşlı, nemli
suvı- :1. soğumak 2. dinlenmek, nefeslenmek 3. araları açılmak, soğumak
suvıq:1. soğuk 2. soğuk (kimse)
suvır- :1. çıkarmak 2. koparmak, çekmek
suxbattas- :sohbet etmek, söyleşmek
sümekte- :(su, ter vb) damlamak, akmak
sür- :1. (vücut) sıyrılmak, çizilmek 2. bir şeyin üstünü sıyırmak

sürle- :1. (tuzlanmış et,balık) tütsülemek, kurutmak 2. (doğranmış yemi mayalanmak üzere) gömmek

süy- :1. öpmek 2. aşık olmak, sevmek 3. beğenmek, hoşlanmak

süye- :1. desteklemek, dayamak 2. kollamak, desteklemek

süyek:1. kemik 2. çadırın iskeletini oluşturan çubuklar 3. naaş, ceset 4. soy, nesep, kök

süyikti:sevgili, değerli

süyin- :sevinmek, memnun olmak, hayran olmak

süyişi: müjde

süykimdi:1. alımlı, şirin, sempatik, sevimli 2. kulağa hoş gelen (ses, müzik vb)

süzek:kara humma, tifo

T

ta:iki cümle veya eş görevli öge ile sonraki arasında "-den başka" anlamıyla ilişki kuran ve kazakçada "da,de,ta,te" olarak 4 türü bulunan kuvvetlendirme edatı

taba:1. içinde ekmek pişirilen kap, tava 2. bir kimsenin başarısızlığına sevinerek bunu "oh olsun" şeklinde dışa vurma

tabala- :birinin başarısızlığına sevinmek

tabın:geyik, ceylan ve inek sürülerinin genel adı

tabın- :1. tapınmak, tapmak 2. baş eğmek, itaat etmek, bağlanmak 3. bir kişiye veya nesneye yönelik aşırı sevgi ve hayranlık hisleri duymak

tağala:Teala

tağı:1. yabani, vahşi 2. kültürsüz, az gelişmiş 3. acımasız, sert 4. daha, ve, bundan sonra, yine anlamında kullanılan edat

tağılım:talim, örnek, misal, ibret

tak- :1. iliştiirmek, takmak 2. bağlamak, sarmak, takmak

taka- :yaklaşmak, yakınlaşmak, dayanmak

täkapparlıq:mağrurluk, kibirlilik, tekebbür.

tal:1. yaş dalları olan, ince yapraklı ağaç 2. çok benzer, aynı cins nesnelere her biri 3. tal tüs: tam öğle vakti

tal- :1. bayılmak, kendini kaybetmek 2. aşırı yorulmak, halsizleşmek

tala- :(köpek, kurt vb) dişlemek, ısırarak, dalmak 2. (arı, sinek vb) sokmak, iğnesini batırmak, ısırarak 3. sokmak, yağmalamak, talan etmek

talapker: 1. aday, talep eden, talepte bulunan, talip 2. savcılığa resmi şikayette bulunarak hakkını arayan (kimse)

talaptan- :hedef olarak belirlenen noktaya ulaşmaya çalışmak, amacına ulaşmak için gayret etmek, çalışmak, didinmek

talaptı: hedeflediği amaca kilitlenmiş, istekli, arzulu, kabiliyetli, hırslı

talas: 1. belli bir konudaki fikir ayrılığı, fikir kavgası, tartışma, polemik 2. çekişme, münakaşa, dalaş 3. eşit, denk 4. şüpheli, tartışmalı, çözümsüz

talas- : 1. tartışmak, çekişmek, didişmek 2. (kurt, köpek) dalaşmak, boğuşmak

talay: 1. baht, kader, talih, nasip, alın yazısı / nice, çok, birçok 2. çeşit çeşit, her türlü, türlü türlü

tamam: hepsi, tüm, tamamı, bütün, bütünü

taman: yakın, doğru, yaklaşık

tamaq: 1. boğaz, imik 2. yemek, aş, yiyecek

tamaşa: 1. oyun, eğlence, seyre dayalı eğlence programı 2. şahane, enfes, harika

tamilji- :(hava) dingin, sakin olmak 2. şarkı dinleyerek kulağın pasını silmek

tamır: 1. bitki kökü 2. damar 3. köken, asıl, temel 4. ahbap, dost, gönüldaş insanlar

tamırşısı: 1. nabız tutarak hastalık teşhisinde bulunabilen kişi, halk hekimi 2. sezgi gücü yüksek, hisleri kuvvetli

tamşı: damla

tañ: Tan vakti, seher, şafak. 2. apışlık, ağ / hayret veren, şaşkınlık uyandıran / 1. sıkıca bağlamak, sarmak 2. suçu başkasının üzerine atmak, iftira etmek.

tän: vücut, beden, ten / ait, has, özgü

tan- : caymak, vazgeçmek, kıvırmak, kabul etmemek

tañerteñ: sabahleyin

tanı- : tanımak, teşhis etmek

tanım: idrak, kavrama

tanıs: tanış, bildik, tanıdık.

tanıs- : 1. tanışmak 2. bir şeyi öğrenmek, görmek

tap- : 1. bulmak 2. kazanmak, kar sağlamak 3. doğurmak, yavrulamak

tapal: kısa, alçak, bodur, yatık

tapsır- :1. bir işi bir kimseye verme, yükleme, sorumluluğuna verme 2. teslim etmek, vermek

taq- :bir şeyi başka bir nesneye asmak, yapıştırmak, iliştiirmek, takmak 2. bağlamak, sarmak, takmak

taqiya:ince kumaştan ve çoğunlukla yarım küre biçiminde başlık, takke

taqsır:eski devirlerde sultan, han, padişah gibi yüksek dereceli insanlar için "efendim, hazretleri" anlamlarını içeren bir hitap sözü

tara- :1. dağılmak, gitmek 2. yayılmak, büyümek, genişlemek 3. sindirmek, hazmetmek

tarap: yön, taraf.

tarat- :dağıtmak, yaymak

tärbiyeli:terbiyeli, edepli, ahlaklı

tarıl- :daralmak 2 cimrilik yapmak

tarqa- :1. bölünüp dört bir yana dağılmak, saçılmak, yayılmak 2. dinmek, normale dönmek, düzelmek, yatışmak

tart- :1. kendine çekmek 2. taşımak, ulaştırmak 3. sarmak, dolamak, takmak 4. germek, tutmak 5. yutmak, içine almak 6. müzik aleti çalmak 7. çekmek, benzemek 8. ithaf etmek 9. ilgisini çekmek 10. öğütme, un ufak etmek 11. ölçmek, tartmak 12. aniden bir tarafa yönelip gitmek

tartın- :çekinmek, sakınmak, kaçınmak

tärtip:tertip, disiplin, düzen

tartpaq:ilerlemeye karşı olan, gerici

tası- :1. taşımak, götürmek 2. taşmak 3. neşeyle dolup taşmak, coşmak

täsilim:jan täsilim etuv: canını teslim etmek, can vermek

tasta- : bırakmak, terketmek, atmak

tat- :1. tatmak 2. hayatın acı ve tatlı günlerini yaşamak

tätti:1. şeker tadında olan, tatlı, lezzetli 2. şekerli şeylerle yapılan yiyecek, tatlı 3. yakın, değerli 4. hoş, çekici 5. barış, birlik ve beraberlik içinde olan, dost.

tav: dağ

tavday: dağ gibi, dağ kadar

tävekel:tevekkül

tavı- : cesareti, şevki kırılmak

tävır:kötü olmayan, iyi

tay:at yavrusu, tay 2. top, ferde

tay- :1. kaymak, dengesini kaybetmek 2. sıvışmak, kaçmak, kaytarmak 3. caymak, vazgeçmek 4. sapmak, yoldan çıkmak

taz:1. insan başında çıkan ve saç dökülmesine neden olan bulaşıcı bir hastalık, saç mantarı, saç kıran 2. kel, dazlak

tazı: tazı

te:iki cümle veya eş görevli öge ile sonraki arasında "-den başka" anlamıyla ilişki kuran ve kazakçada "da,de,ta,te" olarak 4 türü bulunan kuvvetlendirme edatı

tebis- :1. birbirini tepmek, tepişmek 2. didişmek, çekişmek

tegin:1. bedava, ücretsiz / 1. boşuna, nafile

tegis:düz, engebesiz / hepsi, tümü, tamamı

tek:1. boş, boşuna 2. karşılıksız, ücretsiz, bedava 3. tek, sadece, yalnızca / soy, nesil, kök, köken / "yeter, kes, sus" anlamında susturma amaçlı söylenen söz

tekke:boşu boşuna, nafile, öylesine

tekser- :1. kontrol etmek, denemek 2. teftiş etmek, denetlemek 3. muayene etmek

teñ:yük arabasına yüklenmek üzere bağlanmış, balyalanmış yük, denk / 1. denk, aynı ölçüde, eşit 2. birbirine layık, münasip (çift)

teñdes:1. yaşıt, akran 2. denk, eşit, denктаş

teñge:1. para, bir malın değerinin karşılığı olan para 2. Kazak para birimi 3. gümüş akçe

teñger- :denkleştirmek, eşitlemek, eşit hale getirmek.

tentek:beyine kurtçukların musallat olduğu bir hayvan hastalığı / 1. afacan, yaramaz 2. hoş giden, sevilen erkek çocuğu şımartmak için kullanılan söz

tentektik:afacanlılık, yaramazlık

tepkile- :1. tekmelemek, tekme atmak 2. (toprak) bastırarak düzeltmek

ter: ter

ter- :dermek, derlemek, toplamak

tereñ:1. derin, dibi gözükmeyen 2. değerli, kıymetli, önemli 3. etraflıca, genişçe, çok yönlü, derinlemesine

teri:1. deri, cilt 2. kesilmiş hayvanın derisi, post

teris:1. yanlış, hata 2. geri, ters, karşı 3. yakışsız, yersiz, uygunsuz, düzensiz

terle- : terlemek
terlet- :1. terletmek 2. güçlük çıkarmak
tesik : 1. delik deşik 2. delinmiş, delikli, deliği olan
tıgıl- :1. gizlenmek, saklanmak 2. sınırdan konuşmamak
tım:çok, pek, pek çok
tıñ:güçlü, kuvvetli, dinç
tıñda- : kulak vermek, dinlemek
tınış:1. sessiz sakin 2. rahat, sakin, huzurlu
tıs:1. dışarı, dış 2. dış, yüz, kılıf
tıy- :1. kesmek, dindirmek 2. yasaklamak, engellemek, alıkoymak
tie- :yüklemek, doldurmak
tik- :dikiş yapmak, dikmek 2. dikmek, (çiçek) ekmek, (bina) yapmak, inşa etmek 3. bahse girmek
tıl: dil, lisan
tile- :dilemek, istemek
tilek:1. dilek, arzu 2. rica, istek, talep
tilektes:dileği bir, niyeti aynı, hemfikir
tılım:dilim, bir dilim
tıpti:hepten, hiç, çok, gayet, hatta
tiri: diri
tiridey: diri diri, canlı canlı
tirşilik:1. hayat, yaşam 2. dirlik, yaşama 3. iş güç
tis:1. diş 2. alet edavat, makine dişi
tiy- :1. değmek, dokunmak, temas etmek 2. birşeyi elde etmek, sahiplenmek 3. birisine bulaşmak, dil uzatmak 4. kocaya varmak, evlenmek
tiym:metal para, bozuk para, kuruş 2. akçe, para
tiz- :1. dizmek, sıralamak 2. toplamak, dizmek, düzene sokmak
tizgin:1. dizgin 2. bağımsızlık, özgürlük 3. yönetim, idare
toğız: dokuz 2. Kazak geleneklerine göre verilen hediye veya cezanın dokuz olması, dokuza tamamlanması
tol- :dolmak 2. belirli bir yaşa gelmek
tolğan- :etrafıca düşünmek, hayallere dalmak, derin düşüncelere dalmak

tolıqsı- :1. gürbüzleşmek, serpilmek, gelişmek 2. dalgalanma

toñ- :1. donmak, üşümek 2. (hava) soğumak

top: 1. grup, kalabalık 2. sınıf, birim

topıraq: toprak

topta- : toplamak, yığmak

toqal: bir kimsenin birinci hanımından sonra almış olduğu eş veya eşler, kuma

toqta- :1. durmak, duraklamak 2. bir yerde kalmak, konaklamak 3. bir şeyin üzerinde durmak, izah etmek 4. sonuca, karara varmak 5. ilerlemiş yaş veya hastalık nedeniyle hamile olması imkansızlaşmak 6. (hayvanlarda cinsel istek) durmak, bitmek

torğay: serçe, serçe kuşu

tosıl- :ne diyeceğini bilemeyip duraklamak, kalakalmak, duraksamak

totı: papağan

toy: toy, ziyafet, şölen, düğün

toy- :1. doymak, doyuncaya kadar yemek, içmek 2. usanmak, bıkmak

toyla- :bir şeyi kutlamak, tören yapmak, bayram yapmak

töbe : 1. tepe 2. doruk, zirve 3. başın üst kısmı, tepesi

töbeşik: küçük tepe, tepecik, tümsek

töbet: 1. bir cins büyük erkek köpek 2. it oğlu it

tögil- :dökülmek 2. akıcı şekilde okunmak, akıp gitmek (şiiir, şarkı)

tök- :1. dökmek, boşaltmak 2. varını, yoğunu saçmak, israf etmek 3. (şarkı, şiiir) söylemek 4. ip sarmak

tömen: aşağı, alt 2. düşük, aşağı

töre: 1. asilzade, aristokrat, soylu 2. yüksek makam, mevki sahibi 3. kadı, hakim 4. en iyi

tört: dört

töse: 1. döşek, yatak 2. sedir

tösel- :1. döşenmek, serilmek 2. alışmak, uyum sağlamak, benimsemek

töskey: dağın veya tepenin yamaç kısmı

tuman: 1. saç örgüsü 2. çocukların, kulak ve alın arasına ve enselerinin üst kısımlarına nazardan korumak amacıyla bırakılan saç, perçem

tuqım: 1. tohum, mahsul 2. cins 3. soy, sülale, kök, köken

tur- :1. durmak, dikilmek 2. kalkmak, ayağa kalmak 3. uykudan uyanmak, kalkmak 4. (bir yerde) oturmak, ikamet etmek, yaşamak 5. ne kadar, kaç, fiyatı nedir 6. oluşmak, meydana gelmek 7. bir sözle kelime grubu oluşturarak "oluşmak, meydana gelmek" anlamlarını verir 8. fiillerle birleşerek şimdiki zaman fonksiyonu üstlenen yardımcı fiil olarak kullanılır.

tus:1. taraf, yan 2. yön 3. karşı taraf 4. zamanında, döneminde

tut- :1. elle tutmak 2. asmak 3. bırakmamak, yapışmak 4. yakalamak, ele geçirmek 5. saymak, kabul etmek, bilmek

tutqın: esir, tutsak, tutuklu

tuvğan:1. öz 2. akraba 3. doğum

tübegeyli:1. asli, esas, temel, köklü 2. derinlemesine, çok yönlü, etraflı, ayrıntılı

tügel:hepsi, herkes, tümü, bütünü

tügen:falan, filan, falanca

tülki:1. tilki 2. uyanık, kurnaz, zeki

tün: gece

tüngi:geceleyin, geceye ait

türlendir- :çeşitlendirmek, şekillendirmek, değiştirmek

türli:türlü, çeşitli

türme:hapishane, cezaevi / katlanabilir, açılabilir (şey)

tüs- :1. inmek, düşmek 2. girmek, yerleşmek 3. görevden alınmak 4. (ses) düşmek 5. başlamak, girmek 6. mal olmak 7. (müsabaka, yarış) katılmak

tüsin- :anlamak, kavramak

tüy- :1. bir nesneyi havana koyarak ezmek, un ufak etmek, toz haline getirmek 2. vurmak, dövmek 3. düğümlemek 4. anlamak, bilmek, kavramak

tüzel- :düzelmek 2. onarılmak, iyileşmek 3. mizacını düzeltmek

tüzet- : düzeltmek

UV, ÜV, V

va:atlarda görülen bir tür hastalık / 1. birilerine seslenmek ilgi ve dikkat çekmek için kullanılan ünlem, hey 2. sitem, yakınma ifade eden söz

väde:ant, yemin

vağda:ant, yemin, vade

vağd alas- :sözleşmek, antlaşmak, karşılıklı yemin etmek

vağız:vaaz, öğüt, nasihat

vakiyğa :olay, vaka, hadise

vaqıt:1. vakit, zaman 2. dönem, devir, çağ 3. an, lahza

vaqıtında:vaktinde, zamanında

vayım:vehim, endişe, kaygı

vayımda- :endişe etmek, kaygılanmak

U

uh:sıkıntı, bezginlik, usanç, acı gibi duyguları bildiren söz, of

ujmaq: cennet

ul:1. erkek çocuğu, oğul 2. vatan evladı

ulıq:1. ulu, büyük 2. üst düzey yönetici

umıt- :unutmak

umtıl- :1. ileri atılmak, atılım yapmak, hamle yapmak 2. belli bir amaca ulaşmak için çalışmak, çabalamak.

una- :hoşa gitmek, beğenmek

unat- :1. beğenmek, hoşlanmak 2. kabul etmek, uygun görmek

uq- :anlamak, kavramak, bellemek

ur- :vurmak, çarpmak

urğışı:1. dişi (hayvanlar) 2. kadın

usun- :1. sunmak, vermek 2. teklif etmek, önermek, uygun görmek

ustas- :1. birbirine tutunmak 2. güreşmek, güreş tutmak 3. biri ile tartışmak, çekişmek, dövüşmek

uşıqta- :1. hastayı okuyup üfleyerek iyileştirmeye çalışmak 2. yenilemek, geliştirmek, sürdürmek

uşır- :1. uçurmak 2. (tahılı) karıştırıp havalandırmak

uvılji- :1. (sebze, meyve) ermek, olgunlaşmak, pişmek 2. (et) kıvamında pişmek 3. gelişmek, büyüme, serpilmek

uyal- :utanmak, çekinmek, sıkılmak

uyıqta- :uykuya dalmak, uyumak

uzaq:1. uzak, irak 2. uzun süren, uzun süreli

Ü

ükim:1. mahkeme kararı, yargı 2. karar, hüküm

ülken:1. büyük, iri 2. yaşça büyük 3. görmüş, geçirmiş, ihtiyar 4. önemli, büyük

ümit:ümit, umut

ünde- :1. konuşmak, söylemek 2. çağırmak, davet etmek

üsik:1. don 2. soğuktan donma, uyuşma

üsti:1. birşeyin tepesi, üstü, üst tarafı, yüzü 2. giyecek, giysi, üst baş 3. bir olayın geçmekte olduğu an

üş:1. üç 2. öğrencilere verilen orta not, üç

üşev:üç adet

üşin:için, dolayı

üt:1. şubat ayının eski adı 2. pencereden içeri vuran güneş ışığında görülen toz

üyret- :1.öğretmek, okutmak, belletmek 2. (hayvanı) alıştırmak, eğitmek

üzil- :koparılmak, kopmak, kesilmek

X

xabar:haber, bilgi, salık

xabarşı:haberci, ulak

xal:1. güç, kuvvet, derman. 2. hal, durum, vaziyet.

xal-ahual:ahval, vaziyet, durum, yaşayış

xalıq:1.aynı ülkede yaşayan, aynı uyruktan olan insan topluluğu, halk. 2. belli bir gölgede yaşayanların bütünü halk.

xan:hükümdar, han

xaq:hak, hakikat, gerçek 2. Hakk, Tanrı

xaqı:1. hak 2. pay, hisse

xas:1. gerçek, hakiki 2. has, özgü, mahsus, özel

xasıl:xasıl bolu: isteği gerçekleşmek, yerine gelmek.

xat:1. mektup 2. yazı

xatta- :1. kaydetmek 2. haczetmek, el koymak.

xikaya:1. baştan geçen ilginç olay, serüven, macera 2. hikaye

xikmet:1. olağanüstü durum, keramet, hikmet 2. azap, meşakket, sıkıntı, eziyet

xor:1. tek veya çok sesli olarak yazılmış bir müzik eserini uygulamak içib bir araya gelen topluluk, koro 2. böyle bir topluluğun söylediği şarkı. 3. xow qızı: cennette yaşadığına inanılan kız, huri

xoş:1. beğenilen, zevk veren, hoş 2. karşı tarafın iddiasını kabul ettiğini bildiren söz, hoş, iyi, güzel

Ş

şahar: şehir, kent

şakirt:1. medrese öğrencisi, şakirt 2. çırak

şala:1. köz, kor 2. çiğ, tam pişmemiş, olgunlaşmamış 3. yarım, eksik

şalgın: çayır.

şâli:kadınların omuzlarını örtmek için kullandıkları geniş atkı, şal

şalqar:geniş, uçsuz bucaksız, sınırsız, engin

şam:1. mum, kandil, gaz lambası 2. namus, şeref

şamala- : tahmin etmek, yorum yapmak

şañdat- : toz içinde bırakmak, tozu dumana katmak

şañraq: 1. çadırın en üst noktası, kubbesini oluşturan yuvarlak 2. ev, ocak

şapan: kaftan

şaptır- : ayakta işemek

şaqırım: bin metrelik ölçü birimi, kilometre

şar:1. daire, çember 2. balon 3. eski devirlerde oy pusulası yerine kullanılan küçük taş

şariğat:islam hukuku, şeriat

şaruva:1. köylü, çiftli 2. iş, çalışma

şav:1. ihtiyarlık, yaşlılık, kartlık 2. yavaşça, usulca, özenle

şegin- : geri çekilmek

şeş- : alın, göz ve yanak arasında, elmacık kemiğinin üstünde bulunan çukurumsu bölge, şakak

şeşe:1. anne, ana 2. yaşlı kadınlara saygılı bir seslenme sözü olarak kullanılan ifade, ana

şeşil- :çözölmek, çözümlenmek, açıklık kazanmak

şet:1. kenar, uç 2. dış, taşra, ücra, uzak yer 3. yabancı, yad

şeyin: e kadar

şığar- : çıkarmak, boşaltmak, bırakmak

şin:1. doğru, gerçek, hakikat 2. ger.ek, doğru, hakiki

şıq- :1. çıkmak 2. yola, sefere çıkmak 3. (kol,bacak vb) çıkmak, yerinden oynamak
4. (yaş) ilerlemek 5. (bitki) çıkmak 6. yayımlanmak, neşredilmek, çıkmak 7. birleşik fiillerde yardımcı fiil fonksiyonunda kullanılır.

şıraç:1. çırağ, mum, kandil 2. gelinin kayınlarına söylediği, sevgi ifade eden hitap

şirkin:1. özlem, hasret vb duyguları pekiştirmek için söylenen ünlem, keşke, hey gidi, ah

şolaç:1. çolak 2. uzun olmayan, kısa

şuqır:çukur, oyuk

şübä:şek, şüphe, kuşku

şübälan- :şüphelenmek, kuşkulanmak

şüldirle- :eveleyip, gevelemek, kem küm etmek

I

ımrıt:akşam vakti, akşam karanlığı, gurup vakti.

ıqılas:1. iyi niyet, samimiyet 2. gayret, çaba, dikkat

ıqtiyar:irade, arzu, istek, dilek

ıqtiyarsız:isteksiz, arzusuz

ıqtiymal:ihtimal

ıstıq:1. sıcak, çok ısınmış 2. havadaki yüksek ısı, hararet 3. değerli, kıymetli, sıcak / vücut ısısı, ateş, hararet

İ

il- : 1. asmak, takmak 2. sürgülemek, kilitlemek 3. (kuş) kapmak, yakalamak 4. sırtına geçirmek, giymek

ilgeride:eskiden

iltiypat:ilgi, alaka, iltifat

ilüvli:asılı, asılmış, iliştilmiş

is:1. iş, uğraş, çalışma 2. dava

iste- : 1. yapmak, ortaya koymak 2. çalışmak, hizmet etmek

isti:1. işi olan (kimse) 2. suçlu, kabahatli

iş: iç, karın, bir şeyin içi, iç tarafı

itti:köpekli, köpeği olan

izde- :1. aramak, bulmaya çalışmak 2. gereksinim duymak, ihtiyaç hissetmek 3. araştırmak, incelemek

SONUÇ

Mirjakıp Dulatov'un 1910 yılında yazmış olduğu Bakıtsız Jamal isimli romanının morfolojik dil özelliklerini ve söz varlığını incelemesi sonucunda, yirminci yüzyıl başlarındaki Kazak Türkçesinin gramer özelliklerini tespit edilmiştir. Kelime hazinesi açısından değerlendirildiğinde Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında başta fiiller olmak üzere birçok ortak kelime olduğu görülmüştür. Ortak diyebileceğimiz kelimelerde ses değişimleri olsa da benzerlikler dikkat çekicidir.

Kazak kültüründe kızların başlık parası karşılığında satılması geleneğinin doğurabileceği olumsuz sonuçlar Kazak halkına bir mesaj olarak verilmiştir. Yazar Kazak halkının bu tür evlilikler yaptırılmaması gerektiğini, halka bu roman aracılığıyla göstermiştir. Jamal'ın ölümü bu tür evliliklerin çarpıcı bir sonucu olarak irdelenmiştir.

Romanın ana fikir açısından verdiği mesajlar dışında içeriğinde yer alan kültürel unsurlar muhteva incelemesi bölümü altından incelenmiştir. Bu incelemeyle birlikte dönemin Kazak kültürüne ait önemli sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Roman dönemin eğitim sistemi, yönetim sistemi, sosyal hayat gibi birçok konuda bilgiler vermektedir. Dönemin Kazakistan ülkesinde Rus idari sisteminin yansımaları romanda da izlerini gösterir. Rüşvet yoluyla idari sistemdeki yozlaşma gözler önüne serilir.

Dönemin eğitim sistemi de geçiş dönemindedir. Eski usül dini eğitim geleneğinin temsilcisi, yeni usül bilimsel cedit eğitimi iste yenilikçiliğin temsilcisidir. Romanda her iki eğitim şeklinin özellikleri anlatılmıştır. Eski usül eğitim olarak yetişen kişilerin sorgulayıcı olmaması yazar tarafından eleştirilir.

Bakıtsız Jamal 20. yüzyıl başlarındaki Kazak toplumunun sosyal yaşamı hakkında detaylı ipuçları vermesi açısından kültür tarihi açısından da önemli bir yapıttır. Bu eseri okurken dönemin sosyal hayatı gözler önüne serilmektedir.

KAYNAKÇA

Altınmakas, L. (2014) *Hanlık Devrinden Günümüze Örneklerle Kazak Edebiyatı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Arıkan, M. (2008) “Mirjakıp Duvlatulı: Hayatı ve Eserleri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 4.

Arıkan, M. (2008) “Kazak Edebiyatındaki İlk Roman-Bakıtsız Jamal”, *Turkish Studies*, Sayı 3/7.

Banguoğlu, T. (2004) *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Biray, N. ve Ayan, E. ve Ercilasun, G. K. (2015) *Çağdaş Kazak Türkçesi – Ses–Şekil-Cümle Bilgisi – Metinler*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Bozkurt, F. (2005) *Türklerin Dili*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Buran, A. ve Alkaya, E. (2009) *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2005) *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ercilasun, A. B. (1996) *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

Ercilasun, A.B. (2007) *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

İsmagulov, J. (2002) *Mirjakıp Duvlatulı*, Almatı: Mektep Yayınları.

Kapağan, E. (2015) “Alaş Orda Partisinin Kazak Aydınlanmasına Etkisi”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Vol:7, No:1.

Kara, A. (2013) *Kazakistan ve Kazaklar*, İstanbul: Selenge Yayınları.

Kesici, A. K. (2003) *Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Kıyrabayev, S. (2007) *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı*, Ankara: AKMB Yayınları.

Koç, K. ve Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2003) *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Koç, K. ve Doğan, O. (2004) *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Koç, K. ve Korganbekov, B. ve İsina, A. (2007) *Kazak Edebiyatı I*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Koç, K. ve Korganbekov, B. ve İsina, A. (2007) *Kazak Edebiyatı II*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Koç, K. (2007) *Türükşe – Qazaqşa Sözdik*, Almatı: ISBN 9965-840-42-3.

Korkmaz, Z. (2009) *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Oraltay, H. (1984) *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

ÖZET

Bu çalışma Kazak şair ve yazar Mirjakıp Dulatov'un Bakıtsız Jamal isimli romanının üzerinde yapılmış bir dil ve içerik incelemesidir. Çalışmayla birlikte eserin yazılmış olduğu dönem olan 20. yüzyıl başlarında Kazak Türkçesinin gramer yapısı hakkında bilgiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca romanın içeriği ve yazarın Kazak halkına verdiği didaktik mesajlar incelenerek, dönemin Kazak gelenekleri hakkında da bilgiler ortaya konulmuştur.

Çalışma *Ön Söz*, *Giriş* ve *Sonuç* bölümlerinin yanı sıra *Transkripsiyon*, *Aktarım*, *Dil ve Muhteva İncelemesi*, *Sözlük* olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

Transkripsiyon bölümünde Kiril alfabesiyle yazılan roman Latin alfabesine aktarılmıştır. Aktarım bölümünde roman Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine tercüme edilmiştir. Dil ve Muhteva incelemesi bölümünde romanın dili, ses ve şekil bilgisi açısından ve de içerik ve tema olarak incelenmiştir. Sözlük bölümünde ise romanda geçen Kazak Türkçesi kelimelerinin Türkiye Türkçesindeki anlamları verilmiştir.

ARŞİV Kayıt Bilgileri :

Tezin Adı : Mirjakıp Dulatov'un Bakıtsız Jamal İsimli Romanı Üzerine Bir İnceleme (Transkripsiyon, Aktarım, Dil ve Muhteva İncelemesi)

Tezin Yazarı : Yalçın Erdoğan

Tezin Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Enver Kapağan

Tezin Konumu : Yüksek Lisans

Tezin Tarihi : Ağustos 2017

Tezin Alanı : Yeni Türk Dili

Tezin Yeri : KBÜSBE - KARABÜK

Anahtar Sözcükler : Mirjakıp Dulatov, Bakıtsız Jamal, Kazak Türkçesi

ABSTRACT

This study covers language and content analysis of the novel *Bakıtsız Jamal* by Mirjakıp Dulatov, the Kazakh poet and author. The study aims to discover and present grammatical structures of Kazakh Turkish in the early 20th century, the period when the novel was written. It also reveals the Kazakh traditions of the period with an analysis of didactic messages given to the Kazakh people in the text.

In addition to the foreword, introduction and conclusion sections, the study comprises four consecutive parts which are (i) transcription, (ii) translation, (iii) language and content analysis and (iv) dictionary.

In the transcription part, the novel written in Cyrillic alphabet has been translated into Latin alphabet. The translation part includes the translation of the novel from Kazakh Turkish to Turkish spoken in Turkey. In language and content analysis section the language of the novel has been examined closely in terms of phonetics and morphology as well as content and themes. Lastly, the dictionary part involves the Turkish equivalents and meanings of the Kazakh Turkish words in the novel.

ARCHIVAL RECORD DETAILS:

Thesis Title: An Analysis of the Novel titled *Bakıtsız Jamal* by Mirjakıp Dulatov (Transcription, Translation, Language and Content Analysis)

Thesis Author: Yalçın Erdoğan

Thesis Supervisor: Assist. Prof. Dr. Enver Kapağan

Thesis Status: Master's Thesis

Thesis Date: August, 2017

Thesis Field: New Turkish Language

Institution: KBÜSBE – KARABÜK

Keywords: Mirjakıp Dulatov, Bakıtsız Jamal, Kazakh Turkish

ÖZGEÇMİŞ

Yalçın Erdoğan 28.03.1988 tarihinde Karabük'te doğdu. Karabük Demir Çelik Lisesi'ni bitirdikten sonra Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 2010 yılında mezun oldu. Mezuniyetinden sonra eğitim ve iletişim sektörlerinde öğretmen ve yönetici pozisyonlarında çalışmış olan Yalçın, şu anda Adalet Bakanlığı'nda memur olarak çalışmakta ve orta seviyede İngilizce bilmektedir. Temel ilgi alanları, Türk dili tarihi, Türk lehçeleri, tarih ve spordur.

